

**ARAP ATASÖZLERİ İLE TÜRK ATASÖZLERİNİN İÇERİK
BAKIMINDAN MUKAYESESİ**

Muhammed KOCABAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

ARAP DİLİ VE BELAGATI ANABİLİM DALI

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Adem YERİNDE

AĞRI -2024

Her hakkı saklıdır.

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ARAP DİLİ VE BELAGATI ANABİLİM DALI

ARAP ATASÖZLERİ İLE TÜRK ATASÖZLERİNİN İÇERİK
BAKIMINDAN MUKAYESESİ

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed KOCABAY

AĞRI 2024

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ARAP DİLİ VE BELAGATI ANABİLİM DALI

ARAP ATASÖZLERİ İLE TÜRK ATASÖZLERİNİN İÇERİK
BAKIMINDAN MUKAYESESİ

Muhammed KOCABAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Adem YERİNDE

AĞRI 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
1.Konunun Amacı ve Sınırları	1
2.Yöntemi	1
3.Kaynakları	2
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. EMSÂLÜ'L-'ARAB/ARAP ATASÖZLERİ	3
1.1. Meselin Tanımı	3
1.2. Emsâl Çeşitleri	7
1.2.1. Veciz (Mûcez) Mesel:	7
1.2.2. Kıyasî Mesel:	7
1.2.3. Hurâfî Mesel:	8
1.3. Arap Atasözlerinin Dilsel/Gramatikal Analizleri	8
1.3.1. Kinâye	10
1.3.2. İstiâre	11
1.3.3. Secî'	11
1.3.4. Tıbâk	12
1.3.5. Cinâs	12
1.3.6. Mecâz-ı Mürsel	13
1.3.7. Hüsn-ü Ta'lîl	13
1.4. Atasözlerinin Kullanım Alanları	14
1.4.1. Kur'ân-ı Kerim'de Meseller	15
1.4.1.1. İman Edenler Hakkındaki Meseller	18
1.4.1.2. İnkâr Edenler Hakkında Meseller	22
1.4.1.3. Münafıklar Hakkında Meseller	26
1.4.1.4. Cennetle İlgili Meseller	28
1.4.1.5. Cehennem ile İlgili Meseller	32
1.4.2. Hz. Peygamber'in Sözlerinde Meseller	36
1.4.3. Arap Edebiyatında Meseller	38
1.4.3.1. Şiirlerde Meseller	41
1.4.3.2. Nesirde Meseller	42
İKİNCİ BÖLÜM	44
1. ARAP ATASÖZLERİ İLE TÜRK ATASÖZLERİNİN MUKAYESESİ	44
1.1. Arap Edebiyatı ile Türk Edebiyatı Arasındaki Etkileşim	44
1.2. Anlamca Tam Örtüşen Meseller	45
1.2.1. Öğüt ve Nasihat	45
1.2.2. Boş ve Faydasız işler	54
1.2.3. Mekân ve meskenler	59
1.2.4. Savaş ve Yiğitlik	60
1.2.5. Kadın, Aşk ve Şarap	63
1.2.6. Diğer Meseller	67
1.3. Anlamca Tam Örtüşmeyen Meseller	68
1.3.1. Sabır ve Merhamet	68

1.3.2. Zenginlik, Mal, Mülk, Cömertlik, Cimrilik ve Fakirlik	70
1.3.3. Kötülük ve iyilik	73
1.3.4. İnsan ve İnsan İlişkileri	75
1.3.5. Cesaret, Kahramanlık ve Korkaklık	80
1.3.6. Hayvanlar	81
1.3.7. Öfke, Cahillik, Sıkıntı, Dert ve Derman	84
1.3.8. Birlik ve Beraberlik	86
SONUÇ	90
KAYNAKÇA	93

ÖZET

Dünya üzerinde konuşulan her bir dilde, deyimleşen ve atasözü haline gelen cümleler vardır. Zaman içerisindeki deneyim ve tecrübeler sonucu oluşan ve toplumun her kesimi tarafından kullanılan ve kalıplaşan bu cümleler, dilin anlatım gücünü artırıp kullanım imkânını genişletir. Kuşkusuz atasözleri, ait oldukları milletin kültürünü, örf ve adetlerini ve yaşam tarzlarını yansıtan hikmetli ve belîğ sözlerdir. Atasözleri ile soyut meseleler ve kavramlar somut bir hale getirilerek muhatabın zihninde canlandırılır. Atasözleri ve deyimler kullanılarak, belki bir paragrafla anlatılabilecek bir olay sadece tek bir veciz cümleyle anlatılabilir. Hatta iyi bir hatip, mesellerdeki edebî sanatları kullanarak, konuşmasını daha tesirli ve tatlı hale getirebilir.

Diğer yandan Türkler ile Araplar arasındaki kültür alışverişi, mesellere de yansımıştır. Arapça eserlerin Türkçeye tercüme edilmesiyle Türkler, Arap atasözleri ile tanışmışlardır. Söz konusu kültürel etkileşim sonucunda Arap atasözlerinden bazıları Türkçe atasözleriyle sadece mana yönüyle benzerlik gösterirken bazıları ise hem mana hem de lafız yönüyle benzemektedir. Bu çalışmada kısaca Arap edebiyatından bahsedilip bazı Arap atasözleri açıklanacak ve Türk atasözleriyle anlamca ve lafızca benzeyen atasözleri tespit edilip ortaya konulacaktır. İlk bakışta anlaşılamayan atasözlerin, anlaşılmasını sağlayan olay hikâyeleri aktarılacak ve aralarındaki benzerlik ve farklılıklar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Mesel, Darb-ı Mesel, Arap edebiyatı

ABSTRACT

In every language spoken in the world, there are sentences that become idioms and proverbs. These sentences, which are formed as a result of experience and experience over time and are used and stereotyped by all segments of society, increase the expressive power of the language and expand the possibility of use. Undoubtedly, proverbs are wise and clear words that reflect the culture, customs and lifestyles of the nation to which they belong. With proverbs, abstract issues and concepts are made concrete and animated in the mind of the interlocutor. By using proverbs and idioms, an event that can be described in a paragraph can be explained only in a single sentence. In fact, a good orator can make his speech more effective and sweet by using the literary arts in parables.

On the other hand, the cultural exchange between Turks and Arabs is also reflected in parables. With the translation of Arabic works into Turkish, Turks became acquainted with Arabic proverbs. As a result of this cultural interaction, some of the Arabic proverbs are similar to Turkish proverbs only in terms of meaning, while others are similar in terms of both meaning and wording. In this study, Arabic literature will be briefly mentioned and Arabic proverbs will be explained, and proverbs that are similar in meaning and words to Turkish proverbs will be identified and revealed. The stories of the proverbs that cannot be understood at first glance will be conveyed and the similarities and differences between them will be discussed.

Key Words: Proverb, Parable, Darb-ı Mesel, Arabic literature

ÖNSÖZ

Atasözleri, belirli bir deneyim ve bilgi birikiminin sonucudur. Kimi zaman söyleyenleri bilinirken, kimi zaman söyleyeni bilinmeyip zamanla anonimleşmiş ve halkın ortak malı haline gelmiştir. Atasözlerinde geçen ifadeler, çeşitli toplumlar hakkında kültürel bilgiler sunan sözlü ve yazılı kaynak niteliğindedir. Birçok deneyim, birkaç kelimeyle ifade edilir ve hem Arap hem de Türk kültüründe yaşanmış veya yaşanması mümkün olan çeşitli hikâyeler zamanla atasözü haline gelmiştir. Arap ve Türk atasözlerindeki benzerlikler, genellikle insanî değerler ve evrensel temalar ile inançlar üzerine kuruludur. İki kültür arasındaki bu ortaklık, tarih boyunca süregelen etkileşim ve alışverişin bir sonucudur. Bu, farklı kültürler ve diller arasında ortak bir anlayış ve iletişim kurma yeteneğini gösterir. Bu benzerlikler, kültürler arası etkileşimin ve alışverişin güçlü bir kanıtıdır. Bu nedenle, atasözleri sadece dilin değil, aynı zamanda kültürün ve tarihin de bir yansımasıdır.

Bu çalışmamızda Arap meselleri ile Türk atasözleri mukayeseli bir metotla incelenip anlamca birbiriyle örtüşen ve örtüşmeyen atasözleri tespit edilecektir. Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte konunun önemi, sınırları, yöntem ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde mesellerin tanımı, çeşitleri, dilsel analizleri ve kullanım alanları ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise Arap Edebiyatı ile Türk Edebiyatı arasındaki etkileşim, tam örtüşen ve tam örtüşmeyen Arap meselleri ile Türk atasözlerinin tespit ve karşılaştırılması yapılmıştır. Sonuç kısmında da genel bir değerlendirmeye ulaşılan sonuç ortaya konulmuş ve çalışma nihâyete erdirilmiştir.

Bu çalışmanın oluşum aşamasında aydınlatıcı fikir ve destekleriyle bana yol gösteren danışman hocam sayın Prof. Dr. Adem YERİNDE'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Muhammed KOCABAY

Ağrı-2024

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Hız.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
r.a.	: Radiyallahuanh
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
şrh.	: Şerh
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme eden, Tercüme
tsh.	: Tashih
t.y.	: Tarih yok
y.y.	: Yayınevi yok

GİRİŞ

1. Konunun Amacı ve Sınırları

Atasözleri, milletlerin yaşantı ve tecrübelerinin sonucu oluşur ve zamanla kalıplaşarak deyimleşir. Dolayısıyla dünya üzerinde yaşam süren ve tecrübe edinen her milletin kendine ait birtakım atasözleri mevcuttur. Bu nedenle milletlerin dillerini ve kültürlerini tanımak için atasözlerini bilip öğrenmek son derece önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Arap dili ve edebiyatını daha iyi anlamak, Arap kültür, örf ve adetlerinin atasözlerine nasıl yansıdığını ortaya koymak ve toplumsal hayatın edebiyat üzerinde etkisinin zamanla nasıl mesel haline geldiğini göstermektir. Çalışmada Arap dili ve edebiyatında geçmişten günümüze sıklıkla kullanılan atasözlerinin tespit edilmesi, bu atasözleri ile nelerin kastedildiğinin ve Arap atasözleri ile Türk atasözlerinin mukayese edilerek benzer ve farklı yönlerinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bunun için karşılaştırmalı bir metotla Arap edebiyatında kullanılan atasözlerinin Türkçede karşılığı olup olmadığı ve aynı anlamı karşılayıp karşılamadığı tespit edilmiştir. Bazen atasözleri sözlük ve gerçek anlamda kullanılmayabilir. Dolayısıyla atasözlerini iyi anlamak için, söylenen atasözünün menşeyini, varsa hikâyesini ve ne tür durumlarda kullanıldığını tespit etmek gerekmektedir.

Arap dilindeki atasözleri üzerine yapılmış daha önceki çalışmalar, genel itibariyle belli bir kitap referans alınarak sadece o kitap üzerinde yapılmış dar hacimli çalışmalardır. Bu çalışmamıza özgünlük katacak ve sınırlarını belirleyecek husus ise, çalışmanın sadece belirli bir kitap üzerinden yürütülmemesi, bilakis alanın temel kaynakları taranarak konunun tüm boyutlarıyla irdelenmesi olacaktır.

2. Yöntemi

Çalışmamızda tasvîr ve tahlil yöntemleri kullanılacaktır. *Tasvîr*; sözlükte “bir şeyi bir yana doğru eğmek, o şeye yönelmek, bir şeyi kesmek” anlamlarındaki “s-v-r” kökünden türemiş olup “bir şeye biçim vermek, resmini yapmak, bir şeyi ince ayrıntılarıyla anlatmak” anlamına gelir. Terim olarak ise tasvîr “roman, hikâye ve diğer edebî türlerde olayların geçtiği yerleri, kişileri ve eşyayı öteki nesnelerden ayırıp bütün özellikleriyle ifade etmektir.”¹ Arap

¹ Hüseyin Elmalı, “Tasvir”, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)* XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, 135-136.

edebiyatında tasvîr kelimesinin yerine daha çok “vasf” ve “sıfat” kelimeleri kullanılır. Vaf; bir şeyin nitelik ve özelliklerini açıklamaktır. Arap edebiyatı türlerinden özellikle şiirde tasvîr çokça kullanılmaktadır. Tasvîr: Olayın geçtiği yerin, canlı cansız varlıkların tanıtılması, düşüncenin aydınlatılması, anlatılan konunun genişletilmesi gayesiyle bir şeyin titizce ve mükemmelce anlatılmasıdır.² Bir bakıma yazı ile resim yapılması demektir. Tahlil ise lügatte “mürekkep bir cismi tetkik etmek için esas unsurlara ayırma, çözümleme” anlamına gelir.³ Kavram olarak da halletmek, cüz cüz eylemek, parçalarına ayırmak vb. anlamlarla tanımlanmaktadır.⁴

3. Kaynakları

Çalışmamızda kaynak olarak el-Meydânî'nin *Mecma'ul-Emsâl*'i, Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Cemheratü'l-Emsâl*'i, ez-Zebîdî'nin *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*'u, İbn Manzur'un *Lisanü'l-'Arab*'ı, Abdülmecîd Kutâmış'ın *el-Emsâlü'l-'Arabîyye*'si, Ebû 'Ubeyde el-Kasım b. Sellam'ın *Kitabü'l-Emsâl*'i, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî'nin, *el-Müstaksâ fi Emsâli'l-'Arab*'ı, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî'nin *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*'i, el-Fîrûzâbâdî'nin, *el-Kâmûs'l-Muhît*'i, es-Süyûtî'nin *el-İtkan fi'Ulumi'l-Kur'ân*'ı ve Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İlyas Karslı'nın *Arapça Atasözleri ve Deyimler Kitabı*, Numan Yazıcı'nın *Atasözleri ve Deyimler* adlı eseri başta olmak üzere konuyla ilgili diğer eserler taranarak karşılaştırmalı bir yöntemle konu irdelenecektir.

² Elmalı, “Tasvir”, XL, 135-136.

³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015, 1190.

⁴ Mine Mengi, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine Düşünceler”, *Dergâh Dergisi*, cilt: VIII, sayı: 93 (Ekim 1997), 8-10.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EMSÂLÜ'L-'ARAB/ARAP ATASÖZLERİ

1. 1. Meselin Tanımı

Mesel (مَثَل) sözlükte “benzemek, benzeri olmak” demektir. Çoğulu ise emsâl (أَمْثَال)’dir. Mesel, müsûl (مُسَوَّل) kökünden türemiş bir sıfat olup “benzeyen” demektir. Mesel ayrıca “sıfat, vasıf, söz, ibret ve kıssa” anlamlarına da gelir.⁵Râgıb el-İsfahânî, meseli; “Açıklamak amacıyla benzeri hakkında söylenen söz” şeklinde tarif etmiştir.⁶ Arap belagati âlimlerinden el-Müberred (ö. 286/900) ise meseli, misalden (مِثَال) türetilen ve ikincinin durumunun birinciye benzetildiği söz diye tarif eder.⁷ Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) *Cemheratü'l-Emsâl* adlı eserinde mesellerin önemini şöyle ifade eder:

“Bir edip, dilini her türlü bozulma ve hatalardan kurtardıktan sonra darb-ı mesel, nadir, hikmetli ve meşhur sözlerle olduğu kadar hiçbir şeye muhtaç olamaz. Zira bunlar insanın düşünce sahasını genişletir, zevkini geliştirir, gönlünü ferahlatır, iradesini kuvvetlendirir, ilmi ve edebî konuşmalarında kendisine destek olur. Bu mesellerin söz ve konuşma sanatındaki değeri alışverişte pazarlık, bahçede çiçek, elbisede desen hükmündedir.”⁸

Her meselin, ilk olarak söylendiği aslî halinin (mevrid) yanı sıra, buna benzeyen ve daha sonra ortaya çıkan ikinci hali (madrib) vardır. Bu sebeple mesel, madribin mevriline benzeyen yaygın özdeyiş olarak tarif edilmiştir.⁹ Abdülmecîd Kutâmış’a göre ise mesel: “Yeni bir halin eski bir hale benzetildiği özlü, yaygın ve isabetli manası olan sözdür.”¹⁰ Yukarıda geçen Arap mesellerin tanımları incelediğinde, zaman içerisinde tecrübe ve deneyimlerle oluşmuş olmaları, birbirine benzeyen olaylarda yeni olan olayın eski olan olaya benzetilerek az söz ile ifade edilmeleri, etkili, düşündürücü ve toplum tarafından beğenilmiş ve kalıplaşmış ifadeler olmaları, mesel tanımlarında ortak özellikler olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Türk dili ve

⁵ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* XI, (3.Baskı), Dâru Sâdır, Beyrut t.y., 610; Abdülmecîd Kutâmış, *el-Emsâlü'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Sûriye 1988, 11.

⁶ Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el- İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınları, İstanbul 2001, 700-701.

⁷ İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* XI, 610.

⁸ Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y., 9-10.

⁹ İsmail Durmuş, “Mesel”, *DİA*, XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, 293.

¹⁰ Kutâmış, *el-Emsâlü'l-'Arabiyye*, 11.

edebiyatında ise mesellere karşılık olarak “Atasözü” kavramı kullanılmaktadır. Atasözleri; atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş önsözlerdir.¹¹ şeklinde tarif edilmiştir. İbrâhim en-Nazzâm (ö. 231/845) mesellerin vasıflarını şöyle anlatmıştır: “*Şu dört özellik, başka lafızlarda olmayıp sadece mesellerde bir arada bulunur; lafzın i‘câzı, mananın isabeti, teşbîhin güzelliği ve kinâyenin mükemmelliği. Bu da belagatin son noktasıdır.*”¹²

Mesel kavramı, örnek alınacak söz, atasözü, öğretici hikaye veya masal anlamlarına gelir. Meseller, genellikle mecaz anlamda kullanılan ve bir durumu açıklamak için söylenen sözlerdir. Tarih boyunca peygamberler, bilge kişiler ve kutsal metinlerde sıkça kullanılmıştır. Divan edebiyatında mesel, atasözü veya duruma uygun bir söz söylemek anlamında kullanılmıştır. Divanı Lügat-it Türk’te meseller için atasözlerini de ifade eden “sav (saw)” kelimesi kullanılmıştır. Deyim kavramı ise, tabir, terakib, ıstılah/mustalahat ve mesel gibi Arapça karşılıkları olan bir terimdir. Ancak bu karşılıklar, deyimın tam anlamını yansıtmaz. Deyimler, atasözlerinin gölgesinde kalmış ve özel bir adlandırma gerektirmeden mesel adı altında değerlendirilmiştir.¹³ Arapça deyimler ve atasözleri, tarih boyunca “emsâl” kelimesi ile birlikte kullanılagelmiştir. Bu nedenle, Arapça deyimler denince akla emsâl kitapları gelmektedir. Bunun iki ana nedeni vardır: Birincisi, deyim ve atasözlerinin bazı özelliklerinin kesişmesi; ikincisi ise Arapçada deyim için bağımsız bir kavramın kullanılmamasıdır. Osmanlı döneminde de deyim yerine “emsâl” kelimesi kullanılmıştır. Ancak, son yıllarda Arap dünyasında deyim ve atasözü ayırımına gidilerek, deyim için “et-ta‘bîru’l-ıstılâhî” kavramı tercih edilmiştir. Bu durum, Arap dilinde deyimın geç de olsa bağımsız bir bilim dalı olarak disipline edildiğini göstermektedir. Her ne kadar deyimler önceleri bağımsız bir bilim dalı hâline gelmemiş olsa da, cahiliye döneminden günümüze kadar Arap dilinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır.¹⁴

Meseller toplum hayatında önemli yer tutan bir edebî tür olup özellikle İslam öncesi Cahiliye döneminin önemli nesir türlerinden biri olarak Arap edebiyatında çokça kullanılmıştır.

¹¹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* 1, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1988, 37.

¹² Ebü’l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut t.y., 1.

¹³ Abdülcelil Bilgin, “*Kur’an ’da ki Deyimler ve Zemahseri’nin ‘Kessaf’ I*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, 40.

¹⁴ Mesut Işık, *Kur’an-ı Kerim’de İnsanı Ele Alan Deyimlerin Anlambilim Açısından İncelenmesi*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, 10.

Meseller hayatın içindeki örnek olaylardan geçtikleri için gerçeği ve doğruyu yansıtmaktadırlar. Bu nedenle meseller, geçmişte bir toplumun yaşam tarzını yansıtan ve bir milletin özeti olan bir ayna mahiyetindedir. Hatta birkaç cümle ile çeşitli yönleriyle tarihi bir olaya dahi işaret edebilmektedirler. Meseller genel kural niteliğine sahiptirler. Yani bir olaya has değil, her zaman geçerlidirler. Deyimler ise böyle değildir. Genel kural özelliğini taşımazlar, sadece özel bir durum karşısında geçerli olurlar. Örneğin; “مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ” “Elçiye zeval olmaz” atasözüdür. Çünkü bu değişmez bir kuraldır. “إِنَّ قَوْلَ الْحَقِّ لَمْ يَدَعْ لِي صَدِيقًا” “Doğru sözlülük beni dostsuz bıraktı” sözü ise deyimdir. Çünkü bu durum yer ve zamana göre değişebilir. Atasözleri geçmişin tecrübesi olduğu kadar hâl-i hazırdaki bir millet için de yol gösteren bir ışık, bir fikir ve düşüncedir. Geçmişten günümüze kullanılan atasözleri birçok durumda kullandığımız gerçekleri yansıtan sözcükler topluluğudur. Bu atasözleri öğüt vermek ya da ders vermek için kullanılan, söyleyeni belli olmayan “büyüklerin sözü” anlamına gelen sözlerdir.

Arap belâgatinde meseller çokça yer tutan önemli bir türdür. Kısa olmaları hasebiyle ezberlenmeleri kolay olmuş ve tarih boyunca sözlü olarak nesilden nesile rahatlıkla aktarılabilmişlerdir. Zengin anlam içeriğine sahip olmaları hasebiyle de dilin öğrenilmesine büyük katkı sağlamışlardır. Duru ve özlü cümleler olan meseller sözlü olarak nesilden nesile aktarıla gelmiştir. Meseller; yaşanan iyi kötü olayları, sevinçleri, felaketleri, tarihi deneyim ve tecrübeler neticesinde ortaya çıkan her bir toplumun kendine has örf ve âdetlerini, duygularını, edebiyatını, yaşam tarzlarını, sosyal hayatlarını ve kültür seviyelerini en iyi şekilde yansıtmışlardır. Mesel için anlatılan kıssa, insan hayatında cereyan etmiş veya etmesi mümkün bir hadise olabildiği gibi kahramanları hayvanlardan seçilmiş, tamamen hayal mahsulü olan masallar da olabilmektedir.¹⁵ Bazı mesellerde ise birtakım özellikleriyle meşhur olmuş bazı şahsiyetler mesellerin oluşmasında etkili olmuşlardır. Örneğin “Hâtim’in cömertliği”, “Kus b. Sâide’nin fesahat ve belagati” gibi meselleri bunlardan sayabiliriz.

Mesellere benzeyen hikmet, her ne kadar veciz ifade olsa da ikisi farklı şeylerdir. Yalnızca kısa ve veciz ifade olmalarıyla mesel ile hikmet birbirine benzemektedir. Hikmet: Özlü söz, anlayış, engin düşünce, bilmek, işleri sağlam ve kusursuz yapmak, gem vurmak, zalimin zulmüne engel olmak gibi anlamlara gelir.¹⁶ Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) hikmet

¹⁵ Ahmet Bulut, *Arap Dili ve Edebiyatında Emsal*, (Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1984, 95.

¹⁶ İbn Manzur, *Lisanü’l-‘Arab* XI, 143.

ile meseli şöyle ifade etmiştir: “*Her yaygın hikmet mesel yapılmıştır.*”¹⁷ Hikmette öğüt ve nasihat verme, uyarıda bulunma ve mananın hakka uygun, doğru ve herkes tarafından kabul görülmesi vardır. Meselde ise delil getirme, teşbih ve mukayese vardır. Hikmet gerçekten derin bir anlam taşıyan özlü sözlerdir. Genellikle yaşam tecrübesi ve bilgelikle donanmış kişiler tarafından dile getirilirler. Meseller ise hikmetin bir türüdür ve anonimleşmiş hikmetler olarak düşünülebilir. Zaman içinde yaygınlaşarak halk arasında dolaşırlar. Hikmetler genellikle doğru görüşleri ifade ederken, mesellerde ise bu zorunlu değildir. Meseller, teşbih yoluyla anlatılır ve kısa, veciz bir şekilde ifade edilirken, hikmetler ise daha uzun ve detaylı olabilir. Hikmetlerin amacı öğüt vermek ve irşattır, meseller ise genellikle kanıt olarak kullanılır. Hikmetin iki şekli vardır. Birincisi yaygınlaşıp mesel haline gelen hikmet,¹⁸ ikincisi ise yaygınlaşmayıp mesel haline gelmeyen hikmet. Örneğin; Hz. Ali (r.a)’ye nispet edilen “*سِرُّكَ أَسِيرُكَ إِذَا نَطَقْتَ بِهِ صِرْتُ*”¹⁹ “Sırrın senin esirindir. Konuşursan sen onun esiri olursun” sözü hikmettir. “*السِّرُّ أَمَانَةٌ*”²⁰ “Sır emanettir” sözü ise meseldir.

Dünya üzerinde yaşayan milletler birbirlerinden etkilene gelmişlerdir. Arapça kaynakların Türkçeye tercüme edilmesiyle Türkler de Arap atasözleri ve deyimlerle tanışmışlardır. Bunun en güzel örneklerinden biri Bahâuddîn b. Muhammed el-İbşîhî’nin (ö. 854/1450) “*el-Müstetrâf fî Külli Fennin Mustazrâf*” adlı eserinin Şeyhzâde Muhammed Esâd Efendi tarafından Osmanlıcaya tercüme edilen “*Mahmûdü’l-Eser fî Tercemeti’l-Müstetrâfi’l-Müste’ser*” isimli eseridir. Bir başka eser de el-Fîrûzâbâdî’nin meşhur Arapça sözlüğü “*el-Kâmûsü’l-Muhît*”in Mütercim Asım Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilirken Arapça atasözleriyle zenginleştirilen “*el-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmusi’l-Muhît*” adlı eseridir.²¹ Günümüze kadar ulaşan mesel kitaplarından bir diğeri ise Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) “*el-Müstaksâ fî Emsâli’l-‘Arab*” adlı eseridir. Eser 3461 mesel ve deyimden oluşup Arap halkının kültür ve tarihi hakkında bilgi edinilebilen kapsamlı bir eserdir.²²

¹⁷ el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* I, 11.

¹⁸ Kutâmî, *el-Emsâlü’l-‘Arabiyye*, 19.

¹⁹ Şihâbü’d-Dîn Muhammed el-Ebhîşî, *el-Mustadrâf fî Külli Fenni Mustazraf*, thk. Abdullah Enîs et-Tabba, Daru’l-Kalem, Beyrut 1981, 213.

²⁰ el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* I, 416.

²¹ Numan Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, 22.

²² Kenan Demirayak, *Arap İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2016, 109-209.

1.2. Emsâl Çeşitleri

Meseller üzerinde çalışma yapan araştırmacılar mesellerle alakalı farklı taksimlerde bulunmuşlar. Fakat genel itibariyle aynı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Arap edebiyatında meseller üçe ayrılır. Bunlar; veciz (mûcez) mesel, kıyâsî mesel ve hurâfî meseldir.

1.2.1. Veciz (Mûcez) Mesel:

Arap edebiyatında en yaygın, anlamı doğru ve özlü olan mesel çeşididir. Şiir, gazel beyitlerinde kullanılan teşbihler mûcez mesellerdendir. Yine Arapçada “en üstün” anlamında kullanılan “أَفْعَلُ مِنْ” (ef’alü min) kalıbındaki mukayese ifade eden meseller de bu gruptaki mesellerdendir.²³

Örneğin: “أَجْوَدُ مِنْ حَاتِمٍ”²⁴ “Hatim’den daha cömerttir.”

“أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ”²⁵ “Hesabı en hızlı yapandır.”

1.2.2. Kıyasî Mesel:

Teşbih veya temsil yoluyla herhangi bir fikri veya düşünceyi açıklamayı hedefleyen, karşılaştırma yapmak ya da anlatılan konuyu ispatlama gayesi güden, tasvip veya hikâye etme şeklindeki mesellerdir. Bu mesel türünde genellikle “كَأَنَّ، كَمَا، كَمَثَلٍ، مِثْلٌ” gibi teşbih edatları kullanılır. Bu tür meseller daha çok Kur’ân ve hadislerde geçmektedir. Özellikle Kur’ân, soyut kavramları somutlaştırmak için, teşbih ve temsil yoluna sıkça başvurur. Kıyasi meseller uzun tasvirler kullanarak fikirlerin genişlemesini sağlayan mesel çeşididir.

Örneğin: “كَطَالِبِ الْقَرْنِ فَجِدَعَتْ أُذُنُهُ” “Boynuz peşindeyken kulağından olan gibi”²⁶

“كَالْإِبْرَةِ تَكْسُو غَيْرَهَا وَهِيَ عُرْيَانٌ” “İğne gibidir. Başkasını giydirir, kendisi çıplaktır.”²⁷

²³ Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 34-35.

²⁴ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, 182.

²⁵ En‘âm, 6/62.

²⁶ Durmuş, “Mesel”, 293.

²⁷ Durmuş, “Mesel”, 293.

1.2.3. Hurâfî Mesel:

Hayvan ve cansız varlıkların, insan harici varlıkların konuşmaları gibi onların dilinden aktarılan öğüt verme veya mizah ve latife amacıyla rivayet edilen veciz ve yaygın sözlerdir.²⁸ Bu mesellerin gerçeklik ve aklî tarafı yoktur. Amaç sadece muhatabı eğlendirmek, latife yapmak ve güzel ahlaka teşvik etmektir. Fransızcada buna fabl (fable) denilmektedir.

Örneğin: “كُنَّا كَالْقَمَرِ لَهُ جَانِبٌ مُظْلِمٌ” “Hepimiz bir yanı hep karanlık olan ay gibiyiz.”

“إِنَّ لِلْحَيْطَانِ أذُنَهَا” “Yerin/Duvarların kulağı vardır.”²⁹

Genel olarak bütün mesellerde ana maksat, bir durumu diğerine benzetmek olmakla birlikte kullanım yerlerine göre değişik şekiller almaktadırlar. Kısa ve öz biçimde hâli açıklamayı hedef alan mücezz mesellerde önemli olan, manada isabettir, beraberinde kıssa bulunmaz. Maksadı iki durum arasında kıyas ve karşılaştırma olan kıyasi meseller, kıssa veya vasıflandırma şeklindedir. Hurâfî meseller ise aslı olmayan hayali hikâyelerin ürünüdür.³⁰

1.3. Arap Atasözlerinin Dilsel/Gramatikal Analizleri

Türkçede, söyleyeni belli olmayan kısa, fakat geniş mana ifade eden, uzun denemelere dayanan, kamuca benimsenmiş özlü söz ve özdeyişe “atasözü” denir. Eğer söyleyeni belli ise “vecize” denilmektedir.³¹ Meseller bütün halkın dilidir. Mesellerde halkın inancı, hayat tarzı, ahlakî ve sosyal ilişkileri görülür. Toplumun en çok kullandıkları, ağızdan ağıza dolaşan sözler o toplumun meselleridir denilebilir. Arapçada vecize veya atasözü kelimeleri yerine “îcâz” ve “mesel” kavramları kullanılır. (الإيجاز) kelimesi sözlükte “sözü kısa tutmak, çabuk hareket etmek, işi çabuk yapmak”³² anlamlarına gelir. Terim olarak ise herhangi bir kavramı en az kelime ile ifade etme sanatıdır. Mesellerde Arap belâğatına ait bazı edebi sanatlar bulunmaktadır. Mesellerde, daha evvel de işaret ettiğimiz gibi İbrahim en-Nazzâm’ın ifadesiyle îcâz-ı lâfz, isâbet-i ma’nâ, hüsn-ü teşbîh ve cevdet-i kinâye vardır.³³

²⁸ Kutâmiş, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye*, 28.

²⁹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, 87.

³⁰ Yakup Kızılkaya, *Arap Dilinde Kâmin Meseller*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014, 38.

³¹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 34.

³² İbn Manzur, *Lisanü’l-‘Arab* V, 427.

³³ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, 6.

1. İcâz-ı Lâfz

İcâz “sözü kısa tutmak, çabuk hareket etmek, işi çabuk yapmak”³⁴ anlamlarına gelir. Terim olarak ise herhangi bir kavramı en az kelime ile ifade etme sanatıdır. Tüm toplumlarda genellikle atasözleri üç veya dört kelimedenden oluşan, içeriği dopdolu olan veciz sözlerdir. Toplum nazarında uzun tecrübeler sonucu oluşan meseller, düşündürücü olmalarından dolayı pek çok fayda sağlarlar. Mesela sabır ve tahammülün kalmadığı, insanın dayanma gücünün kalmadığı durumlarda söylenen “بَلَغَ السَّكِينُ الْعَظْمَ”³⁵ “Bıçak kemiğe dayandı.” meseli, icâz sanatına örnektir.

Yine sırrın gizlenip korunması gerektiği ifade edilmek istendiğinde söylenen “السِّرُّ أَمَانَةٌ”³⁶ “Sır bir emanettir.” meseli, veciz bir anlatımdır.

2. İsâbet-i Ma‘nâ:

Nesilden nesile aktarılan, günümüze kadar ulaşan, bazen kimin söylediği belli olmayan kalıp haline gelen meseller, önceki kuşakların tecrübe ve gözlemlerini bizlere aktarmaktadır. Çağlar geçse de zaman değişse de insan ve ilgi alanları hep aynı olmuştur. Söyledikleri sözler değişse de ifade ettikleri mana hep aynı olmuştur. Şu atasözleri buna örnektir:

“إِنَّ قَوْلَ الْحَقِّ لَمْ يَدَعْ لِي صَدِيقًا”³⁷ “Doğru sözlülük beni dostsuz bıraktı.”

“كُلُّ شَاةٍ تَنَاطُ بِرِجْلِهَا”³⁸ “Her koyun kendi bacağından asılır.”

3. Hüsn-ü Teşbîh

Kelime anlamı olarak benzetme güzelliği anlamına gelen hüsn-ü teşbîh; mesellerin anlaşılmasını sağlayan önemli bir sanattır. Hüsn-ü teşbîh anlaşılması zor konularda kullanılan bir sanat olup anlatılan konuya ilgi ve dikkat uyandırır. Şu atasözleri hüsn-ü teşbîhe örnektir:

“أَعَزُّ مِنْ بَيْضِ الْأَنْوَقِ”³⁹ “Kartal yumurtasından daha aziz/kıymetli.”

³⁴ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab* V, 427.

³⁵ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 96.

³⁶ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 510.

³⁷ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 493; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 265.

³⁸ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 152.

³⁹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 44; el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 64.

“أَجْهَلُ مِنْ فَرَّاشَةٍ”⁴⁰ “Kelebekten daha cahil.”

Mesellerin anlam içerikleri incelendiğinde bu edebi türe zenginlik ve derinlik katmak için yaygın olarak kinâye, istiâre, seci, tıbâk, cinâs, mecâz-ı mürsel ve hüsn-ü ta’lil gibi bazı edebi sanatlara sıklıkla yer verildiği görülmektedir.

1.3.1. Kinâye

Kinâye, bir sözü gerçek anlamına da gelebilecek şekilde, ancak gerçek anlamının dışında kullanmaktır. Kinâyede maksat kendi lafızlarıyla değil de aynı manadaki başka lafızlarla ifade edilir. Kinâye bir yönüyle hakikat bir yönüyle de mecazdır.⁴¹ Diğer bir tabirle bir sözü kendi lafzının dışında bir lafızla ifade etmeye, maksadı dolaylı bir yolla anlatmaya kinâye denir. Şu atasözleri kinâyeye örnektir:

“إِيَّاكَ أَعْنِي وَاسْمِعِي يَا جَارَةً”⁴² “(Kızım) Sana söylüyorum, komşum/gelinim sen dinle.”

Bu, doğrudan söylenemeyen sözlerin dolaylı olarak “kızım sana söylüyorum gelinim sen dinle” gibi kinâyeli söylenen bir meseldir.

“كَمَا تَزْرَعُ تَحْصُدُ”⁴³ “Ne ekersen onu biçersin.”

İnsanlar, karşısındaki insanlara nasıl davranırlarsa, karşılığında da aynı davranış biçimi ile karşılaşırlar. Diğer bir ifadeyle karşısındaki insanlara güler yüzlü, sevecen ve iyi bir şekilde davranan insanlar diğer insanlardan da aynı şekilde muamele görürler. Asık suratlı, sinirli ve kötü muamele yapan insanlarda aynı muameleye maruz kalırlar. Bu atasözünde de hâkeza kinâye söz konusudur.

“إِذَا ذَكَرْتَ الذَّنْبَ فَأَعِدْ لَهُ الْعَصَا”⁴⁴ “İti (kurdu) an, çomağı hazırla.”

Bu atasözü de sevilmeyen, tahammül edilmeyen ve nefret edilen insanların kendilerinden bahsedilirken geldiklerinde kinâyeli olarak söylenen bir meseldir.

⁴⁰ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, 188; el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* I, 334.

⁴¹ Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh fî ‘Ulûmi’l-Belâga* II, nşr. M. Abdülmün‘im Hafâcî, Darü’l-Kitabi’l-Mısri, Kahire 1400/1980, 318-319.

⁴² el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* I, 29; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, 49.

⁴³ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* II, 162.

⁴⁴ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, 87.

1.3.2. İstiâre

İstiâre; lügatte herhangi bir şeyi karşılıksız olarak bir süreliğine ödünç istemek anlamına gelir.⁴⁵ İstilahî olarak da istiâre, bir lafzın benzerlik alakasına dayanarak ve bir karînenin bulunmasıyla konulduğu aslî anlamın dışında kullanılması şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁶ Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078) istiâreyi “bir lafzın lügavî vaz itibariyle bilinen bir aslının bulunması ve bu mana için konulduğuna dair delillerin olması, konulduğu aslî anlamın dışında başka bir anlam için geçici olarak kullanmasına istiâre denilir” diye tanımlamıştır.⁴⁷ Meselâ; “تُمْ فَسَتْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ”⁴⁸ “Ondan sonra kalpleriniz yine katılaştı.” ayetinde insan kalbinin sertleşmesi taşa benzetilerek istiâre yapılmıştır. Taş lafzı açıkça zikredilmeyip onu hatırlatan sertlik lafzı zikredilmiştir.

Yine, “إِيَّاكُمْ وَالتَّمَادُحَ فَإِنَّهُ الذَّبْحُ”⁴⁹ “Övmekten sakının çünkü övmek övüleni boğazlamaktır.” hadis-i şerifinde hayvanlara ait olan boğazlamak fiili insana verilerek istiâre yapılmıştır. Burada “الْمَذْحُ ذَّبْحٌ”⁵⁰ “Övmek boğazlamaktır” atasözüyle, bir kişiyi övmenin o kişinin kibir ve gururlanmasına sebep olacağı ve dolayısıyla bu da onu boğazlamak gibi kötü bir sonuç doğuracağı anlatılmıştır.

Yine, “إِنَّ لِلْحَيْطَانِ أَدَانَا”⁵¹ “Duvarların kulağı vardır.” mesel de istiareye örnektir. İki kişinin gizlice konuştuğu bir konunun başkaları tarafından işitilebileceği anlamında kullanılan bu meselde duvarın kulağı sözcüğüne insana ait bir özellik duvara verilerek istiâre yapılmıştır. Türkçede “Yerin kulağı vardır” atasözüne tam karşılık gelir.

1.3.3. Seci‘

Seci‘, sözlükte güvercin ve kumru gibi kuşların nağmeli bir şekilde ötmesi, devenin tekdüze ve uzun sesler çıkararak inlemesi, iki şeyin birbirine benzemesi, bir şeyin düzgün olması gibi anlamlara gelmektedir.⁵² Terim olarak ise seci‘, iki ya da daha fazla cümlede son seslerin aynı olmasıdır. Seci‘ bir harf veya kelimede meydana gelebileceği gibi, birden fazla

⁴⁵ el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye* II, Dâru'l-Kelam, Beyrut, 1434, 229.

⁴⁶ el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye* II, 229.

⁴⁷ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde 1991, 30.

⁴⁸ Bakara, 2/74.

⁴⁹ İbn Mace, “Edeb”, 36.

⁵⁰ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 284.

⁵¹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 87.

⁵² İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* VI, 179-180.

harf veya kelime de meydana gelebilir.⁵³ Mesela, “رُبَّ فَرْحَةٍ تَعُودُ تَرْحَةً”⁵⁴ “Nice sevinçler vardır ki üzüntüye dönüşür.” Meselinde seci vardır. Meseller özlü ifadeler olmanın yanında bazen cümle sonlarına canlılık ve ritim katmak için seci sanatıyla da ifade edilirler. Mesela bu meselde “فَرْحَةً” ile “تَرْحَةً” kelimelerinde seci sanatı kullanılarak ses uyumu sağlanmıştır.

Yine “خَيْرُ الْغِنَى الْقَنُوعُ وَشَرُّ الْفَقْرِ الْخُسُوعُ”⁵⁵ “Zenginliğin hayırlısı kanaat, fakirliğin kötüsü ise boyun eğmektir.” Meselinde de “الْقَنُوعُ” ile “الْخُسُوعُ” kelimelerinde seci sanatı kullanılarak ses uyumu sağlanmıştır.

1.3.4. Tıbâk

Tıbâk; anlam bakımından aralarında zıtlık bulunan kelimelerin bir cümlede uyum içerisinde yer almasıdır.⁵⁶ Mesela “الْيَدُ الْغُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى”⁵⁷ “Veren el, alan elden üstündür.” hadis-i şerifinde geçen “الْغُلْيَا” ile “السُّفْلَى” kelimeleri birbirine tezat olan iki kelime olmakla birlikte aynı cümlede uyum içerisinde kullanılmıştır.

Yine “الْحَقُّ أَبْلَجُ وَالْبَاطِلُ لَجَجٌ”⁵⁸ “Hak parlaktır, bâtıl ise karanlıktır.” Meselinde de tıbâk sanatından yararlanılarak birbirine zıt olan “الْحَقُّ” ile “الْبَاطِلُ” kelimeleri uyum içerisinde kullanılmıştır.

1.3.5. Cinâs

Sözlükte “iki şeyin birbirine benzemesi” anlamında mastar olan cinâs, edebiyat terimi olarak, anlamları farklı, yazılış veya söylenişleri aynı yahut benzer olan kelimelerin nazım ve nesirde bir arada kullanılması yoluyla yapılan söz sanatına cinâs ya da tecnîs denir.⁵⁹ Mesela, “وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ”⁶⁰ “Ve bacaklar birbirine dolaştığında; işte o gün sevk edilen yer sadece Rabbinin huzurudur.” âyetinde geçen, söylenişleri aynı, anlamları farklı olan “السَّاقُ” ile “الْمَسَاقُ” kelimelerinde cinâs vardır.

⁵³ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga* II, 393-396; Mustafa Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, İşâret Yayınları, İstanbul 2018, 266.

⁵⁴ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 304.

⁵⁵ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 244.

⁵⁶ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga* II, 334-336; Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 214.

⁵⁷ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 414; Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, “Vesaya”, 9.

⁵⁸ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 207.

⁵⁹ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga* II, 382-393.

⁶⁰ Kıyâme, 75/29-30.

Yine “أَكَلْتُمْ تَمْرِي وَعَصَيْتُمْ أَمْرِي”⁶¹ “Hurmamı yediniz ve emrime karşı geldiniz.” Sözünde, yazılış ve söyleniş bakımından birbirine yakın, anlam bakımından birbirinden farklı olan “تَمْرِي” ve “أَمْرِي” kelimelerinde cinâs sanatı söz konusudur.

1.3.6. Mecâz-ı Mürsel

Mecâz (المَجَاز) kelimesi sözlükte “Bir yeri yürümek suretiyle geçmek, yol kat etmek, yürüyüp geçilen yer” gibi anlamlara gelir.⁶² Terim olarak ise bir lafzın, asıl manasından alınarak başka bir manaya nakledilmesidir. Sözde lafzın gerçek anlamda değil mecazi anlamda kullanıldığını gösteren bir karine (ipucu) bulunmalıdır. Çünkü kelimada asıl olan hakikattir. Bunun yanında, lafzın gerçek anlamıyla mecazi anlamı arasında bir alaka (bağ) da olmalıdır.⁶³ Mecâz-ı mürsel kısaca hakiki anlamının dışında kullanılan ve alâkası, benzerlik dışında bir şey olan lafızdır.⁶⁴ Mesela, “كُلُّ شَاةٍ بِرِجْلَيْهَا مُعَلَّقَةٌ”⁶⁵ “Her koyun kendi bacağından asılır.” Atasözünde böyle bir mecaz vardır. Kişinin işlediği suç kendisini ilgilendirir. Suçsuz birine başkasının suçu yüklenmez anlamındaki bu atasözünde alaka benzerlik dışında bir şey olduğundan buradaki mecaz mecaz-ı mürseldir.

Aynı şey “مَنْ حَفَرَ مَغْوَةً وَقَعَ فِيهَا”⁶⁶ “Kim başkası için kuyu kazarsa, oraya ilk kendi düşer.” deyimsel ifadede de söz konusudur. Kötülük yapanın, karşılığında kötülük göreceğini, tuzak kuranın kendi kurduğu tuzağa düşeceğini ifade etmek için “kendi kazdığı çukura/kuyuya düştü” anlamındaki deyimsel bir ifade mesel haline getirilmiştir.

1.3.7. Hüsn-ü Ta‘lîl

Hüsn-ü ta‘lîl, ifadeye güzellik katmak amacıyla bir durumu, gerçek sebebi dışında bir sebeple açıklamaktır. Konuşan kişi ya da şair, olayın gerçek sebebini zikretmeyip bunun yerine

⁶¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, 111; Ebu’l-Kasım Mahmûd b. Umer ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli’l-‘Arab* I, (2.Baskı), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1987, 296.

⁶² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* VI, 326.

⁶³ Sa‘düddîn et-Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâh*, nşr. Ahmed İzzü İnâye, Dâru’l-Kûh, b.y. 1387, 322; Hamza b. Turgut el-Aydîni, *el-Hevâdîfî Şerhi’l-Mesâlik*, nşr. Ali Bulut, Etüt Yayınları, Samsun, 2009, 192-193.

⁶⁴ el-Kazvînî, *el-İzâh fî Ulûmi’l-Belâga* II, 272-276.

⁶⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* II, 142.

⁶⁶ el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* II, 289; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* II, 297.

olay için gerçek dışı bir sebep zikreder.⁶⁷ Mesela şair Ebû Temmâm şu beytinde hüsnü ta'lîl yapmıştır:

”رُبِّي شَفَعَتْ رِيحُ الصَّبَا لِرِيَاضِهَا * إِلَى الْمَزْنِ حَتَّى جَادَهَا وَهُوَ هَامِغٌ

كَأَنَّ السَّحَابَ الْغُرَّ غَيَّبَتْ تَحْتَهَا * حَبِيبًا فَمَا تَرَقَّى لَهُنَّ مَدَامِغُ“⁶⁸

“Öyle tepeler ki saba rüzgârı bulutlara yalvardı, bahçelerini sulasın diye.
Bulutlar da cömert davrandı, bardaktan boşanırcasına yağdırdı.

Sanki yağmur yüklü bulutlar o tepelerin altına bir sevgili (Habîb'i) defnetmişler de
O yüzden gözyaşları bir türlü dinmemektedir.”

Şair, buluttan devamlı bu tepelere yağmur yağmasına sebep olarak Habîb'in burada defnedilmesini zikrederek hüsn-ü ta'lîl yapmıştır.

Yine, Ebû Temmâm şu beytinde de cömert olan kişinin zengin olmayışının normal olduğunu, zira yüksek dağların zirvesinde suların durmadığını, eli açık insanların karakter bakımından dağlar gibi yüksek olduğuna bağlayarak hüsn-i ta'lîl yapmıştır:

”لَا تُتَكْرِي عَطْلَ الْكَرِيمِ مِنَ الْغِنَى * فَالَسَّيْلُ حَرْبٌ لِلْمَكَانِ الْعَالِي“⁶⁹

“Faziletli insanın zenginlikten mahrum olmasını yadırgama.
Çünkü sel suyu, yüksek yerlerde durmaz.”

1.4. Atasözlerinin Kullanım Alanları

Atasözleri, bir topluluğun yaşam deneyimlerini, değerlerini ve kültürel özelliklerini yansıtan özlü sözlerdir. Atasözlerinin kullanım alanları, toplumdan topluma, kültürden kültüre değişiklik gösterebilir. Ancak genel olarak atasözleri öğüt verme, tecrübe ve değer yargıları aktarma ve anlatımı güçlendirme maksadıyla edebiyatta, sanatta ve günlük konuşmalarda kullanılmaktadır.

⁶⁷ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga* II, 369-372; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâh*, 436-439.

⁶⁸ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga* II, 371.

⁶⁹ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga* II, 371-372.

1.4.1. Kur'ân-ı Kerim'de Meseller

Mesellerle anlatım, tüm milletlerde kullanılan bir metot olduğu gibi Araplar arasında da sıklıkla kullanılan bir anlatım tarzıdır. Her milletin kendine özgü atasözleri/meselleri vardır. Araplar ümmî bir topluluk olmalarına rağmen şiir ve edebiyatla uğraşmalarından dolayı meselleri oldukça fazladır. Arapların, şiirlerinde ve kasidelerinde mesellere çokça başvurması toplumda mesellerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Nitekim Ebû'l-Atâhiyye'nin "Zâtü'l-Emsâl" adlı kasidesinin 4000 mesel ihtiva ettiği ifade edilmiştir.⁷⁰ Bu da bu husustaki nicelik hakkında fikir vermesi bakımından önem arz etmektedir.

Dildeki bu olguyu, yine dilsel bir metin olan Kur'ân'da kullanan Allah Teâlâ, biz kullarına iletmek istediği mesajı çoğu defa bu yolla aktarmaktadır. Nitekim Bakara sûresinde şöyle buyurmuştur: *"Şüphe yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utanıp çekinmez."*⁷¹ Ayette bahsedilen misal getirmek yani temsîl, edebî bir sanat olup söze hem güzellik katmakta hem de anlamın kolaylaşmasını sağlamaktadır.

Kur'ân'da geçen meseller Araplar arasında kullanılan mesellerden farklı olup hem lafız hem de anlam bakımından kendine has bir üsluba sahiptir. Kur'ân'ın kendine özgü bu üslubu âyetlerdeki mesajı, muhatabın zihnine yakınlaştırmayı amaçlamaktadır. Mesel, Kur'ân-ı Kerim'in farklı yerlerinde geçen bir kelime olup: "Misal, örnek, benzer, hal, sîret, durum, ibret ve vasıf" gibi anlamlarda kullanılmıştır⁷² Söz konusu anlamlarından birkaçına değinecek olursak:

Mesela şu âyette "mesel" kelimesi "benzer" anlamında kullanılmış olup bir durum bir başka duruma benzetilerek muhatap için anlamın tahayyül edilmesi kolaylaştırılmıştır: *"Onların durumu, ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."*⁷³

⁷⁰ İmam Celaleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulumi'l-Kur'ân* II, çev. Sâkıp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987, 337-345.

⁷¹ Bakara, 2/26.

⁷² Ra'd, 13/17; İbrâhim, 14/24-26; Rûm, 30/58; Zümer, 39/27.

⁷³ Bakara, 2/17.

“Durum” anlamında kullanılan “mesel” kelimesi için Cum‘a sûresindeki şu âyeti örnek verebiliriz: *“Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir.”*⁷⁴

“İbret” anlamına gelen mesellerde de Allah önceki kavim ve milletlerin başlarına gelen olay ve hikâyeleri anlatmaktadır. *“Biz onlardan daha çetinlerini de helâk ettik. Öncekilerin misali(kıssaları) geçti.”*⁷⁵

“Vasıf” anlamına gelen mesellerde ise Allah Teâlâ cennet, cehennem, mümin, kâfir vb. kişilerin ve mekânların niteliklerini ve özelliklerini tasvir etmektedir. Mesela şu âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“Takvâ sahiplerine vaad olunan cennetin özellikleri şöyledir: Zemininde ırmaklar akan; yemişleri ve gölgesi sürekli. İşte bu, günahattan çekinenlerin mutlu sonudur. İnkâr edenlerin sonu ise ateştir.”*⁷⁶

Kur‘ân’daki meseller en uzaktaki hakikatleri yakına getiren bir dürbün, en yükseklerle ulaştıran bir merdiven, gaybî gerçeklere açılan bir pencere, muhatabın anlamakta güçlük çekebileceği soyut kavramları açıklayıp yer altındaki gizli hazine gibi saklı olan manaları açıklamaktadır.⁷⁷

Yüce Allah, Kur‘ân’daki meselleri kullanarak insan denilen varlığı ikna etmek için sözlerle muhatabın zihnine vermek istediği mesajı betimleyip canlandırmıştır. Bu konuda Zemahşerî der ki: *“Emsâl gizli manayı keşfetmek, tasarlanan manayı müşahhas hale getirmek için yapılır.”*⁷⁸ İsfahânî de şöyle der:

“Arapların darb-ı mesel kullanması, ulemanın nazirede bulunması, bir takım gizli manaları ortaya çıkarmada, gerçekleri göstermede kullandıkları herkesçe bilinen bir husustur. Bunlar tahayyül edileni gerçekleştirmiş şeklinde, tasarlanana anlaşılır şeklinde, gaibi de müşahhas şeklinde gösterir. Darb-ı meselde, husumeti şiddetli olan hasma galip gelmek, kibirlenenin şiddetli tavrını sindirmek özelliği vardır. Darb-ı mesel, bir şeyi bizatihi vasfetmekle mümkün olmayan tesiri kalbe yerleştirir. Bu yüzden Allah Kur‘ân’da

⁷⁴ Cum‘a, 62/5.

⁷⁵ Zuhruf, 43/8; Bkz. Araf, 7/176.

⁷⁶ Ra‘d, 13/35. Bkz. Muhammed, 47/15; En‘am, 6/122; Rum, 30/27; Fetih, 48/29.

⁷⁷ Şadi Eren, *Kur‘ân’da Teşbîh ve Temsiller*, Işık akademi Yayınları, İstanbul 2001, 40-44.

⁷⁸ es-Süyûtî, *el-İtkân* II, 338.

olsun diğer semavî kitaplarda olsun emsâli çokça zikretmiştir. Emsâl ayrıca; Rasûlün, enbiya ve hukemânın sözlerinde de çokça görülür.”⁷⁹

Kur’ân-ı Kerim’de meseller kullanılarak teşbîhler de yapılmıştır. “*Dünya hayatının meseli, semadan indirdiğimiz su gibidir.*”⁸⁰ mealindeki teşbîh açık şekilde ifade edilmiş zımnî bir teşbîhtir. “*Birbirinizin gıybetini etmeyiniz, sizden biri ölü kardeşinin etini yemeyi sever mi, tiksindiniz değil mi?*”⁸¹ ifadelerindeki teşbîh ise kapalı bir teşbîhtir. Bazen de teşbîh veya istiâre olmadığı halde Allah Teâlâ, sözünü ettiği hususu mesel olarak isimlendirmiştir: “*Ey insanlar size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Sizin Allah’tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de.*”⁸² âyetinin mealinde bahsi geçen mesel bu çeşit mesellerdendir.⁸³ Kur’ân’da “ضَرْبٌ” (darabe) fiilinin kalıplarıyla da birlikte kullanılan bu üslup toplum arasında yaygınlaşarak “darb-ı mesel” haline dönüşmüştür.⁸⁴

Kur’ân-ı Kerim’deki mesellerin birçok amacı vardır. Bunlar: Muhatabı bilgilendirmek ve onlara bir şeyler öğretmek, bazı konularda onları ikna etmek, iyiliğe sevk etmek, kötülükten caydırıp sakındırmak, tefekküre sevk edip akletmelerini sağlamak, verilmek istenen mesajı zihinlerinde canlandırmak, herhangi bir fiili veya kişiyi övmek ya da yermek, başka bir deyişle yüceltip aşağılamaktır. Bütün bunların yanı sıra Kur’ân-ı Kerim dile alınamayacak bazı müstehcen kelime veya cümlelerin anlatımında da yine mesellere başvurarak edep ve hayâ konusunda insana bir örneklik teşkil etmiştir. Zerkeşî (ö. 794/1392) mesellerin Kur’ân’da bulunmasının hikmetini, “*İslam’ın temel kaynağı olan Kur’ân’ın öğretilmesi*” olarak açıklamıştır.⁸⁵ Zerkeşî’nin Kur’ân’ın öğretilmesi ile kastettiği, Kur’ân mesajlarının insanlara kolayca aktarılmasıdır. Meseller helal, haram, muhkem, müteşabih gibi Kur’ân’ın temel konularından birini, belki de en hacimli olanını oluşturmaktadır. Nitekim şu hadis-i şerifte Hz. Muhammed (s.a.s.) Kur’ân’ın yedi vecih üzere indirildiğini belirterek bunlardan birisinin de ibret alınması gereken meseller olduğunu söylemiştir: “*Kur’ân şu beş vecih(esas) üzerine nâzil*

⁷⁹ es-Süyûtî, *el-İtkân* II, 338.

⁸⁰ Yunus, 10/24.

⁸¹ Hucurat, 49/12.

⁸² Hac, 22/73.

⁸³ Mennâ‘ Halil el-Kattân, *Mebâhis fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Mektebetu Vehbe, Kahire 2000, 277.

⁸⁴ Muhammed b.Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, şerh. Nâim Zerzûr, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1983, 349.

⁸⁵ es-Süyûtî, *el-İtkân* II, 338.

olmuştur; Helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsâl. Helali işleyiniz, haramdan sakınınız, muhkeme uyunuz, müteşabihe inanıp emsâlden ibret alınız.”⁸⁶

Kur’ân-ı Kerim’de “*Kendilerine zulmedenlerin yerlerinde oturdunuz. Onlara ne yaptığımız size belli olmuştu. Size misaller de vermiştik*”⁸⁷ âyetiyle kıssalarında birer mesel olduğu belirtilmektedir. Kıssaların da birer mesel sayılması, aslında mesellerle getiriliş amacının ortak olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Kur’ân’daki kıssalar da yukarıda meseller için zikrettiğimiz amaçlar doğrultusunda aktarılmaktadırlar.

Meseller, iki şeyin bir veya birkaç yönden birbirine benzetilerek yapıldığı ifadelerdir. Kur’ân-ı Kerim’deki meseller için de bu özellik aynen geçerlidir. Meseller, insanlara anlamayı kolaylaştırmak, derin bilgileri basit bir şekilde ifade etmek ve hayatın gerçekleri üzerine düşünmeyi teşvik etmek amacıyla kullanılır. Allah Teâlâ, meseller aracılığıyla insanlara rehberlik eder ve faydalı bilgiler sunar. Şimdi de Kur’ân’daki meselleri bazı örneklerle izah edelim.

1.4.1.1. İman Edenler Hakkındaki Meseller

Meseller Arap edebiyatında beyan ilminin vazgeçilmez bir unsurudur. Kur’ân-ı Kerim’de de meseller icazlı bir şekilde kullanılmış olup Arapları dahi kendisine hayran bırakmıştır. Kur’ân-ı Kerim mesel veya darb-ı meseli insanları hidâyete sevk eden bir üslup olarak kullanmıştır. Meseller, insanların okuduğunu doğru anlamasını, verilen mesajın zihinde tam oturmasını sağlar. Bunu örnekler vererek anlatmaya çalışalım.

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٍ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارٍ
”جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ“

“*Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yerin kenarına kurup, onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi? Allah zalimler topluluğunu hidâyete erdirmez.*”⁸⁸

⁸⁶ Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhan fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân* I, nşr. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhim, Daru’l-Ma’rife, Beyrut 1972, 486.

⁸⁷ İbrâhim, 14/45.

⁸⁸ Tevbe, 9/109.

Bu âyette takva merkezli bir yaşıntının, sonuç bakımından sağlamlığı ile takva merkezli olmayan bir yaşıntının mukavemetsizliği, temeli sağlam ve dayanıklı olanla olmayan binaya benzetilerek mesel oluşturulmuştur. Âyette soru-cevap metodu kullanılarak güzel bir meselle sağlam inanç ve takvalı işlerin netice itibariyle insanı yüz akıyla yarına çıkaracağı dile getirilmiştir.

Bir başka âyette Allah Teâlâ, getirdiği bir örnekleme ile, insanın bencil ve cimri davranışlardan kaçınması gerektiğini şu şekilde ifade eder:

”مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ“

“Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir.”⁸⁹

Yüce Allah burada muhatapları cimrilik ve bencillikten uzaklaştırıp, infak ve sadakaya teşviği bir temsil ile anlatıp zihinlerde daha iyi canlanmasını sağlamıştır.

Yine başka bir âyet-i kerimede Yüce Allah bir mesel kullanarak sağlam bir iman ne olduğunu muhataplara şöyle anlatmaktadır:

”أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ“

“Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi. Güzel söz, kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir.”⁹⁰

Buradaki güzel söz anlamına gelen kelime-i tayyibe kelime-i tevhid ve sağlam inanç demek olup kökü yere sağlam yerleşmiş, dalları göğe yükselmiş meyve veren bir ağaca benzetilmiştir. Kelime-i tayyibe, hakkı anlatan veya salaha çağırان kelimadır.⁹¹ Bu âyet, güzel sözlerin ve sağlam inancın, besleyici ve yaşam veren bir ağaç gibi olduğunu anlatır. Tıpkı derin kökleriyle toprağa sağlamca tutunan, dallarıyla göğe ulaşan ve mevsiminde meyve veren bir ağaç gibi, sağlam inancın da kişinin hayatına anlam ve istikrar kattığını ifade etmiştir. Bu benzetme, imanın sadece içsel bir inanç olmadığını, aynı zamanda dışa dönük eylemlerle ve

⁸⁹ Bakara, 2/261.

⁹⁰ İbrâhim, 14/24.

⁹¹ Kâdî Beydâvî, *Beydâvî Tefsîri Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* II, çev. Şadi Eren, Işık Yayınları, İstanbul 2013, 183.

sözlerle de ifade edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Âyette kullanılan mesel, bu derin ve soyut konsepti, herkesin anlayabileceği somut bir örnekle açıklamaktadır. Bu âyette aktarılan mesaj mesel kullanılmadan anlatılmış olsaydı sağlam bir imanın nasıl olacağı belki de muhatap tarafından anlaşılamayacak ve zihninde yer edinmeyecekti. Bu nedenle, meseller ve benzetmeler, karmaşık ve soyut kavramların kolaylıkla anlaşılmasını sağlar.

Bir başka âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا”

“*Rabbi Meryem’e hüsnü kabul gösterdi; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi.*”⁹²

Bu âyet-i kerimede Hz. Meryem’in hem ruhen hem de beden sağlığı açısından özenle büyütülmesi, güzelce bakılıp yetiştirilen bir bitkinin büyütülmesine benzetilmiş ve bu yolla konunun daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Çünkü insanoğlu, gözüyle gördüğü bitkinin, bakımı yapıldığında kısa sürede nasıl büyüdüğünü, nasıl gelişip olgunlaştığını müşahade yoluyla, insanın büyümesinden daha kolay bilebilmektedir. Zira bitkiye nazaran daha uzun sürede büyüdüğü için insanın büyümesi, bitki kadar iyi sezilmemektedir. Dolayısıyla Yüce Allah, insanın gözüyle görüp bildiğini ona misal vererek Hz. Meryem’in ruhen ve manen ilâhî gözetim altında nasıl büyüdüğünü anlatmıştır.

Bir başka âyette de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوهٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ”

“*Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır. Bu kandil doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.*”⁹³

⁹² Âl-i İmran, 3/37.

⁹³ Nûr, 24/35.

Burada Allah'ın nuru, “Kandilikte bulunan ve karanlığı aydınlatan lamba, ışık, kandil”e benzetilmiştir. Allah'ın nûrundan maksat, kabul görmüş ortak kanaate göre Allah'ın hidâyeti, Allah'ın varlığı ve kainattaki delilleri ve Kur'ân'daki âyetleridir.⁹⁴ Temsîl ve örnekleme olmadan Allah'ın nuru başka nasıl anlatılabilirdi ki! Şayet anlatılsaydı muhatap için tamamen bir muamma olurdu.

Yine bir başka âyette de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

”أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ“

“O gökten su indirdi; su, vadiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü. Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider, insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir.”⁹⁵

Bu âyet-i celilede Allah'ın getirdiği darb-ı mesel ile hak suya ve cevhere, bâtil ise köpüğe ve cürufa benzetilmiştir. Su yerde kalır ve canlılara hayat verir, köpük ise yok olup gider, çerçöp de bir kenara atılır. Eşya için eritilen madenlerde de durum aynı olup işe yarayanı alınıp yaramayanı atılır. İşte bunun gibi hak da kalıcı ve faydalı, bâtil ise değersiz ve geçicidir.⁹⁶

Allah'ın Kur'ân'da getirdiği meseller daha anlaşılır, muhatabın dikkatini celbeden türden olup öğüt ve nasihat içermektedir. Bu manada Allah kâfirlerin getirebilecekleri her türlü mesellerden daha açık ve anlaşılır olanını getireceğini şöyle buyurur: “Onların sana getirdikleri hiçbir temsîl yoktur ki, (onun karşılığında) sana daha doğrusunu ve daha açığını getirmeyelim.”⁹⁷

Kur'ân-ı Kerim'deki bu darb-ı meseller, İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte insanların dikkatini çekmiş ve Müslümanlarca “Emsâlü'l-Kur'ân” adı verilen bağımsız bir ilim dalının

⁹⁴ Hayreddin Kahraman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, 79-83.

⁹⁵ Ra'd, 13/17.

⁹⁶ Karaman vd., *Kur'ân Yolu* III, 282.

⁹⁷ Furkân, 25/33.

oluşturulmasına ve bu isimle müsemma kitapların yazılmasına yol açmıştır. Bu kitaplar, insanların doğru yolu bulmalarına yardımcı olma potansiyeli taşıdığı için önemlidir ve tüm çağlarda insanların ilgisini çekmiştir.

1.4.1.2. İnkâr Edenler Hakkında Meseller

Kur’ân-ı Kerim, özellikle iman ve müminin eylemleri, küfür ve kâfirin eylemleri, şirk ve müşrikin eylemleri, nifak ve münafığın eylemleri, cennetin nimetleri, cehennemin azabı ve dünya hayatının geçiciliği gibi soyut gerçekleri, doğadan ve çevreden alınan somut olaylar ve gerçeklerle temsil etmekte ve bu durumları canlı bir şekilde gözler önüne sermektedir.⁹⁸ Kur’ân’daki meseller, muhatabın zihnini her daim diri tutarak itikâdî ve amelî mesajların onlara aktarılmasında oldukça ehemmiyetli rol oynar. Mesela şu âyet-i kerimede bir yığın kitap yüklenmiş, ancak onların içeriğini hayatına uygulamayanlar, eşek metaforuyla anlatılmıştır:

”مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِنَسٍ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ“

“Tevrat’la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer. Allah âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü! Allah zalimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz.”⁹⁹

Kitap yüklü merkep, Kur’ân’da sıkça kullanılan bir metafordur. Bu, kitapların sadece fiziksel ağırlığını taşıyan, ancak onların bilgeliklerini yaşamına aktaramayan kişileri temsil eder. Bilgiye sahip olup da bu bilgiyi insanların yararına kullanmayan kişilerin durumu, teorik bir dille ifade edilmeye çalışılsa belki de bu kadar güçlü ve etkileyici olmazdı. Meseller konunun pekiştirilmesinde son derece önemlidir. Yine bir başka âyette ise insanların içsel körlüğüne ve inançsızlığın körlüğüne dikkat çekilerek şöyle buyurulmaktadır:

”وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بَكْمٌ عُمِّي فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ“

“İnkârcılara seslenenin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvana haykıran çobanın durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördüler; çünkü onlar düşünmezler.”¹⁰⁰

⁹⁸ Durmuş, “Temsil”, XI, 435.

⁹⁹ Cuma, 62/5.

¹⁰⁰ Bakara, 2/171.

Bu âyette hakkı inkâr edip iman etmeyenler sağır, dilsiz ve kör olanlara benzetilerek güzel bir mesel örneği ortaya konulmuştur. İnkârcıların gerçekte sağır, dilsiz ve kör olmamakla beraber anlatılan hakikatlere karşı sağır, dilsiz ve kör gibi davrandıkları anlatılmıştır. Zira inkârcılar, düşünmeyi reddederek gerçeği görmemekte ısrar ederler. Bir başka âyette de inkârcılarla ilgili bir meselde Allah'ı ve âhireti reddedenlerin dünyada yaptıkları hayırlı işlerin, fırtınalı bir günde uçup giden kül gibi değersiz olduğunu bildirilerek şöyle buyurulmuştur:

”مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ
ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ“

“Rablerini inkâr edenlerin yapıp etikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıklarından hiçbir fayda göremezler. İşte bu, derin bir sapkınlıktır.”¹⁰¹

Bu âyette Allah'a ve âhiret gününe inanmayan inkârcıların bu dünyada yaptıkları iyilik ve faydalı işlerin ahrette onlara hiçbir fayda vermeyeceği, rüzgârın önündeki kül ve toz gibi savrulacağı haber verilmiştir. Nitekim kül, rüzgârın önünde duramayan bir şeydir. Rüzgârın önünde savrulan toz, bilinen bir temsîldir. Dolayısıyla inkârcıların hayattayken yaptıkları iyilik ve hasenattan âhirette fayda görmeyeceği, bu bilinen temsîl yoluyla net ve daha anlaşılır bir biçimde aktarılmıştır.

Yüce Allah, çölde susuzluktan kıvranıp uzakta su gördüğünü sanarak ona koşan, ancak oraya varınca da sadece bir serap olduğunu gören bir kimsenin durumu gibi, inkâr edenlerin de dünyada yaptıkları işlerle kendilerini kandırdıklarını ve yaptıklarının onlara bir fayda vermeyeceğini güzel bir meselle şöyle anlatmaktadır:

”وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً“

“İnkâr edenlerin yapıp etikleri, susamış kimsenin su zannettiği ıssız bir çöldeki serap gibidir.”¹⁰²

Bir çöl yolcusu düşünün, dudakları kurumuş, boğazı yanıyor ve suya olan özlemi her geçen saniye artıyor. Gözlerinin önünde parıldayan bir şey görüyor ve bu parıltının su olduğunu düşünüyor. Ancak oraya vardığında, gördüğü şeyin sadece bir serap olduğunun farkına varıyor.

¹⁰¹ İbrâhim, 14/18.

¹⁰² Nur, 24/39.

Su diye umduğu şey, aslında var olmayan bir hayal. İşte inkâr edenlerin durumu da buna benzer. Hayatlarını sürdürürken, yaptıkları eylemlerin, söyledikleri sözlerin bir değeri olduğunu düşünürler. Ancak hesap günü geldiğinde, bu eylemlerinin ve sözlerinin hiçbir ağırlığı olmadığını görürler. Yaptıkları her şey, bir serap gibi, gerçekte var olmayan bir hayaldir. İşte bu âyet, inkâr edenlerin, hesap gününde karşılarında tartılarını ağır basacak hiçbir sâlih amel bulamayacaklarını anlatmaktadır. Bu, onların hayatlarında yaptıkları her şeyin, aslında bir serap olduğu gerçeğini vurgular.

Başka bir âyette ise inkârcıların akıbetini ve Allah'ın gücünü vurgulamak için bir dizi metaforla şöyle anlatılmıştır:

”أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ“

“Yahut onlar, karanlıklar içinde gökten boşanan gök gürültüsü, şimşekli bir yağmura tutulmuş kimseler gibidir. Yıldırımlar yüzünden ölümden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar. Halbuki Allah inkârcıları çepeçevre kuşatmıştır.”¹⁰³

Bu âyet, Allah'ın mesajlarını görmezden gelenlerin, nasıl bir korku ve telaş içinde olduğunu anlatır. Onların, sanki ölüm korkusuyla yıldırımların ve gök gürültüsünün ürkütücü sesinden korunmak için kulaklarını tıkadıklarını bildirmiştir. Bu betimleme, insanın zihninde canlanır ve düşünceye derinlik katar. Bu, onların Allah'ın mesajlarından nasıl kaçtıklarını ve sanki ölüm korkusundan can havliyle tepki verdiklerini gösterir. Ancak, bu kaçışın boşuna olduğunu, çünkü Allah'ın, ilmiyle inkârcıları tamamen sardığını unuttuklarını anlatır. Bu, onların durumunu ve Allah'ın mesajlarına karşı tutumlarını özgün bir şekilde betimlemektedir.

Yüce Allah, kendi varlığını ve mucizelerini inkâr eden, kibirli davranıp onlara sırt çeviren kimselerin durumunu da şöyle anlatmaktadır:

”إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ“

¹⁰³ Bakara, 2/19.

“Bizim âyetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir. Suçluları böyle cezalandırırız.”¹⁰⁴

Bu âyette Allah’ın yüceliğini ve âyetlerini reddeden ve onlara küçümseyerek bakıp uzaklaşan kimselerin göğün kapılarını kendilerine kapattıkları anlatılmış ve dolayısıyla cennete girmelerinin, devenin iğne deliğinden geçmesi kadar imkânsız bir durum olduğu ifade edilmiştir. Bu âyette “devenin iğne deliğinden geçmesi”, bir şeyin imkânsız ve mümkün olmadığını anlatan bir deyim olup Türkçede buna karşılık “kavağa çıkarsa balık” deymi kullanılır. Bir şeyin kesinlikle olmayacağına muhatabı ikna etmek zor bir durumdur. Oysa bir meselle muhatabın ikna edilmesi bazen daha kolay olabilmektedir.

Bir başka mesel ile de kâfirlerin yaptıkları her bir iyi işin Allah tarafından değersizleştirildiği ve onların bu yaptıklarından hiçbir şey elde edemeyecekleri şöyle anlatılmıştır:

”وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا“

“Onların yaptıkları her bir iyi işi ele alırsak, onu saçılmış toz toprak(zerreler) haline getiririz.”¹⁰⁵

Bu âyette de değersiz anlamında “savrulmuş toz toprak” benzetilmesi yapılmıştır. Dolayısıyla kâfirlerin bu dünyada yaptıkları iyilik ve güzel işlerin Allah nezdinde hiçbir kıymetinin olmadığı, yaptıklarının ellerinde toz gibi savrulup gideceği haber verilmiştir. Burada Allah Teâlâ kâfirlerin yaptıkları iyiliklerin onlara fayda vermeyeceğini söylemekle yetinebilirdi, ama saçılmış toz toprak benzetmesi yaparak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Başka bir âyet-i kerimede ise Allah, kendisine deliller gösterilen, ancak yine de dünyevî arzularına bağlanan ve gerçeği inkâr eden bir kişinin örneğini şöyle vermektedir:

”وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَافْضُصْ الْقِصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ“

¹⁰⁴ Araf, 7/40.

¹⁰⁵ Furkan, 25/23.

“Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer; Üstüne varsan da dilini çıkarıp solar, bıraksan da dilini sarkıtıp solar. İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Şimdi sen bu kıssayı anlat, umulur ki düşünürler.”¹⁰⁶

Yüce Allah bu âyet-i kerime de onca işaret ve kanıtı rağmen durum ve tutumunu değiştirmeyen insanları, sıcaklık veya başka nedenlerden dolayı, kovulsa da kendi haline bırakılsa da dili hep dışarıda olup soluyan, hali değişmeyen köpeğe benzetmiştir. Bu, Allah’ın âyetlerini reddedenlerin durumudur. Allah, bu örneği vererek, insanların düşünmesi ve ibret alması için onlara kıssalar anlatılması gerektiğini buyurmaktadır. Buna benzer başka bir âyette de Allah’ın emrine karşı gelip ve cumartesi yasağını ihlal eden Yahudilerin akıbeti şöyle anlatılmaktadır:

“وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ”

“İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, (aşağılık maymunlar olun) demiştik.”¹⁰⁷

Yahudilerin basit ihtirasları için Allah’ın emrini çiğnemeleri, uyarılara rağmen kötülüklerinde küstahça direnmelerine karşılık Allah Teâlâ, onlara “rezil ve hâkir maymunlar olun” diyerek ilâhî emre muhalefet edenlerin ve haddi aşanların karşılaşacakları durumu bir mesel vererek insanlık için bir ibret olarak sunmuştur.

Kur’ân-ı Kerim darb-ı meseller getirerek muhatabı kötülüklerden sakındırmaktadır. Kullanılan mesel ile ifadeye canlılık katılmış, anlaşılması kolaylaştırılmış, üzerine düşünülmesi ve ibret alınıp ders çıkarılması sağlanmıştır. Kur’ân, böyle mesellerle insanları kötülüklerden uzak tutmaya çalışmaktadır.

1.4.1.3. Münafıklar Hakkında Meseller

Kur’ân’ın meseller kullanarak verdiği mesajlarının insanlar üzerindeki tesirinin daha çok olduğu görülmektedir. Bunlardan özellikle nifak ve riyaları ile ön plana çıkan münafıkların hallerinin anlatıldığı meseller dikkat çekicidir. Şimdi birkaç örnek vermek gerekirse:

¹⁰⁶ Araf, 7/176.

¹⁰⁷ Bakara, 2/65.

”فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا“

”Kalplerinde hastalık vardır, Allah hastalıklarını artırmıştır.”¹⁰⁸

Âyetinde münafıklarda bulunan maraz açıklanmaktadır. Onların sergiledikleri her çeşit kötü tutum ve davranışlarında bu marazın olduğu vurgulanmaktadır. Kalplerinde bulunan marazdan kasıt, maddi kalplerine arız olan bir hastalık değildir. Aksine şahsiyetsizlik, karaktersizlik ve inkârlarından doğan yalan, nifak, cehâlet, şüphe, haset vb. kalbin manevî hastalıklarıdır. Bu âyet, münafıkların iç dünyasındaki çarpıklığı ve bozukluğu anlatmaktadır. Onların kalplerinde bir hastalık var, bu hastalık fiziksel bir rahatsızlık değil, ahlakî ve manevî bir çürüme. Bu çürüme, onların karakterlerinde, davranışlarında ve tutumlarında kendini göstermektedir. Bu meselle kötü eylemler, bedensel hastalıklarla karşılaştırılmaktadır ki, bu manevî hastalığın ne kadar zararlı ve yıkıcı olduğu daha iyi anlaşılsın. Burada kötü ameller, bedene arız olan hastalıklara benzetilerek asıl konunun anlaşılmasına vesile olmuştur.

Münafıklarla ilgili başka bir âyette ise onların, yeminlerini kalkan yaparak nifaklarını gizledikleri ve Müslümanlardan korundukları şöyle anlatmıştır:

”اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ“

”Onlar yeminlerini kalkan edinip Allah yolundan yan çizmişlerdir. Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür.”¹⁰⁹

Bu âyette münafıklarla ilgili meselde; “yeminlerini kendilerine kalkan etme” ifadesinde temsîlî bir anlatım vardır. Kalkan, kişiyi karşıdan gelen tehlikeye karşı nasıl koruyorsa, burada da münafıkların nifaklarını gizlemek ve Müslümanlardan gelebilecek tehlikelere karşı kendilerini korumak için yeminlere başvurdukları, adeta yeminlerini birer kalkan olarak kullandıkları ve kendilerine siper ettikleri anlatılmıştır. Bu, onların kendilerini Müslümanlardan gelebilecek potansiyel tehlikelerinden korumak için nifaklarını gizlemek adına başvurdukları bir stratejidir. Nitekim onlar yeminlerini, karşıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı bir savunma mekanizması olarak kullanmaktadırlar, tıpkı bir kalkanın savaşçıyı koruduğu gibi.

¹⁰⁸ Bakara, 2/10.

¹⁰⁹ Münafikun, 63/2.

Kur’ân-ı Kerim münafıkların çift taraflı karakterlerini ve Hz. Peygamber’in tavsiyelerine olan duyarsızlıklarını somut bir örnekleme ile belirginleştirerek, onların gerçek kişiliklerini ve eylemlerini bir başka âyette şöyle anlatmaktadır:

وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسْنَدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ

“Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir. Her gürültüyü kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan sakın. Allah onları kahretsin! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar.”¹¹⁰

Burada münafıkların faydasız kimseler olduğunu bildirmek için duvara dayandırılmış ne kendisine ne de başkasına faydası olmayan boş bekleyen keresteler benzetmesine başvurulmuştur. Bu darb-ı mesel hususunda şöyle bir izah yapılmıştır: Duvara yaslandırılmış kerestenin iki ucu vardır. Birisi bir tarafa diğeri öbür tarafa doğrudur. Münafıklar da böyledir. Onun da iki ucu vardır. İç ucu kâfirlere doğru dış ucu ise Müslümanlara doğrudur.¹¹¹ Kur’ân-ı Kerim’deki mesellerin, âyetlerdeki gizli hakikatleri ortaya çıkarma gibi birçok faydası vardır. Münafıkların Hz. Peygamber’in öğüt ve nasihatlerine karşı bilinçsiz, ruhsuz varlıklar gibi durduklarını, gelişmeye kapalı boş bekleyen kütük gibi somut bir benzetmeyle muhatabın anlayış kapasitesine yakınlştırılmıştır. Burada Allah Teâlâ, münafıkların Hz. Peygamberi dinlemediklerini, öğüt ve nasihatlere kulak vermediklerini söylemekle yetinebilirdi. Ancak boş kütük benzetmesi yaparak vermek istediği anlam ve mesajı zihinlerde tam yerleştirmiş ve bu somut örnek ile mesajın her zaman canlı kalmasını sağlamıştır.

1.4.1.4. Cennetle İlgili Meseller

Cennet Allah’ın, kendisine inanıp sâlih ameller işleyenlere vaat ettiği bir saadet yurduudur. Ana rahmindeki çocuğa dünyayı anlatmak nasıl zorsa, şu dünyadaki insanlara da âhireti ve cenneti anlatmak bir o kadar zordur. Çünkü insan, görmediği bir şeyi tasavvur edemez. Etse de gördükleri üzerinden fikir yürütebilir.¹¹² Bir hadis-i şerifte cennet; “Ne göz görmüş ne kulak

¹¹⁰ Münafikun, 63/4.

¹¹¹ Fahreddin er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb* XXI, çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, 501-502.

¹¹² Şadi Eren, *Kur’an’da Teşbih ve Temsiller*, 247.

işitmiş ne de beşerden birinin hatırından geçmiştir”¹¹³ şeklinde anlatılmıştır. İşte ne gözün gördüğü ne kulağın işittiği ve ne de beşerden birinin hatırından geçen cennet, Kur’ân’ı Kerim’de şu mesellerle tarif edilmiştir:

“وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فَبِالْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْذُوذٍ”

*“Mutlu olanlara gelince, gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Bu, onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir.”*¹¹⁴

Bu âyet-i kerimede geçen *“ardı kesilmez bir lütuf”* cümlesinde darb-ı mesel söz konusudur. *“Ardı arkası kesilmemek”* ifadesi bir deyim olup arka arkaya sürekli gelen şeyler için kullanılır.¹¹⁵ Âyette geçen *“Ardı kesilmez”* ifadesi ile onlara verilen nimetlerin bitmeyeceği, ihsanların kesintisiz ve sonsuz olduğu anlatılmıştır.

Cennet hayatı ve orada müminlere verilecek nimetler öz ve şekil itibariyle dünyada bilinen nesnelerden farklı olduğu için insanlar tarafından bilinmemektedir. İnsanın görmediği, bilmediği, tatmadığı ve hayal bile edemediği şeyleri ona anlatmanın tek yolu meseller kullanmaktır. Allah Teâlâ cenneti zihinlerde tasvir ederek anlatmıştır. Mesela şu âyet-i kerimeye göz atacak olursak;

“أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا”

*“İşte onlar için içlerinde ırmaklar akan ‘Adn cennetleri vardır. Orda tahtlar üzerine kurularak altın bileziklerle süslenecekler, ince ve kalın ipekten yeşil giysiler giyeceklerdir. O ne güzel karşılıktır! Cennet de ne güzel bir yaslanacak yerdir.”*¹¹⁶

Bu âyetteki tasvirler mümin ve sâlih kimseler için ebedî hayatın konforu, canlılığı, güzelliği ve rahatlığının birer temsîl anlatımıdır.

¹¹³ Buhârî, “Bedü’l-Halk”, 8; Müslim, “İman”, 312; İbn Mace, “Zühhd”, 39.

¹¹⁴ Hûd, 11/108.

¹¹⁵ Aksoy, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II, 580.

¹¹⁶ Kehf, 18/31.

Kur’ân-ı Kerim, henüz gözlerin şahit olmadığı, cennetin saf ve parlak gençlerini; onların temiz ve göz alıcı güzelliklerini, tanıdık bir metaforla şöyle tasvir etmektedir:

“وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ”

*“Hizmetlerine verilmiş, kabuğunda saklı inci gibi gençler etraflarında dönüp dolaşırlar.”*¹¹⁷

Bu âyette, cennet ehlinin hizmetine verilmiş gençlerin tenlerinin beyazlığı, pırlıl pırlıl oluşları ve temizliğinden dolayı “sedefinde saklı inci” meseli kullanılmıştır. İnci, sedefli kabuğun içinde doğal olarak oluşur ve dışarıdan bakıldığında bu değerli taşın varlığı hemen anlaşılmayabilir. “Sedefinde saklı inci” meseli, değerli ve önemli bir şeyin henüz keşfedilmemiş veya fark edilmemiş olduğunu ifade eder. Bu mesel, genellikle bir kişinin ya da bir şeyin içinde gizli olan potansiyel veya değer farkına varılmadığında kullanılır. Daha önce görülmemiş, soyut olan cennet gençleri muhatap tarafından bilinen bir temsîl ile anlaşılır kılınmıştır.

Kur’ân’da, anlatılan konuyu daha iyi anlamamızı sağlamak için çeşitli temsiller ve benzetmeler kullanılır. Bu, okuyucunun önceki bilgi ve deneyimlerine dayanarak konuyu daha iyi kavramasını sağlar. İşte bu durumda, bir âyetin içeriği, muhatabın aşına olduğu bir temsille açıklanır. Örneğin; Cennet eşleriyle ilgili bir temsilde şöyle buyurulmuştur:

“أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ فَوَاقِهِ وَهُمْ مُكْرَمُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ بَيضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عَيْنٌ كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ”

*“Onlar için belirli bir rızık, meyveler vardır. Onlar ikram gören kimselerdir. Onlar Naîm cennetlerindedirler. Koltuklar üzerinde karşılıklı olarak otururlar. Onların etrafında cennet pınarlarından doldurulmuş, berrak ve içenlere lezzet veren kadehler dolaştırılır. Onda baş döndürme özelliği yoktur. Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar. Yanlarında bakışlarını yalnızca kendilerine çevirmiş iri gözlü eşler vardır. Sanki onlar (beyazlıklarıyla), saklanmış (gün yüzü görmemiş) yumurtalardır.”*¹¹⁸

¹¹⁷ Tûr, 52/24.

¹¹⁸ Sâffât, 37/41-49.

Bu âyette geçen “saklanmış yumurta” ifadesi, zor bulunan veya keşfedilen bir şeyi temsîl eder. Muhatabın zihninde soyut olan cennet eşlerinin, “saklanmış yumurta” benzetmesiyle beyaz tenli, pürüzsüz, her türlü lekeden korunmuş ve el değmemiş oldukları tasvir edilmiştir.

Allah Teâlâ cennetin ve cehennemin karşılaştırılmasını ve bu iki sonuç arasındaki farkı anlamamızı sağlayan bir dizi misaller sunarak şöyle buyurmuştur:

”مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ“

“Allah’a karşı gelmekten sakınanlara vadedilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır. Rablerinden de bağışlama vardır. Bu cennetliklerin durumu, ateşe temelli kalacak olan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?”¹¹⁹

Allah Teâlâ, Kur’ân’da çeşitli yerlerde, insanlara cennet ve cehennem arasındaki farkları anlamaları için soru-cevap yöntemiyle misaller sunar. Bu yaklaşım, insanların düşüncelerini ve ahlaki tercihlerinin sonuçlarını kavramalarını teşvik eder. Cennet, sonsuz mutluluk ve huzurun vaat edildiği, nehirlerin aktığı, hoş kokuların yayıldığı ve her türlü nimetin bulunduğu bir bahçe olarak tasvir edilir. Cehennem ise, yanlış yolları seçenlerin karşılaşacağı, acı ve pişmanlıkla dolu bir yer olarak anlatılır. Bu kıyaslama, insanları doğru yolu seçmeye ve hayatlarını bu doğrultuda şekillendirmeye teşvik eder.

Kur’ân-ı Kerim, cennetin kadınlarını, onların benzersiz ve kıyaslanamaz güzelliklerini ve değerlerini vurgulayarak “كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ” “Onlar sanki yakut ve mercandırlar.”¹²⁰ diye tasvir eder.

Âyette cennet kadınlarının güzellikleri, parlaklık noktasında yakut ve mercana benzetilerek az söz ile anlatılmıştır. Yakut ve mercan metaforu olmaksızın sadece cennet kadınlarının güzel oldukları söylenilmiş olsaydı bu denli anlaşılır ve etkili olmazdı. Kur’ân’da

¹¹⁹ Muhammed, 47/15.

¹²⁰ Rahmân, 55/58.

kullanılan bu tarz darb-ı mesellerde; temsîlî ve teşbîhî anlatımlar ifadeye zenginlik katma konusunda önemli bir yere sahiptir.

1.4.1.5. Cehennem ile İlgili Meseller

Kur’ân-ı Kerim gayb ile ilgili bilgi verirken gündelik hayatta ve tabiatta kullanılan kavram ve ifadelerle meseller vermiştir. Cehennem ve azabı ile ilgili yine gündelik hayatta kullanılan ifadelerle dikkat çekici misaller vermiştir. Bu meseller muhatabı, anlatılanları anlamaya ve anlamlandırmaya sevk ederek cehennemden sakındırmayı amaçlamıştır. Kur’ân’da cehennem çeşitli metafor ve sembollerle tasvir edilir. Bu, okuyucunun veya dinleyicinin bu kavramları daha iyi anlamasına yardımcı olur. Örneğin; “فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ” “Ona cehennem yeter, orası ne kötü bir yataktır.”¹²¹ âyetinde geçen meselde cehennem, yatağa ve döşeğe benzetilmiştir. Onların yatıp kalkacakları yerin cehennem olacağından bahsedilmesi, muhatabın zihninde canlanmasını kolaylaştırmıştır. Yine şu âyette de cehennem için kullanılan; “yatak” ve “kötü akıbet” gibi teşbîhî ifadeler temsîl yoluyla gayba dair gerçeği ortaya koymaktadır:

“هَذَا وَإِنَّ لِلطَّاغِينَ شَرًّا مَابٍ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمِهَادُ هَذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ وَآخِرُ مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجٌ”

“Şüphesiz azgınlar için elbette kötü bir dönüş yeri, cehennem vardır. Onlar oraya girerler. Orası ne kötü bir yataktır. İşte, onu tatsınlar: bir kaynar su ve bir irin. O azaba benzer çeşit çeşit başka azaplar da vardır.”¹²²

Soyut ve insanlara gizli olan manaların anlatılmasının en etkili yolu mesellerdir. Yüce Allah insanlara âhiret hayatını kavratmak için mesellerle insan zihninde konunun oturmasını sağlamaktadır. Yine cehennem azabının şiddetini betimlerken “تَلْفَحُ وُجُوهُهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالْحُوتِ” “Ateş yüzlerini yalar ve onlar orada sırtır kalırlar.”¹²³ buyurmuştur. Bu âyet cehennem hallerinden bir manzara sunmaktadır. Ateşin yakmasıyla yüzlerin ve dudakların yanıp, büzüşüp ve geri çekilmesini, bundan dolayı dişlerin tamamen ortaya çıkmasını resmetmiştir. Ateşin yüzü yakarak sırtacak duruma getirmesi Türkçede “pişmiş kelle gibi sırtmak”¹²⁴ deyiimiyle aynı anlamı taşımaktadır. Bu hem korkunç bir manzara hem de derin bir ders sunar.

¹²¹ Bakara, 2/206; Rad, 13/18.

¹²² Sad, 38/55-58.

¹²³ Mü’minûn, 23/104.

¹²⁴ Feridun Fazıl Tülbendçi, *Ata Sözlere*, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1977, 459.

Yüce Allah, insanların eylemlerinin sonuçlarının ne kadar önemli olduğunu ve yanlış yola sapmanın sonuçlarının ne kadar ağır olabileceğini göstererek “وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا” *“Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.”*¹²⁵ buyurmuştur. Bu âyet insanın eylemlerinin sonuçlarını bir metafor aracılığıyla anlatır. Doğru yoldan sapmış olanlar, cehennem için bir yakıt haline gelirler. Tıpkı bir odun parçasının, ateşi körükleyip alevlerini yükselttiği gibi, bu bireyler de cehennem ateşinin kıvılcımlarını besleyip, alevlerini yükseltirler. Odun, ateşi nasıl harlayıp alevlendiriyorsa haktan sapan insanın da cehennem ateşini aynı şekilde alevlendirip besleyeceği bu mesel ile haber verilmiştir.

Kur’ân-ı Kerim’de cehennemin, içenlere elem verici suları farklı tasvirlerle anlatılmıştır. Örneğin: “فَنَزَلَ مِنْ حَمِيمٍ وَتَصْلِيَةً جَحِيمٍ” *“Ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır. Bir de cehenneme atılma vardır.”*¹²⁶ âyetinde şölen gibi sunulan suyun, içenin içini yakacak derecede sıcak olacağı tasvir edilmiştir. Bu âyet, sadece bedensel değil, aynı zamanda ruhsal bir yanığın da tasviridir; her bir damla, içinde barındırdığı huzur ve serinliği yok eden, ruhu da etkileyen bir ateş gibidir. İçen kişi, bu sıcaklığın etkisi altında hem fiziksel hem de manevî bir susuzluk çölünde yolunu kaybetmiş gibidir. Bu, sadece bir cezalandırma değil, aynı zamanda bir ikazdır; insanın iç dünyasının hassas dengesinin ne denli kırılgan olduğunu ve dikkatsiz bir anın nasıl yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini hatırlatan bir mesajdır. Yine söz konusu suyun niteliğinden bahsedilirken şöyle buyrulmuştur:

“لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ”

*“Küfre saplanıp kalmalarından dolayı onlar için çılginca kaynamış bir içecek ve elem dolu bir azap vardır.”*¹²⁷

Burada, çılginca kaynamış bir içecek tasviriyle suyun şiddetli yakıcılığı vurgulanmıştır. Cehennem suyunun derecesine işaret eden “çılginca kaynamış” ifadesi, muhatabı sakındırmak için kullanılan etkili bir tasvirdir. Cehennem halkına verilecek suyun dünyadaki sular gibi onları serinletecek ve rahatlatacak tarzda olmayıp tam aksine onlar için bir azap aracı olacağına “çılginca kaynamış su” benzetmesiyle işaret edilmiştir. Yine bir başka âyette de şöyle buyrulmaktadır:

¹²⁵ Cin, 72/15.

¹²⁶ Vâkıa, 56/93-94.

¹²⁷ Enam, 6/70; Vâkıa, 56/92-95; Duhan, 44/47-50.

”إِنطَلِقُوا إِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ وَيَوْمَئِذٍ أَلْمَذُومِينَ“

“Üç kola ayrılmış gölgeye gidin ki, o ne gölgelendirir ne de alevden korur. Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçar. Bunlar sanki birer kızıl devedir. O gün vay yalanlayanların haline!”¹²⁸

Bu âyette cehennemi somutlaştıran misaller verilerek cehenneme götürecek şeylerden sakınması için insanın içine manevî bir korkunun yerleşmesi sağlanmaktadır. Cehennem kıvılcımlarının saray büyüklüğünde ve kızıl deve rengi gibi yanıp tutuşmuş köz ateş olduğu, bu meselle insanın gözleri önüne serilmiştir. Misaller verilmeden bu korkunun insan içine yerleşmesi mümkün değildir.

Yine bir başka âyette de cehennem “فَأَمُّهُ هَاوِيَّةٌ وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ نَارٌ حَامِيَّةٌ” *“İşte onun anası Hâviye’dir. Sen Hâviye’nin ne olduğunu ne bileceksin? O, Kızgın bir ateştir.”*¹²⁹ diye tasvir edilmiştir. Bu âyette küfür ve tuğyanın sonucunda “hâmiye” denilen yere atılmanın söz konusu olacağı haber verilmiş ve ardından “hâviye”nin kızgın ateş olduğu bildirilmiştir. Hâmiye; harareti pek şiddetli ateş demektir. Burada hâmiye denilen ateşin öfkeli ve kızgın olduğu bildirilerek insana ait bazı özellikler ateşe verilmiştir. Bu da insanın, o ateşi daha iyi anlamasını sağlamaktadır.

Kuşkusuz cehennem ehlinin yiyecekleri anlatılırken daha önce görülmemiş, duyulmamış soyut bir durumu insanlara anlatmak ve anlaşılmasını sağlamak pek de kolay değildir. Bunu anlatmanın en iyi yolu meseller vererek, teşbîhler kullanarak anlatmaktır. Şu âyet-i kerimede cehennemde biten zakkum ağacının meyveleri çirkinlik ve kötü olmaları bakımından şeytan başlarına benzetilmiştir:

”إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ“

“O, cehennem ta dibinde yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir.”¹³⁰

¹²⁸ Mürselât, 77/30-34; Vâkıa, 56/44.

¹²⁹ Kâria, 101/9-11.

¹³⁰ Sâffât, 37/64-65.

Rivâyete göre Yemen’de bulunan, tomurcukları pek çirkin olan “Esten” veya “Sevm” denilen bir ağaç varmış. İnsanlar bu ağaca “rûsü’ş-şeyâtîn” derlermiş.¹³¹ Kur’ân da cehennem ehlinin yiyeceklerini bu mesel ile tasvir etmiş ve zihinlerde kolayca canlanmasına katkı sağlamıştır. Nitekim güzel görünümlü şeyler için “melek gibi”, çirkin ve nahoş şeyler için de “şeytan gibi” denilir.

Yine şu âyette de cehennem ehlinin yiyecekleri tasvir edilirken misal verme, teşbîhte bulunma yöntemleri kullanılmıştır:

“إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ طَعَامُ الْإِثْمِ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ كَغَلِي الْحَمِيمِ”

“Şüphesiz, zakkum ağacı, günahkârların yemeğidir. O, maden eriyiği gibidir. Kaynar suyun kaynaması gibi karınlarda kaynar.”¹³²

Burada, insanın dünyadaki idrakleri, hayalleri, arzu ve korkularından yola çıkılarak zakkum ağacının, sıcak suyun fokurdayışı gibi karınlarda fokurdayan erimiş madene benzediği ifade edilmiştir. Bu da mesajın daha etkili olmasını sağlamıştır.

Bir başka âyette de cehennem azabının dehşeti şöyle anlatılmıştır:

“لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ”

“Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır. İşte zalimleri böyle cezalandırırız.”¹³³

Bu âyette “ateşten döşekler”, “ateşten örtüler/yorganlar” ibareleri kullanılmıştır. Bu dünyada döşek insanı nasıl alttan sarıyor ise ateşin de insanı öyle saracağını, yorgan insanı nasıl üst taraftan örtüp sarıyorsa ateşin de cehennem ehlini aynı şekilde örtüp saracağı açıklanmıştır. Âyet insanın, görmediği bir hali, her gün görüp kullandığı döşek ve yorgan örneğiyle algılamasını kolaylaştırmıştır.

Kur’ân’daki lafızlar, tasvir edilen manzaraları olabildiğince güzel ve olabildiğince renkli göstermektedir ki, en başarılı fotoğrafçının objektifinin yakaladığı fotoğraflardan ve en mahir

¹³¹ Ömer Nasuhi Bilmem, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri* VI, Bilmen Yayınları, İstanbul 1985, 2982.

¹³² Duhân, 44/43-46.

¹³³ A’râf, 7/41.

sanatçının fırçasının karaladığı resimlerden daha canlı, daha cazibeli ve daha etkili görünmektedir. Öyle ki; Kur’ân’ı okuyup dinleyen kimse anlatılanın, okunan bir söz ve konunun kavranmasını kolaylaştıran bir örnek olduğunu unutarak adeta onun yerine sahneye gelip giden şahıslar hayal etmeye başlar. Böylece Kur’ân’daki meseller de hayatın hikâyesi değil, bizzat kendisi olmuş olur. Eğer zihinsel manayı ve psikolojik durumu tasvir eden, insan karakterlerini veya rivâyet edilen bir olayı somutlaştıran aracın, tasvir edici renkler ve konuşan şahıslar olmayıp donuk kelimeler olduğunu söylersek, Kur’ân’ın ifadesindeki i‘câzın sırlarını kısmen idrak etmiş oluruz.¹³⁴

Özet olarak Kur’ân-ı Kerîm, mesajlarını anlatırken özgün bir dil ve anlatım tekniği kullanır. Bu tekniklerden biri de mesellerdir. Meseller, genellikle karmaşık ve soyut konseptleri somut ve anlaşılır hale getirmek için kullanılır. Bu yöntemle Kur’ân-ı Kerim, evrensel mesajlarını her türlü dinleyiciye, farklı kültür ve zekâ seviyelerine sahip insanlara ulaştırmayı amaçlar. İnsanlara ahlakî ve manevî dersler vermek, inanç ve toplumsal konulara dikkat çekmek ve hayatın anlamını ve amacını anlamaları için meselleri güçlü bir araç olarak kullanır.

1.4.2. Hz. Peygamber’in Sözlerinde Meseller

Müslüman toplumlarında öğüt ve nasihatlerin çokça kullanılmasından dolayı hadislerdeki nasihat içeren ifadeler toplumda bir hadis kültürünün oluşmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) cevâmî‘ü’l-keîm (az söz ile çok şey anlatıyor) olması, anlaşılır ve veciz konuşması, sarf ettiği cümlelerinin zamanla halk arasında meselleşmesini sağlamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.), zamanındaki örf ve âdetleri iyi bildiği ve insanların anlayacağı dilden mesaj verdiği için onun sözlerinin zamanla mesel haline gelmesini kolaylaştırmıştır. Hz. Muhammed’in (s.a.s.) genellikle az lafızlı, fakat çok manalı hadisleri veciz oldukları için meşhurlaşp mesel haline gelmiştir. Bu veciz hadisler Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bir olay üzerine söylemiş olduğu ya da konuşmasındaki bir ara cümle olabilmektedir. Hz. Peygamber’e (s.a.s.) ait olan bu meseller zamanla eş anlamlarıyla değiştirilerek ya da tamamen değiştirilerek veya hiç söylemediği sözler ona nispet edilerek aktarılmıştır.

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bütün hadisleri mesel haline gelmemiştir. Sadece bir kısmı vecize haline gelmiş atasözleri ve vecize kitaplarında yer almıştır. Bu alanda yazılmış önemli

¹³⁴ İbrahim Sarmış, “Seyyid Kutub’un Edebi Yönü”, *Şehadeti’nin 30. Yılında Seyyid Kutub Sempozyumu*, haz. Ahmet Ağırakça, İrfan Vakfı, İstanbul t.y. 134-135.

eserlerden bir tanesi ise el-Meydânî'nin (ö518/1124) “*Mecma'u'l-Emsâl*” adlı eseridir.¹³⁵ Müellif bu eserin otuzuncu babında Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait vecizelere yer vermiştir.

Hz. Peygamber, Arapların belâğat ve fesâhat sahasında en yüksek mertebeye ulaştığı bir devirde, belâğat ve fesâhatin en büyük timsali olmuş Kur'ân-ı Kerim'in kendisine indirildiği bir şahsiyettir. O, sözünde fesâhat ve belâğatini kullanarak tebliğ görevini en güzel şekilde yerine getirmiştir.¹³⁶

Hz. Peygamberin sözlerinde geçen bazı mesellere şu örnekleri verebiliriz:

“الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى”¹³⁷ “Veren el, alan elden üstündür.”

“الْحَرْبُ خُدْعَةٌ”¹³⁸ “Harp hiledir.”

“أَنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا”¹³⁹ “Kardeşine yardım et. Zalim de olsa mazlum da olsa.”

“إِيَّاكُمْ وَالتَّمَادِحَ فَإِنَّهُ الذَّبْحُ”¹⁴⁰ “Övmekten sakının çünkü övmek boğazlamaktır.”

“أَحَدُ جِبَلٍ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ”¹⁴¹ “Uhud, bizi seven bizim de kendisini sevdiğimiz bir dağdır.”

“النَّاسُ مَعَادِنٌ”¹⁴² “İnsanlar madenler gibidir.”

“الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ”¹⁴³ “Kişi sevdiği ile beraberdedir.”

“كُلُّ مَعْرُفٍ صَدَقَةٌ”¹⁴⁴ “Her iyilik sadakadır.”

“أَسْلِمَ تَسْلِمٌ”¹⁴⁵ “Müslüman ol ki, selâmet bulasın.”

¹³⁵ Muhammed b. Ebi Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâi'z-Zaman* I, Dâru's-Sadr, Beyrut 1977, 148.

¹³⁶ Tacettin Uzun, “Arap Dilinde Meseller (Atasözleri)”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:11, sayı:11 (Haziran 2003), 155-169.

¹³⁷ Buhârî, “Vesaya”, 9.

¹³⁸ Buhârî, “Cihat”, 157.

¹³⁹ Buhârî, “Mezâlim”, 4.

¹⁴⁰ İbn Mâce, “Edep”, 36; Ahmed b. Hanbel, VI/92, 93, 98.

¹⁴¹ Buhârî, “Zekât”, 54; “Cihâd”, 71, 74; “Megâzi”, 29; Müslim, “Fedâil”, 10.

¹⁴² Buhârî, “Menâkıb”, 25; Müslim, “Fedâilü's-sahâbe”, 199; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, II, 257.

¹⁴³ Buhârî, “Edeb”, 96; Müslim, “Birr”, 165; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, III, 104, IV, 107.

¹⁴⁴ Buhârî, “Edeb”, 33; Müslim, “Zekât”, 52; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 60; Tirmizî, “Birr”, 45.

¹⁴⁵ Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 6; Müslim, “Cihâd”, 74; İbn Mâce, “Mukaddime”, 10; Ahmed, “Müsned”, I, 263, IV, 257.

“إِذَا لَمْ تَسْتَحْيَ فَأَصْنَعْ مَا شِئْتَ”¹⁴⁶ “Utanmadıktan sonra dilediğini yap.”

“مَنْ لَمْ يَرْحَمْ لَا يَرْحَمْ”¹⁴⁷ “Merhamet etmeyene merhamet edilmez.”

“إِنَّ الدَّالَّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَّاعِلِهِ”¹⁴⁸ “Hayra vesile olan hayrı yapan gibidir.”

“لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ”¹⁴⁹ “Zarar vermek ve zararlar karşılık vermek yoktur.”

Hız. Peygamber’in (s.a.s.) konuşmalarında genellikle mu’cez ve kıyâsî meseller kullandığı görülmektedir. Toplumumuzda her nasihatçinin, her öğütçünün bu veciz ifadeleri kullandığı açıktır. Abdullah b. ‘Amr b. Âs’ın (65/684) “Hz. Peygamber’den (s.a.s.) bin mesel öğrenip ezberledim”¹⁵⁰ şeklindeki ifadesi Hız. Muhammed’in (s.a.s.) konuşmalarında mesellere başvurduğunu göstermektedir. Çünkü insanlara ilâhî emir ve yasakları anlatmanın, soyut olan kavramları somutlaştırıp insanlar tarafından anlaşılmasını sağlamanın en iyi yolu ve yöntemi temsîl ve teşbîhlerle veciz ifadeler kullanmaktır.

Meseller dilden dile çabuk yaygınlaşan söz öbekleri olduğu için mana ve düşüncenin zihne daha çabuk ulaşır algılanmasını sağlayan bir eğitim metodu olarak da düşünülebilir. Hadis-i şeriflerde kullanılan mesellerin bu amaçla kullanıldığını görmekteyiz. Hız. Peygamber (s.a.s.) bazen o güne kadar toplumun dilinde olan meselleri kullanmış, bazen de “cevâmî‘u’l-kelim” vasfına sahip olduğu için mesel olacak veciz ifadeler kullanarak rehberlik etmiştir.

1.4.3. Arap Edebiyatında Meseller

Arap edebiyatında emsâl (atasözleri) önemli bir yer tutmaktadır. Bazı atasözleri Arapçaya has olmakla beraber bazıları da farklı dillerden Arapçaya geçmiştir. Arap edebiyatının unsurlarından olan emsâl, kısa ve veciz oluşlarından dolayı halk tarafından benimsenip ezberlenmeleri kolay olmuştur. Meseller, insanları bilgilendirme, nasihat vermede ve söze kuvvet katmada önemli bir yer tutmaktadır. Arap şiiri mesellerin en çok kullanıldığı yerler olup mesellerin gelişip çoğalmasını sağlamıştır. Arap edebiyatı denilince hiç şüphesiz ki şiir akla

¹⁴⁶ Buhârî, “Edeb”, 78; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 6; İbn Mâce, “Zühed”, 17; Mâlik, “Sefer”, 46; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, IV, 121, 122, V, 253; Abdülmecîd Katâmîş, *el-Emsâl el-‘Arabiyye*, 161.

¹⁴⁷ Buhârî, “Edeb”, 18, 27; Müslim, “Fedâil”, 65, 66; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 145; Tirmizî, “Birr”, 12.

¹⁴⁸ Tirmizî, “İlim”, 14; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, IV, 120, V, 274, 357; Müslim, “İmâra”, 133; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 115; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, V, 274, 357.

¹⁴⁹ İbn Mâce, “Ahkam”, 17; Muvattâ, “Akdiye”, 31.

¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, IV, 203; Abdülmecîd Katâmîş, *el-Emsâl’u’l-‘Arabiyye*, 159.

gelmektedir. Gündelik hayatla ilgili birçok olay, hikmet ve doğru söz şiir, mısra ve beyitlerde yer almıştır.

Meseller; bir olay üzerine ortaya çıkan, benzetme yoluyla oluşan, hikmetli sözler ile ifade edilen, kıssalardan, âyet ve hadislerden çıkarılan, genelde şiir yoluyla Arap edebiyatında yer alan vecizelerdir. Bir olay üzerine çıkan mesellere şu örneği verebiliriz:

“يَرْكَبُ الْحَرَامَ مَنْ لَا حَلَالَ لَهُ”¹⁵¹

“Helali olmayan harama biner.”

Araplar arasında, on batın doğuran deve veya at gibi binek hayvanları serbest bırakılarak otlaklara salınıyor ve böyle başıboş hayvanlara da “saibe” deniliyordu. Cahiliye döneminde yavrusunun yavrusuna yetişen deve için de aynı kelime kullanılıyordu. Ayrıca bir kimse, bindiği devesi bir savaşta kendisinin kurtulmasına vesile olursa bir şükran nişanesi olarak onu serbest bırakırdı. Bu gibi hayvanlara binilmediği gibi onlara yük de vurulmuyordu. Çaresiz kalıp “saibe” denilen bu hayvanlara binenler ayıplanıp “haram bir bineğe mi biniyorsun?” denildiğinde “helali olmayan harama biner.” diye cevap veriyorlardı.¹⁵²

el-Mufaddâl b. Muhammed el-Dabbî’nin bildirdiğine göre, Beni Kuray’ b. Avf’ın kardeşi Cübeyle b. Abdillâh, Meslûk günü Ceriyye b. Evs b. Âmir’in develerine baskın yaptı ve içinde cahiliye halkının binilmesini haram saydığı bir belirti olan bir deve dışında develerini alıp götürdü; Develerin içinde Ceriyye’nin el-‘Amûd adında bir atı da vardı, bağlıydı, ama ürküp o da kaçtı. Ceriyye’nin kız kardeşinin oğlu da develerini güdüyordu. Dayısına ve kavmine haber etti. Haber Ceriyye’ye ulaştığında, diğer develer çoktan gitmişti, sadece haram olan dişi deve kalmıştı. Ceriyye, “Bana o dişi deveyi getir, onu sürerek diğerlerini takip edeceğim” dedi. Çocuk, “O deve binilmesi haram” dedi. Bunun üzerine Ceriyye, “Helali olmayan harama biner” dedi. Böylece bu deyim, hoşlanmadığı bir şeye mecbur kalanlar için kullanılır olmuştur.¹⁵³

Benzetme yoluyla oluşan mesellere “أَطْيَشُ مِنْ فَرَّاشَةٍ”¹⁵⁴ “Kelebekten daha ahmak.” örneğini verebiliriz. Zira kelebek kendini ateşe attığı için bu söz mesel haline gelmiştir.

¹⁵¹ el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl* I, 198; el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* I, 380; Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 61.

¹⁵² İbn Manzûr, *Lisanü’l-‘Arab* I, 478; Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 61.

¹⁵³ el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl* I, 198.

¹⁵⁴ el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* II, 21; el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl* I, 438.

Hikmetli sözlerle oluşan mesellere ¹⁵⁵ “حُبُّكَ الشَّيْءَ يُغْمِي وَيُصِمُّ” “Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır yapar.” örneğini verebiliriz. Ebû Derdâ (r.a.) demiştir ki: “Bir şeye olan sevginiz sizi kör ve sağır eder, yani gözleriniz onun kusurlarını görmez ve kulaklarınız onun mazeretini duymaz olur.”¹⁵⁶

Kıssalar yoluyla oluşan mesellere gelince, bu tür meseller de halk arasında dilden dile anlatılıp aktarıldığı için isimleri ile mesel haline gelmiştir. Mesela Hz. Süleyman’ın kıssası için “خَاتَمُ سُلَيْمَانَ” Süleyman’ın mührü ifadesi mesel haline gelmiştir. Hz. Musa’nın (a.s.) kıssası için “عَصَا مُوسَى” Musa’nın asası meseli ile ifade edilmiştir.

Şiirlerde geçen veciz ifadelerle de meselleşen cümleler vardır. Örneğin el-Hutaye (ö. 30/650) bir şiirinde şöyle der:

¹⁵⁷ “لِكُلِّ جَدِيدٍ لَذَّةٌ غَيْرَ أَنَّنِي وَجَدْتُ جَدِيدَ الْمَوْتِ غَيْرَ لَذِيٍّ”

“Her taze şeyde bir lezzet var. Fakat ben erken ölümden lezzet bulamadım.”

Adiy b. Zeyd (ö. 587) de şöyle der:

¹⁵⁸ “الْبَسْتُ جَدِيدَكَ إِنِّي لَا بَسَ خَلْقِي وَلَا جَدِيدَ لِمَنْ لَا يَلْبَسُ الْخُلُقَ”

“Sen yeni elbiseni giy, ben eskimi giyiyorum. Eskiye giymeyenin yenisi olmaz.”

¹⁵⁹ “يَا بَارِي الْقَوْسِ بَرِيًّا لَيْسَ يُحْكِمُهُ * لَا تَظْلِمِ الْقَوْسَ أُعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا”

“Ey yayı sağlam yapmayan usta! Yaya zulmetme. İşi ehline ver.”

Şimdi Arap edebiyatında mesellerin yeri ve fonksiyonunu şiir ve nesir örnekleriyle biraz daha açalım.

¹⁵⁵ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 356; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 196; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fi Emsâli'l-'Arab* II, 56.

¹⁵⁶ ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fi Emsâli'l-'Arab* II, 56.

¹⁵⁷ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 18.

¹⁵⁸ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 384; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fi Emsâli'l-'Arab* II, 262.

¹⁵⁹ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 76.

1.4.3.1. Şiirlerde Meseller

İslamiyet'ten önce cahiliye devrinde mesellerin gelişip yayılmasında Arap şiirinin etkisi büyüktür. Çünkü şiir mısraları, hayatın birer yansımasıdır. Hayatın izlerini taşıyan şiir hikmet ve doğru sözler içerir. Bu doğru ve hikmetli sözler, veciz ve telaffuzu rahat olduğu için halk arasında yaygınlaşıp mesel halini almıştır. Bazı şairler, divanlarında bu meselleri kullanmışlardır. Şiirden doğan bu meseller, birkaç dize olduğu gibi bir veya birden fazla satır da olabilmektedir. Şiirde geçen mesellere şu örnekler zikredilebilir:

”وَمَا طَلَبُ الْمَعِيشَةِ بِالْتَمَنِّي * وَلَكِنْ أَلْقِ دُلُوكَ فِي الدَّلَاءِ“¹⁶⁰

“Maişet, temennide bulunmakla elde edilmez. Sen bu yolda gerekeni yap.”

”يَا بَارِي الْقَوْسِ بَرِيًّا لَيْسَ يُحْكِمُهُ * لَا تَظْلِمِ الْقَوْسَ أَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا“¹⁶¹

“Yayı sağlam yapmayan usta! Yaya zulmetme, işi ehline ver.”

”لِكُلِّ جَدِيدٍ لَذَّةٌ أَنَّنِي * وَجَدْتُ جَدِيدَ الْمَوْتِ غَيْرَ لَذِيذٍ“¹⁶²

“Her taze şeyde ayrı bir lezzet vardır. Fakat ben erken ölümde lezzet bulamadım.”

”وَإِنِّي وَتَهْيَامِي بَرِيْنَبَ كَالْدِي * تَطَلَّبُ مِنْ أَحْوَاضٍ صَدَاءَ مَشْرَبًا“¹⁶³

“Benim Zeyneb’e olan aşkım, saddâ kuyularından su içmek isteyen kişi gibidir.”

”شَامِيٍّ شَوْمِيٍّ * كُوفِيٍّ لَا يُوفِيٍّ“¹⁶⁴

“Şamlı/Şamda yaşayan, talihsiz/bahtsız/şansızdır. Kûfeli vefasızdır.”

”تَرَاهُ حَدِيدَ الطَّرْفِ أَبْلَجَ وَاضِحاً * أَعَرَّ طَوِيلَ الْبَاعِ أَسْمَعَ مِنْ سَمْعٍ“¹⁶⁵

“Onu keskin gözlü ve net bakışlı görürsünüz... zengin, uzun konuşan ve iyi işiten.”

¹⁶⁰ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 74.

¹⁶¹ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 76.

¹⁶² el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 18.

¹⁶³ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 277.

¹⁶⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul 1977, 310.

¹⁶⁵ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 352; el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 530.

¹⁶⁶”وَأَبْلَغُ مِنْ قُسٍّ وَأَجْرَى مِنَ الَّذِي * بِذِي الْغِيلِ مِنْ خَفَّانٍ أَصْبَحَ خَادِرًا“

“Kuss’dan daha belîğ, daha iyi...”

¹⁶⁷”فَقَدْ قِيلَ ذَلِكَ إِنَّ حَقًّا وَإِنْ كَذِبًا * فَمَا إِعْتَذَارُكَ مِنْ شَيْءٍ إِذَا قِيلَ“

“Doğru da olsa, yalan da olsa böyle söylendi...Eğer bir şey söylerlerse, özür dileyecek bir şey yok”

1.4.3.2. Nesirde Meseller

Nesir lügatte, “bir şeyi eliyle atarak saçmak, serpiştirmek”¹⁶⁸ gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise kâfiye ve vezin olmadan söylenen söz demektir.¹⁶⁹ Arapların hayatta önem verdikleri işlerin başında şiir ve nesir gelir. Şiir vezin ve kâfiye ile insan hayaline ve duygularına hitap eder. Nesir ise kâfiye ve vezin şartı aranmaksızın gündelik hayatla ilgili gerçeklere dayanır. Şiir belli bir bilgi ve kültür birikimine sahip insanlar tarafından söylenip ilgi görürken nesir toplumun her kesimi tarafından kullanılan bir unsurdur. Arap edebiyatındaki atasözleri nesir türünün en önemli unsurlarından birisidir.

Mesela Arap şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülma’nın (ö. 609) şu beytinden birtakım meseller türetilmiş ve bu söz mesel haline gelmiştir:

¹⁷⁰”رَأَيْتُ الْمَنَايَا خَبَطَ عَشْوَاءَ مَنْ تَصَبَّ * ثَمْتُهُ وَمَنْ تَخَطَّى يُعَمَّرُ فِيهِرَمَ“

“Ölümü kör bir devenin yürüyüşüne benzettim. Çarptığını öldürür, rast getiremediği ise uzun yıllar yaşar ve yaşlanır.”

Yine günlük yaşamda sıkça karşılaşılan bir durumu anlatan şu ifade, bir ihtiyacı gidermeye çalışırken aslında daha fazla muhtaç hale geldiğini bildiren bir mesel haline gelmiştir:

¹⁶⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, 111; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fi Emsâli’l-‘Arab* I, 29.

¹⁶⁷ ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fi Emsâli’l-‘Arab* II, 192; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* II, 102; el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* II, 116.

¹⁶⁸ İbn Manzur, *Lisanü’l-‘Arab* V, 191.

¹⁶⁹ Şevkî Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuhûfi’n-Nesri’l-‘Arabî*, Dâru’l-Maârif, Kahire 1946, 15.

¹⁷⁰ ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fi Emsâli’l-‘Arab* I, 94; İbn Manzur, *Lisanü’l-‘Arab* XV, 57; Muhammed Murteza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* XIX, Tahk. Komisyon, Dar’ul-Hidaye, Kuveyt, 1993, 236.

¹⁷¹”لَا تَنْقُشِ الشَّوْكَةَ بِمِثْلِهَا فَإِنَّ ضَلْعَهَا مَعَهَا وَإِزَالَتَهَا لَهَا“

“Dikeni dikenle çıkarma sevdasına düşme, zira birinin diğerine muhabbeti vardır. Aynı sonucu doğurur.”

Yine şu ifade de bütün çözüm yollarının tek bir kişiye ya da tek bir şeye bağlı olduğunu anlatan bir cümle olup zamanla mesel halini almıştır:

¹⁷²”فُلَانٌ إِلَيْهِ الْحُلُّ وَالْعَقْدُ وَالْقَبُولُ وَالرَّدُّ وَالْأَمْرُ وَالنَّهْيُ وَالْإِثْبَاتُ وَالنَّفْيُ“

“Çözüm de çözümsüzlük de, kabul de ret de, emir de nehiy de, ispat etmek de çürütmek de sadece filancaının elindedir.”

Bunun gibi şu ifadede geçen “Hemmâlete’l-hatab” ibaresi de, toplum arasında bozgunculuk ve koğuculuk yapan kimseler için bir darb-ı mesel olmuştur:

¹⁷³”جَمَعْتَ شَتَّى وَقَدْ فَرَّقْتَهَا جُمَلًا لَأَنْتَ أَخْسَرُ مِنْ حَمَالَةِ الْحَطَبِ“

“Ayrılığı başlattın, topluluğu dağıttın, odun taşıyıcısından daha betersin”

Kur’ân-ı Kerim’in Tebbet sûresinde Ebû Leheb’in karısı için de aynı ibare kullanılmıştır.

¹⁷¹ el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* II, 394; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fi Emsâli’l-‘Arab* II, 260; el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* II, 230; İbn Manzur, *Lisanü’l-‘Arab* VIII, 227.

¹⁷² Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü’l-Îcâz fi Dirâyeti’l-Î‘câz*, Daru Sadır, Beyrut 2004, 174.

¹⁷³ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* I, 256.

İKİNCİ BÖLÜM

1. ARAP ATASÖZLERİ İLE TÜRK ATASÖZLERİNİN MUKAYESESİ

1.1. Arap Edebiyatı ile Türk Edebiyatı Arasındaki Etkileşim

Arap Edebiyatı ile Türk Edebiyatı arasındaki etkileşim, tarihsel ve kültürel bağlamda oldukça zengin ve çok yönlüdür. İki edebiyat arasındaki etkileşim, özellikle Türklerin İslam dinini kabulüyle birlikte artmış ve birçok alanda kendini göstermiştir. Arap edebiyatı ile Türk edebiyatı arasındaki etkileşim, uzun dönemler boyunca gözlemlenen doğal bir olgudur. Arapça kaynakların Türkçeye tercüme edilmesiyle Türkler de Arapça atasözleri ve deyimlerle tanışmışlardır. Bunun en güzel örneklerinden biri Bahâuddîn b. Muhammed el-İbşîhî'nin “*el-Müstetrâf fî Külli Fennin Mustazrâf*” adlı eserinin Şeyhzâde Muhammed Esâd Efendi tarafından Osmanlıcaya tercüme edilen “*Mahmûdü'l-Eser fî Tercemeti'l-Müstetrâfi'l-Müste'ser*” isimli eseridir. Bir başka örnek ise el-Fîrûzâbâdî'nin meşhur Arapça sözlüğü “*el-Kâmûsü'l-muhît*”in Mütercim Asım Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilirken Arapça atasözleriyle zenginleştirilen “*el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmusi'l-Muhît*” adlı eseridir.¹⁷⁴

İnsanlar farklı toplumlar arasında birlikte yaşadıkça, diller arasında etkileşimler ve kelime geçişleri meydana gelir. Bu etkileşimler, halkların komşuluk bağları, etnik ve dini yapıların oluşması gibi faktörlerden kaynaklanır. Türkçenin ortaya çıkışından günümüze kadar geçen dönemler incelenirken, Arapçanın Türkçeye etkisi, aralarındaki etkileşim ve benzerlikler ele alınmıştır. Türkçe, tarih boyunca farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle temas etmiştir. Göçler, ticaret, savaşlar ve kültürel alışverişler, Türkçenin şekillenmesinde etkili olmuştur. Türkçe, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bir yolculukta Arapça, Farsça ve diğer dillerden etkilenmiştir. Bu çalışmada, Türkçenin Arapçadan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Türk halkının çoğunluğunun İslam dinine inanması ve İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in Arapça olması gibi faktörler etkili olmuştur. Osmanlı Türkçesinde Arapçanın izleri bariz bir şekilde görülür. Özellikle dinî terimler, hukuk, tıp ve edebiyat alanlarında Arapça kökenli kelimeler sıkça kullanılmıştır. 1928 yılında gerçekleşen harf inkılabı ve devamındaki dilde sadeleştirme hareketi ile birlikte Arapça etkisinin eskiye oranla giderek azaldığı

¹⁷⁴ YAZICI, *Atasözleri ve Deyimler*, 22.

anlaşılmaktadır. Buna rağmen Arapça, ortak kelimeler bakımından Türkçe üzerindeki en etkili yabancı dil olma özelliğini korumaktadır.

Türk edebiyatı, doğduğu saha ve yüzyıl bakımından Arap ve Fars edebiyatlarıyla iç içe bir ortamda meydana gelmiştir. Türklerin Anadolu'ya göç etmesinin ardından Anadolu'da yerleşik bir düzenin kurulmasının ilk adımı olan Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştur. Bu süreçte özellikle Selçuklu sarayları ve şehirlerindeki edebî faaliyetler artmış, resmî dil olarak Farsça, bilim dili olarak ise Arapça benimsenmiştir. Dolayısıyla bu sürecin etkisiyle klasik Türk edebiyatının temeli, Arap ve Fars edebiyatları geleneğine dayanarak kurulmuştur.¹⁷⁵ Arapçadan Türkçeye tercüme edilen eserler de bu iki edebiyatın birbiriyle etkileşimini hızlandırmıştır.

Arapça ve Türkçe arasındaki etkileşim, atasözleri gibi kültürel ifadelerde de kendini gösterir. Arapça ile Türkçe arasındaki etkileşim bağlamında bu bölümde bu etkileşimin atasözlerindeki izlerini araştıracağız. Bu çerçevede her iki edebiyatta ortak atasözleri bulunduğu tespit edilmiş ve bunların bir kısmının anlamca tam örtüşürken diğer bir kısmının da büyük oranda içerik ve kapsam birlikteliğinin bulunduğu görülmüştür. Şimdi bu etkileşimi somut veriler üzerinden yakından inceleyelim:

1.2. Anlamca Tam Örtüşen Meseller

Arap edebiyatı ile Türk edebiyatı arasındaki etkileşim sonucu Arap edebiyatından Türk edebiyatına hem anlam içeriği ve hem de kullanımı bakımından birbiriyle tam olarak örtüşen birçok atasözü geçmiştir. Bu atasözlerini anlam içeriklerine göre tasnif edilerek incelenmesi iki dildeki atasözleri arasında daha tutarlı bir mukayese yapılmasına imkân tanıyacaktır.

1.2.1. Öğüt ve Nasihat

Kuşkusuz arkadaşların birbirleri üzerinde ciddi tesirleri vardır. Arkadaşlar kendi aralarında inanç, ahlak, âdet, sîret gibi konularda birbirlerine benzeyip birbirlerinden etkilenebilirler. Arkadaşlık eden kişiler birbirlerine huy aşılırlar. Kötü arkadaştan kötü, iyi arkadaştan iyi huylar geçer. Hz. Peygamberin bir hadisinden mesel haline gelen şu söz de arkadaşlığın ve dostluğun ehemmiyetini anlatmaktadır:

¹⁷⁵ Sadık Armutlu, "Klasik Arap, Fars ve Türk Edebiyatı İncelemeleri Şahsiyetler, Türler, Gelenekler", *Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1 (Haziran 2023), 111.

“الْمَرْءُ بِخَلِيلِهِ”¹⁷⁶

“Kişi dostu ile beraberdir.”

Bu atasözü, bir kişinin karakter ve taşıdığı değerlerinin, kendisiyle yakın ilişkiler içinde olan kişiler tarafından belirlenebileceği anlamına gelmekte ve arkadaş seçiminin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla kişinin olumlu etkileşimlerde bulunan insanlarla çevrili olması ve kiminle zaman geçirdiğine dikkat etmesi gerektiğine dikkat çeker.

Sonuç olarak, “kişi dostu ile beraberdir” atasözü, arkadaşlarımızın kim olduğunun, aslında bizim kim olduğumuzu yansıttığını ifade eder. Türkçede de bunu ifade etmek için “üzüm üzüme baka baka kararır”¹⁷⁷, “kişi refikinden azar”, “kişi arkadaşından azar”, “isin yanına varan is, misin yanına varan mis kokar”, “itle yatan bitle kalkar”, “körle yatan şaşı kalkar”¹⁷⁸ ve “arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim.”¹⁷⁹ gibi atasözleri kullanılır.

Hiz. Peygamber de bu konu hakkında şöyle buyurmuştur; “*Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz kiminle dostluk kuracağınıza dikkat etsin*”¹⁸⁰, “*İyi arkadaşla kötü arkadaşın misali, misk taşıyanla körük çeken insanlar gibidir. Misk sahibi ya sana kokusundan verir veya sen ondan satın alırsın. Körük çekene gelince ya elbiseni yakar yahut da sen onun pis kokusundan alırsın.*”¹⁸¹

“السِّرُّ أَمَانَةٌ”¹⁸²

“Sır emanettir.”

Sır, kendisine veya başkasına ait bilgileri ifşa etmemek, onları saklı tutmak, başkaları tarafından öğrenilmesine engel olmak demektir. Sır saklamak, ahlakî bir ilke olduğu gibi

¹⁷⁶ Ebu Davud, “Edeb”, 19; Tirmizi, “Zühd”, 45; el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 251; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 275.

¹⁷⁷ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 534; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 457.

¹⁷⁸ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 328. 457.

¹⁷⁹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 152; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 63.

¹⁸⁰ Ebu Davud, “Edeb”, 19; Tirmizi, “Zühd”, 45.

¹⁸¹ Buhârî, “Büyü”, 38; “Zebâih”, 31; Müslim, “Birr”, 146.

¹⁸² el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 510; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 331; ez-Zamahşerî, *el-Müstaksâ fi Emsâli'l-'Arab* I, 325.

İslam'ın da adabındandır. Nitekim Hz. Peygamber de bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: “Bir kimse bir şey konuşur, sonra da etrafına bakınırsa bu emanettir (sır olarak saklanmalıdır)”¹⁸³

Türkçeye “sır emanettir” şeklinde çevrilen bu atasözü, bir kişinin başkasına güvenip kendisine ait olan özel bilgileri paylaştığında, bu bilgilerin paylaşılan kişi için bir emanet niteliğinde olduğunu ve bu emanetin de korunması gerektiğini öğüt verir. Aynı zamanda bu atasözü, kişisel sınırların ve birbirine olan saygının da önemini vurgular. Zira sır, gizli ve değerli bir emanet olması hasebiyle muhafaza edilmeyi gerektirir. Eğer bu emanete ihanet edilirse, bu durum büyük bir güven kaybına yol açar. Bunun için bu mesel, insanın, içinde taşıdığı sırları, dostlarına bile açmaması gerektiğini ifade eder. Çünkü dostun dostu vardır, o da söyler dostuna. Türk dili ve edebiyatında bununla ilgili; bildiği sırları hiç kimseye söylemeyen kişi için “Sır Küpü”¹⁸⁴ tabiri/deyimi kullanılır. Sır saklamakla ilgili Türk edebiyatında; “sırrını açma dostuna (dostunun dostu vardır) o da söyler dostuna”¹⁸⁵, “sırrını sır edene hu”¹⁸⁶ gibi atasözleri vardır.

“كَمَا تَزْرَعُ تَحْصُدُ”¹⁸⁷

“Ektiğin gibi biçersin.”

Bu mesel insanın eylemlerinin sonuçlarına işaret etmektedir. Bu atasözüyle, tohum ekip ardından hasat etme sürecine bir benzetme yapılır. Eğer iyi tohumlar ekilirse, sağlıklı ve bereketli bir hasat elde edilir. Ancak, kötü tohumlar ekildiğinde, alınacak hasat da bir o kadar kötü olur. Tıpkı bunun gibi, başkalarına karşı gösterilen iyi muamele, genellikle aynı olumlu karşılığı verir. Ancak, başkalarına karşı gösterilen saygısızlık ve kötü muamele de genellikle aynı türden bir muameleyi getirir. Bundan dolayı bu atasözü, insanın eylemlerinin sonuçlarını düşünerek hareket etmesi gerektiğini salık verir. Türkçede bu anlam “ne dökersen aşına, o çıkar

¹⁸³ Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat* III, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1995, 56.

¹⁸⁴ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* II, 1036; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 480.

¹⁸⁵ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 480.

¹⁸⁶ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 480.

¹⁸⁷ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 162.

karşına”¹⁸⁸, “ne ekersen onu biçersin”¹⁸⁹, “herkes ne ederse kendine eder”¹⁹⁰ veya “ne doğrarsan aşına o gelir başına”¹⁹¹ atasözleriyle ifade edilir.

”سَمِّنْ كَلْبَكَ يَا كَلْبُكَ”¹⁹²

“Besle köpeğini yesin seni.”

Bu mesel, hayatın bazen beklenmedik ve adaletsiz sonuçlar doğurabileceğini anlatır. Söz gelimi birine iyilik yapmanın karşılığında her zaman minnettarlık beklenmemesi gerektiğini hatırlatır. Çünkü iyilikler bazen nankörlük ile karşılanabilir. Bu durum, özellikle yardım edilen veya iyilik yapılan kişinin karakteri hakkında tam bilgiye sahip olunmadığı durumlarda geçerlidir. Dolayısıyla iyiliklerin dikkatli bir şekilde yapılması ve karşılığında her zaman olumlu bir sonuç beklenmemesi, olumsuz bir sonuçla karşılaşıldığında da şaşırılmaması gerektiğini öğütler.

Rivâyet edildiğine göre Tasm kabilesinden bir adamın bir köpeği vardı. Adam onunla avlanmak ve koyunlarını korumak ümidiyle ona süt veriyor ve onu etle besliyordu. Derken özenle besleyip büyüttüğü bu köpeği bir gün onun üzerine atladı ve onu yedi. Bu olay üzerine “Besle köpeğini yesin seni.” denildi ve böylelikle bu olay darb-ı mesel haline geldi.¹⁹³

Sonuç olarak bu mesel, hayatın gerçeklerini ve insan doğasının bazı yönlerini gözler önüne sermektedir. İçerdiği öğreti, insanların iyiliklerinin karşılığında bazen beklenmedik bir şekilde kötülük görebileceğini hatırlatır. Nitekim bir kişi, başkalarına yardım etmek ve onlara iyilik yapmak için elinden geleni yapabilir. Ancak buna rağmen bu iyiliklerin karşılığında her zaman minnettarlık ve saygı göremeyebilir. İşte bu durum, Türkçede “besle kargayı oysun gözünü”¹⁹⁴ atasözü ile tam bir şekilde ifade edilmektedir.

”اتَّقِ شَرَّ مَنْ أَحْسَنَتْ إِلَيْهِ”¹⁹⁵

¹⁸⁸ Tülbendçi, *Ata Sözlari*, 428.

¹⁸⁹ Tülbendçi, *Ata Sözlari*, 429.

¹⁹⁰ Aksoy, *Atasözlari ve Deyimler Sözlüğü* I, 395.

¹⁹¹ Aksoy, *Atasözlari ve Deyimler Sözlüğü* I, 395.

¹⁹² el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 525; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 333.

¹⁹³ Ebü'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ ed-Dabbî el-Kûfî, *Emsalü'l-'Arab*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 2003, 111.

¹⁹⁴ Tülbendçi, *Ata Sözlari*, 108; Aksoy, *Atasözlari ve Deyimler Sözlüğü* I, 185.

¹⁹⁵ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 145.

“İyilik yaptığın kimsenin şerrinden sakın.”

Bu atasözü, insanın iyilik yaptığı kişilerin ona karşı nasıl davranacağını bilemeyeceğini, bazen iyilik ettiği kimselerin onun iyiliğini hatırlamayabileceğini hatta ona zarar bile verebileceğini ifade eder.

Bu meselin hikâyesi ise şöyle anlatılır: Ebü'l-Hasan, Ebû Meryem'den şöyle rivayet etmiştir: Medine'de borcu çok olan bir adam vardı, borç verenlerinden kaçıp evine sığınmıştı. Borç verenlerinden ona küçük bir miktar borç veren biri, kurnazlıkla ona ulaştı ve dedi ki: “Seni borç verenlerinden kurtaracak ve ortaya çıkmayı sağlayacak bir çare söylesem bana ne verirsin?” Adam, “Sana borcunu öderim ve seni memnun edecek şekilde elimde olanlardan fazlasını veririm” dedi. Borç veren, bu vaadi yeminlerle de güvence altına aldıktan sonra ona şöyle dedi: “Yarın sabah namazdan önce hizmetçin kapını ve bahçeni süpürsün, su serpsin, tezgahına hasırlar serip sana bir yastık koysun. Sonra sabah olup insanlar geçmeye başlayana kadar bekle ve sonra dışarı çık. Yanından geçen ve sana selam veren herkese havla, başka hiçbir şey yapma. Kim olursa olsun, aileden, hizmetçilerinden veya borç verenlerinden biri ya da başka biri seninle konuşursa, sadece havla ve havlamaktan başka bir şey yapma. Sonra seni valinin huzuruna çıkaracaklar. Vali sana bir şey sorarsa ona da havla, sakın havlamaktan başka bir şey yapma. Vali, senin ciddi olduğuna kanaat getirdiğinde, bir cin çarpması yaşadığını düşünecek ve seni serbest bırakacak, üzerine gelmeyecekler.” Adam bu planı uyguladı. Yanından geçen komşularından biri ona selam verdi, o da onun yüzüne havladı. Başka bir komşusu geçti, ona da aynı şekilde davrandı. Borç verenleri durumu duydu ve biri gelip ona selam verdi, yine havladı. Başka bir borç veren geldi ve ona da havladı. Sonunda onu yakalayıp valiye götürdüler. Vali ona bir şey sorduğunda, sadece havladı. Onu kadıya götürdüler, kadı da ona sordu ve yine sadece havladı. Kadı, onu birkaç gün hapsetti ve gözlemciler yerleştirdi. Adam, yalnızca havlamaya devam etti. Kadı bunu görünce, adamın serbest bırakılmasını ve evinde gözetim altında tutulmasını emretti. Adam sadece havlamaya devam etti. Kadı, adamın durumunun ciddi olduğuna karar verince, borç verenlerine ondan uzak durmalarını söyledi ve “bu adamın bir rahatsızlığı var” dedi. Adam, Allah'ın dilediği kadar böyle devam etti. Sonra, daha önce ona borç vermiş ve ona bu hileyi öğreten adam, verdiği sözü yerine getirmesini istemek için yanına geldi. Onunla konuştuğunda, adam yine sadece havladı. Borç veren, “Yazıklar olsun sana! Sana bu hileyi ben öğrettim, bana da mı havlıyorsun?” dedi. Adam yine

sadece havladı. Borç veren, umudunu kesip taleplerinden vazgeçerek yanından ayrıldı.¹⁹⁶ Türkçede bu mesel ile anlamca örtüşen “İyiliğe iyilik olsaydı, koca öküz bacak olmazdı”¹⁹⁷ atasözü bulunur.

“مُعَاتَبَةُ الْإِخْوَانِ خَيْرٌ مِنْ فَقْدِهِمْ”¹⁹⁸

“Kardeşlerinin, ayıbını yüzüne vurması, onları kaybetmenden iyidir.”

Bu mesel, gerçek dostluğun dürüstlük ve samimiyetle ilişkili olduğunu ifade eder. Zira dostlar arasında dürüstlük ve samimiyete dayalı açık iletişim, güçlü bir bağın temel taşlarıdır. Gerçek bir dost, kişinin kusurlarını onun için dile getiren, gözlerinin içine bakarak samimi bir şekilde konuşandır. Deyim yerindeyse dostluk içtenlik ve dürüstlük temelinde filizlenir. İyi bir dost, kişiyle yalnızca güzel anılarını paylaşmakla kalmaz, aynı zamanda hatalarını da açıkça söyler. Bu, insanların birbirlerine daha iyi bakış açısı kazandırma fırsatını sunar. Zira insan bazen kendi kusurlarını görmek için dışarıdan bir bakış açısına ihtiyaç duyar. İşte bu noktada dostların dürüstlüğü ve samimiyeti kişinin yolunu aydınlatır, karanlıkta kaybolmaması için ona ışık tutarlar.

Kişi gerçek dostuyla bir sır paylaşıırken dostunun, ayıbını yüzüne vurması, onu kaybetmekten daha değerlidir. Gerçek dostlar, kişinin kusurlarını arkasından değil, kendisini düzeltmesi için onun yüzüne karşı söyleyerek onu uyarandır. Kusurlarını arkasından başkasına söyleyen koğuculuk etmiş olur. Dost olan da bunu yapmaz. Ayıpları açıkça dile getirmek, dostluğun sağlam temeller üzerine inşa edildiğini gösterir. Bu mesel, Türkçede “dost dostun ayıbını yüzüne söyler”¹⁹⁹ ve “dost acı söyler”²⁰⁰ gibi atasözlerine karşılık gelmektedir.

“لَا يُجْمَعُ سَيْفَانِ فِي غَمْدٍ”²⁰¹

“İki kılıç, bir kılıfta olmaz.”

¹⁹⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân* II, (2.Baskı), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, 342.

¹⁹⁷ Aksoy, *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü* I, 336; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 324.

¹⁹⁸ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 317.

¹⁹⁹ Aksoy, *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü* I, 247; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 192.

²⁰⁰ Aksoy, *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü* I, 246.

²⁰¹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 230; el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 392.

Aynı şekilde denir ki: “لَا يَجْمَعُ سَيْفَانِ فِي عَمْدٍ وَلَا فَخْلَانِ فِي دُودٍ” “İki kılıç bir kında toplanmaz, iki boğa bir sürüde bulunmaz.” Bu atasözü, aynı alan veya ortamda iki güçlü, yetenekli veya iddialı kişi olamayacağını veya uyum sağlayamayacağını belirtir. Birden çok kılıcın bir kılıfa giremeyeceği gibi, iki güçlü kişinin de birbirine saygı duymayacağı veya birbirine teslim olmayacağı fikrini verir. Bu atasözü, genelde birbirleriyle yarışan, kavga eden veya anlaşmazlık yaşayan kişiler için kullanılır. Geçimsizlikle ilgili mesellerden olan bu atasözünün hikâyesi şöyle anlatılmaktadır:

Ebû Zueyb’in kız kardeşinin Halid adında bir oğlu vardı ve bu Halid, dayısı Ebû Zueyb’in sevgilisi Ümmü Amr’a onun mesajlarını götürürdü. Halid büyüyünce Ümmü Amr’ı dayısından ayırdı. Bu kadın, önceden Abdu Amr b. Malik’in sevgilisiydi ve Ebû Zueyb onunla mesajlaşmak için aracılık yapardı. Abdu Amr yaşlanınca, Ebû Zueyb ona yakınlaştı ve kadın ona meyletti. Ümmü Amr, Halid’in davranışları için Ebû Zueyb’den özür dilemeye geldi. Bunun üzerine Ebû Zueyb şöyle dedi:

تُرِيدِينَ كَيْمَا تَجْمَعِينِي وَخَالِدًا * وَهَلْ يَجْمَعُ السَّيْفَانُ وَيَحْكُ فِي عَمْدٍ

أَخَالِدُ مَا رَاعَيْتَ مِنْ ذِي قَرَابَةٍ * فَتَحْفَظْنِي بِالْغَيْبِ أَوْ بَعْضَ مَا تُبْذِرُ

دَعَاكَ إِلَيْهَا مُقَلَّتَاهَا وَجِيدُهَا * فَمِلْتَ كَمَا مَالَ الْمُحِبُّ عَلَى عَمْدٍ

”فَأَقْسَمْتُ لَا أَنْفَكُ أَخْذُو قَصِيدَةً * أَدْعَاكَ وَإِيَّاهَا بِهَا مَثَلًا بَعْدِي

“Beni ve Halid’i bir araya getirmek istiyorsun.
Ama iki kılıç bir kında nasıl toplanabilir, yazık sana?

Ey Halid, akrabalık bağını gözetmedin.
Gıyaben ve bazan da açıktan bana ihanet ettin.

Onun gözleri ve göğsü/boynu seni cezbetti.
Sen de bilinçli olarak her seven gibi ona meylettin.

Bu yüzden yemin ettim, bir kaside şarkı yapıp okuyacağım.
Benden sonra seninle onun hikayesini anlatacak bir mesel olsun diye”²⁰²

Bu atasözü, aslında derin bir anlam taşımaktadır. Bir kılıç, savaşçının gücünü ve yeteneklerini temsil eder. İki kılıç ise daha fazla güç ve savunma anlamına gelir. Ancak, bu iki

²⁰² Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed el-Bekrî el-Endelüsî, *Faşlû'l-makâl fi Şerhi Kitâbi'l-Emsâl*, (1.Baskı), thk. İhsan Abbas, Müessesetü'r-Risâle Beyrut 1971, 394; el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 392.

kılıcı aynı kılıfa sığdırmak mümkün değildir. İki kılıç bir araya geldiğinde, kılıfın sınırları dışına taşar ve tehlikeli hale gelir. Hakeza ayrı ayrı düşünceleri ve kişilikleri bulunan iki kimse de bir arada yaşayamaz, birlikte yapacakları iş üzerinde birleşemezler. Dolayısıyla aşırıya kaçan ve aşırı tavırları olan insanların bir araya geldiklerinde kendilerine zarar verebilecekleri yönünde bir uyarıdır.²⁰³ Türkçedeki “iki aslan bir posta sığmaz”²⁰⁴ atasözü de aynı anlama gelip bir yerde aynı anda iki başın egemen olamayacağını, aksi durumda geçinemeyeceklerini, kavga edeceklerini; birinin ötekini ortadan kaldıracığını bildirir. Türkçedeki “iki at bir kazığa bağlanmaz”²⁰⁵, “iki cambaz bir ipte oynamaz”²⁰⁶ atasözleri de aynı anlamı taşımakta olup başına buyruk olan iki kişinin aynı iş üzerine çalıştırılamayacağını; aksi halde aralarında anlaşmazlık ve kavganın çıkacağını anlatmaktadır.

“إِنَّ فِي الشَّرِّ خَيْرًا”²⁰⁷

“Muhakkak şerde hayırlar vardır.”

Türkçedeki “her işte bir hayır vardır”²⁰⁸ atasözü ile anlamca aynı olan bu Arap atasözü insanların yaptıkları bir şey sonucunda, her şeyin olumsuz sonuçlanacağına dair kötümser olunmaması gerektiğini anlatır. İnsanın umutsuzluğa kapılmaması için olup biten her işi hayra yorması gerektiğini ona anımsatır. Zira felaket gibi görünen bazı durumlar sonuç itibariyle çok daha güzel şeylere sebep olabilir. Kara bulutların arasında gizlenen güneş ışığı gibi, hayatın zorlukları ve olumsuzlukları da içinde bir hayır barındırır.

Aynı zamanda bu atasözü, hayatın iniş çıkışlarını kabul etme ve her durumdan ders çıkarabilme yetisinin önemini de vurgular. Bu nedenle, “muhakkak şerde hayırlar vardır” atasözü, zorluklar karşısında direnç gösterme ve olumlu bir bakış açısıyla hareket etme konusunda insana ilham vermektedir. Yine tersi şekilde görünüşte güzel olup sonuç itibariyle felaket olan durumlar da mevcuttur.

²⁰³ Şükran Eren, *Atasözleri ve Deyimler*, Meram Yayınları, İstanbul 1996, 53.

²⁰⁴ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 320; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 303.

²⁰⁵ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 321; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 303.

²⁰⁶ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 321; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 303.

²⁰⁷ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 67; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 11; İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* XII, 751; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* XI, 250.

²⁰⁸ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 308.

“Hareket berekettir.”

Hareket, hayatın ritmini oluşturan bir güçtür. Bereket ise bu hareketin içinde gizlidir. Bir tohum toprakla buluştuğu an, onun hareketiyle yeşermeye başlar. Kökleri derine doğru uzanırken, gövdesi yukarıya doğru büyür. Her dalı, her yaprağı, hareketin bir sonucudur. Yine bir kuşun kanat çırpmasıyla başlar uçuşu. Bir çocuğun emeklemesi, ardından yürümesiyle başlar gelişimi. Hareket, bereketin ta kendisidir. Bu atasözü, hayatın akışını anlatırken, aslında insana bir öğüt de verir. “Nerde hareket orda bereket”²¹⁰ atasözüne denk gelen bu mesel, zamanını oturmakla, yatmakla geçirmeyen bilakis sürekli çalışan, çabalayan insanların bulunduğu yerde mutluluk, başarı ve zenginlik olduğunu anlatır. Bu manada Allah Teâlâ da Kur’ân-ı Kerim’de “*insan için ancak çalıştığı vardır.*”²¹¹ diye buyurmuştur.

”أَجَارُ ثُمَّ الدَّارُ“²¹²

“Önce komşu, sonra ev.”

Bu, mesel “önce refik sonra tarik” sözü gibidir ve her ikisi de Hz. Peygamberden rivayet edilmiştir. Ebû Ubeyd demiştir ki: Şam kavminin bazı fakihleri bu hadis hakkında konuşurlar ve şöyle derlerdi: “Yani bir ev satın almak istiyorsanız, satın almadan önce çevresini sorun.”²¹³ Türkçede de “ev alma, kendine komşu al”²¹⁴ denilmiştir. Bu atasözü, yaşam alanı seçerken sadece fiziksel mekânın değil, aynı zamanda sosyal çevrenin de önemini vurgulayan bir öğüt olup bir evin değerinin sadece duvarları, tavanı veya zemininden ibaret olmadığını, aynı zamanda o evin içinde yaşanacak deneyimlerin ve komşularla kurulacak ilişkilerin de bu değeri belirlediğini ifade etmektedir. Bu nedenle, bir ev satın alırken sadece evin kendisine değil, aynı zamanda çevresine de dikkat etmek gerektiğine dikkat çekmektedir. Bunun için ev alacak kişilere evden daha önemli olan “komşu al” denilmiştir. Bu öğüt içeren mesel hem huzurlu bir yaşam sürmeye hem de olası sorunları önlemeye yardımcı olabilir.

²⁰⁹ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* I, 230.

²¹⁰ Aksoy, *Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü* I, 396; Tülbendçi, *Ata Sözlere*, 433.

²¹¹ Necm, 53/39.

²¹² el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* I, 172.

²¹³ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* I, 172.

²¹⁴ Tülbendçi, *Ata Sözlere*, 229; Aksoy, *Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü* I, 277.

1.2.2. Boş ve Faydasız işler

”يَنْفُخُ فِي رِمَادٍ“²¹⁵

“Küle üflüyor.”

“Küle üflemek” boş ve anlamsız uğraşlara zaman harcamak anlamında kullanılan bir meseldir. Bu söz, külün havada dağılmasının hiçbir fayda sağlamadığı gibi, bazı işlerin de sonuçsuz olduğunu ifade etmektedir. Yani, gereksiz çaba sarf etmek yerine daha anlamlı ve verimli işlere yönelmenin daha akıllıca olduğunu anlatmak için kullanılmaktadır. Bu duruma eş değer olarak Türkçede “akıntıya kürek çeker”²¹⁶ atasözü kullanılır. Zira bir nehrin akışına karşı kürek çeken bir kimse ne kadar çok çaba sarf ederse etsin, nehrin akışını değiştiremez. Bu nedenle, bu mesellerle bu tür çabaların genellikle anlamsız ve verimsiz olduğu ifade edilmektedir.

”لَا عَابَ وَلَا أَبَابَ“²¹⁷

“Ne buldukları suyu içerler ne de bulamadıklarında arama çabası içine girerler.”

Bu meselin aslı “إِذَا أَصَابَتِ الظَّبَّاءُ الْمَاءَ فَلَا عَابَ وَإِنْ لَمْ تُصِبْهُ فَلَا أَبَابَ” “Ceylanlar suyu bulduklarında içmezler, bulamadıklarında aramazlar” şeklinde olup zamanla kısalarak “لَا عَابَ وَلَا أَبَابَ” şeklinde söylenegelmiştir.²¹⁸ Bu söz Arap dilinde çok yaygın olarak kullanıldığı için el-Meydanî ve diğerleri bu sözü atasözlerine dâhil etmişlerdir.²¹⁹ Bu atasözü, hayatın şu önemli gerçeğini vurgulamaktadır: Fırsatlar ve başarılar, genellikle çaba ve hedefe odaklanmayı gerektirir. Atasözünün “ne buldukları suyu içerler” kısmı, kişinin eline geçen fırsatları göremediğini veya değerlendiremediğini belirtir. “Ne de bulamadıklarında arama çabası içine girerler” kısmı ise, kişinin başarısızlıkla karşılaştığında daha fazla çaba sarf etmeyi reddettiğini belirtir. Bu durum, genellikle kişinin hayatta ilerlemesine engel olan hususların başında gelmektedir. Bunun için hedeflere ulaşmak ve hayatı daha iyi bir hale getirmek için fırsatların

²¹⁵ Muhammed Hasen b. ‘Ukayl Musa eş-Şerîf, *el-Mustalahatu’l-‘Arabiyye*, Daru’l-Endelus, Cidde 1419/1999, 201; el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl* II, 186.

²¹⁶ Tülbendçi, *Ata Sözlere*, 41.

²¹⁷ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* III, 306; Yazıcı, *Atasözlere ve Deyimler*, 65.

²¹⁸ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* III, 306.

²¹⁹ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* III, 306.

değerlendirilmesi ve başarısızlıklarla karşılaştığında ise pes edilmemesi, daha fazla çaba gösterilmesi gerektiğini bildirir. Bir başka ifadeyle bu atasözü, elde edilen nimetlerin kıymetinin bilinmesi ve karşılaşılan zorluklar karşısında çabalamaktan vazgeçilmemesi gerektiğini öğüt vermektedir. Bu özdeyişin Türkçedeki eş anlamlısı olarak “açın karnı doyar, gözü doymaz” ve “tokun karnı doyar, gözü doymaz” atasözleri örnek verilebilir.²²⁰ Bu ifadeler, insanların dengeli bir yaklaşım benimsemeleri gerektiğini hatırlatır. Bu mesele eş değer bir başka atasözü de “aç doymam, tok acıkmam sanır.”²²¹ ifadesidir.

“رُبَّ صَلَفٍ تَحْتَ الرَّاعِدَةِ”²²²

“Nice atıp tutanlar vardır ki kimseye faydası dokunmaz.”

Bu atasözü, insanların kendi yeteneklerini gereğinden fazla övüp, başkalarını küçümsemelerinin ve kibirli davranışlarının aslında hiçbir değeri olmadığını belirtir. Çok konuşup eyleme geçmeyen, söz verip sözünde durmayan ve kendisinde bir üstünlük olmadığı halde birtakım yetenekleri varmış gibi övünen kimseler hakkında söylenen bir deyimdir. Kısacası, “şöyle yaparım, böyle yaparım” diyerek yapılması gerekeni yapmayan kimseler için kullanılır. Bu anlam Türkçede “lafla peynir gemisi yürümez”²²³ atasözü ile ifade edilir. Bu tür davranışlar, insanın içsel değerini göstermez ve genellikle başkalarını rahatsız eder. Dolayısıyla bu atasözüyle alçakgönüllü olmanın ve gerçek yeteneklerle öne çıkmanın daha değerli olduğu ifade edilir.

Bu mesel, bir kişinin, yeteneklerinin ötesinde bir üstünlük iddia ettiği durumlarda da kullanılır. Bu durum Türkçede genellikle “Hem kel hem fodul.”²²⁴ atasözü ile ifade edilir. Bu, insanların alçakgönüllü olmaları ve kendi eksikliklerini kabul etmeleri gerektiğini hatırlatan bir uyarı niteliği de taşımaktadır. Kendi yeteneklerini aşan bir üstünlük iddia etmek, genellikle başkaları tarafından hoş karşılanmaz ve genellikle kişinin kendi eksikliklerini görmemesi olarak yorumlanır. Bu durum, kişinin hem yeteneksiz olduğunu hem de bu yeteneksizliği kabul etmeyerek üstünlük tasladığını göstermektedir.

²²⁰ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 112.

²²¹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 110.

²²² el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 487; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* VIII, 103; İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab* III, 179; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* II, 96.

²²³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 383; Tülbendçi, *Ata Sözlüğü*, 402.

²²⁴ Tülbendçi, *Ata Sözlüğü*, 281; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* II, 853.

”أَنْتَ تَرْقُمُ عَلَى الْمَاءِ“²²⁵

“Su üzerine yazı yazıyorsun.”

Bu atasözü, bir kişinin eylemlerinin veya sözlerinin geçiciliğini ve kalıcılıktan yoksun olduğunu vurgular. Su üzerine yazılan bir yazı, suyun hareketiyle hemen yok olur. Bu, genellikle bir eleştiri veya uyarı anlamına gelmektedir. Bu söz, genellikle geçici çözümler veya etkisiz çabalar için kullanılmaktadır. Yani, su üzerine yazı yazmak nasıl ki kalıcı ve faydalı değilse aynı şekilde anlamsız ve boş sözlerin de yazılmış gibi görünse de hemen kaybolup gittiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu, herhangi bir sonuca varması mümkün olmayan bir konuda ısrar eden kimse için kullanılan bir mesel olup Türkçede “deveye hendek atlatmak”²²⁶ veya “cahile söz anlatmak deveye hendek atlatmaktan zordur”²²⁷ gibi atasözleri ile ifade edilir.

”بَعْدَ خَيْرَتِهَا تَحْتَفِظُ“²²⁸

“Değerlilerini elinden kaçırdıktan sonra değersizlerini korumaya çalışıyor.”

Bu mesel, yaşamda ve mal muhafazasında kötü idareye bir örnektir. Bu kıssanın aslı şudur: Çoban iyi ve şerefli develeri kaybeder, böylece onlar gittiğinde değersiz ve düşük olanları elinde tutar. Bu, iyilerini harcadıktan sonra kötülerini elinde tutmaya çalışanlar için kullanılan bir mesel olup mallarının çoğunu harcadıktan sonra az bir kısmına sarılanlar için kullanılır.²²⁹ Başka bir ifadeyle bu atasözü insanların bazen değerli olan şeyleri gözden kaçırıp önemsiz veya değersiz şeylere odaklandığını ifade etmektedir. Yani, bazen insanlar kıymetli fırsatları ya da ilişkileri göz ardı ederken, anlamsız veya önemsiz şeylere takılı kalabilmektedirler. Bu mesel, insanları daha dikkatli ve bilinçli bir şekilde değerli olanı korumaya ve önemsemeye davet etmektedir. Her işin yapılması için mutlaka uygun bir zaman vardır. Zamanında doğru işlerin yapılmasını ifade eden “demir tavında dövülür”²³⁰ ve “demir tavında, iş çağında”²³¹ atasözleri bulunmaktadır.

²²⁵ eş-Şerif, *el-Mustalahatu'l-'Arabiyye*, 29.

²²⁶ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 178.

²²⁷ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 137.

²²⁸ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 227; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 93.

²²⁹ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 227; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 92.

²³⁰ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 173; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 233.

²³¹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 173; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 233.

“Sütü yazdan kaybettin.”

Bu atasözü, bir hata sonucu değerli bir şeyi kaybetmenin ardından kullanılır. Nitekim yaz mevsiminde sütün daha bol olduğu düşünerek, yazın sütünü değerlendiremeyip kaybetmek büyük bir kayıptır. Dolayısıyla, bu atasözü, dikkatsizlik veya yanlış bir karar sonucu eldeki kıymetli bir şeyi kaybetmenin anlatımında kullanılmaktadır. Örneğin, bir fırsatı kaçırmak veya önemli bir işi boşa harcamak gibi durumlar için bu atasözü kullanılabilir. Bu atasözü işi işten geçtiğinde, eldeki fırsat kaçırıldığında, zamanında yapılması gereken şeylerin yapılmadığı anlamında kullanılan bir mesel olup Türkçedeki “geçti Bor’un pazarı sür eşeğini Niğde’ye.”²³³, “atı alan Üsküdar’ı geçti.”²³⁴ gibi atasözlerine karşılık gelmektedir.

Bu meselin çıkış hikâyesi ise şöyle anlatılır: Rivâyete göre ‘Amr b. ‘Amr b. Addas, Lakit b. Zürrare’nin kızı Dahtanus ile evliydi. ‘Amr’ın çok malı vardı, ancak yaşlıydı. Dahtanus onu terk etmek istedi ve sürekli boşanmayı talep etti. Sonunda ‘Amr boşanmayı kabul etti. Boşandıktan sonra Dahtanus, amcasının oğlu ‘Umeyr b. Ma‘bed b. Zürrare ile evlendi. ‘Umeyr gençti ama fakirdi. Bir gün, ‘Amr b. ‘Amr’ın develeri, Dahtanus’un yakınından geçti. Dahtanus, hizmetçisine “git ve ondan bize süt vermesini iste” dedi. ‘Amr da ona ”الصَّيْفُ ضَيَّعَ اللَّبَنَ“ ”sütü yazdan kaybettin” dedi ve bu söz bir atasözü haline geldi. Rivâyeti aktaran Ebû ‘Ubeyd, burada kastedilenin şu anlam olduğunu söylemiştir: “Yani bana boşanma isteğinde bulunduğu zaman yaz mevsimiydi, işte sen o gün boşanarak sütü kaybettin.” Bazı insanlar ise, bu sözün şu anlama geldiğini söylemektedirler: “Eğer bir kimse sürüsünü yazın kontrol edip değerlendirmese, sütlerini o zaman kaybetmiş olur.”²³⁵

Yine aynı mesel üzerine şu benzer hikâye de anlatılmaktadır: Rivâyete göre el-Esved b. Hürmüz ismindeki bir kişi, el-‘Anûd eş-Şenniyye isminde bir kadınla evlidir. Kadın kötü huylu bir kimse olduğu için kadını boşar. Kendi kabilesinden başka bir kadınla evlenir; fakat

²³² el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* I, 575; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fi Emsâli’l-‘Arab* I, 329; el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl* II, 68; İbn Manzûr, *Lisanü’l-‘Arab* IX, 202; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* XXI, 435.

²³³ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 245; Aksoy, *Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü* II, 790.

²³⁴ Aksoy, *Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü* II, 591; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 72.

²³⁵ Ebû ‘Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî el-Bağdâdî, *el-Emsâl*, thk. Abdülmecîd Kutâmis, Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, Beyrut 1980, 248.

anlaşamazlar. Ondan da ayrılır. Evvelki hanımı hiç olmazsa oturup kalkmasını bilir diye tekrar evlenmeyi teklif eder. Kadın da ona şu kıta ile cevap verir:

أَتَرَكْتَنِي حَتَّى إِذَا * عَلِفْتَ أَيْضَ كَالشَّطْنِ

”أَنْشَأْتَ تَطْلُبُ وَصَلْنَا * فِي الصَّيْفِ ضَيَّعْتَ اللَّبَنُ

“Benim gibi taptaze bir güzeli ip gibi duvara asıp terk etmedin mi?

Şimdi ne diye tekrar bir araya gelmemizi istiyorsun.

Sen geçen yaz sütü kaybettin/ Sen beni geçen yaz elinden kaçırdın.”²³⁶

”كَلْبٌ جَوَّالٌ خَيْرٌ مِنْ أَسَدٍ رَابِضٍ”²³⁷

“Gezen köpek, yatan aslandan daha iyidir.”

Türkçede bu mesel “yatan aslandan, gezen tilki yeğdir”²³⁸ şeklinde ifade edilir. Bu atasözü, gücün tek başına yeterli olmadığını, aynı zamanda çalışkanlık, etkinlik ve çeviklik gibi özelliklerin de önemli ve gerekli olduğunu anlatır.

Aslan, hayvanlar arasında en güçlü ve soylu olanıdır. Ancak eğer tembelce yatarak hiçbir iş yapmazsa, gücünü kullanamaz ve başarılı olamaz. Tilki ise, aslandan daha güçsüz ve kurnazdır. Fakat etrafta dolaşarak, fırsatları değerlendirerek ve hayatta kalmak için çaba göstererek, aslandan daha iyi duruma gelebilir. Aynı durum insanlar için de geçerlidir. Sadece güçlü, zengin, akıllı veya soylu olmak yeterli değildir. Bu özellikleri faydalı işler yapmak için kullanmak gerekir. Çalışmayan, boş oturan ve başkalarının sırtından geçinen kişilerden daha değerli olanlar çalışan, çabalayan ve geçimini sağlamak için mücadele eden kişilerdir. Aktif bir zihin, irade ve azimle donatılan insan, içindeki potansiyeli harekete geçirerek büyük başarılar elde edebilir. Yatanın gücü sadece görünüştedir, ama ayakta duranın gücü, içindeki yaşam enerjisinden gelir. Bu nedenle, hareket eden, çabalayan ve birikimlerini kullanabilen insan,

²³⁶ Muhammed b. Ya’kub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs ’l-Muhîd*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2005, 743; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli ’l-‘Arab* I, 329; Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 181.

²³⁷ Ebu’l-İmam Ebü’l-Hüseyin el-Mâverî eş-Şafîî, *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn*, (2. Baskı) thk. Yasin Muhammed et Tevvâs, Daru İbn Kesîr, Dimaşk, 2002, 518; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri ’l-Kâmûs* XVIII, 339.

²³⁸ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 469; Tülbendçi, *Ata Sözlere*, 552.

yatan insandan her zaman daha başarılı olacaktır. Türkçede bunu ifade etmek için “sağ tilki, ölmüş aslandan iyidir.”²³⁹ atasözü de kullanılmaktadır.

1.2.3. Mekân ve meskenler

“أَسْمَعُ جَعَجَعَةً وَلَا أَرَى طِحْنًا”²⁴⁰

“Değirmenin sesini duyuyorum ortada un yok.”

Bu mesel çok konuşup hiçbir şey yapmayan ya da söz verip yerine getirmeyen kimse için kullanılır.²⁴¹ Bu atasözü, bir işin sonucunun görülmemesi veya beklenen faydanın elde edilememesi durumunda kullanılır. Değirmenin sesi, değirmenin çalıştığını gösterir. Ancak ortada un yoksa bu, çalışmanın boşuna olduğu anlamına gelir. Bu atasözü ile, emek verilen bir işten karşılık alınamadığı veya birinin gösterdiği çabanın karşılıksız kaldığı durumlar anlatılmak istenir. Örneğin, bir öğrenci çok çalışmasına rağmen sınavda başarısız olursa, “değirmenin sesini duyuyorum ortada un yok” diyebilir. Bu, çalışmasının sonuçsuz kaldığını ifade eder. Bu mesel Türkçedeki “değirmenin sesini işitiyoruz, ununu gördüğümüz yok.”²⁴² atasözü ile tam uyuşmaktadır.

“كُلُّ دِيكٍ عَلَى مَذْبَلَتِهِ صَيَّاحٌ”²⁴³

“Her horoz kendi çöplüğünde öter.”

Bu atasözü, genellikle bir kişinin kendi bilgi ve deneyim alanında daha rahat ve güvende hissettiğini ve bu alanda daha etkili olduğunu ifade eder. Bir örnek ile anlatmak gerekirse: Bir sanatçı en iyi eserlerini kendi stüdyosunda okur. Bu, sanatçının kendi alanında, kendi malzemeleri ve araçlarıyla en iyi çalışmayı yapabileceği anlamına gelir. Aynı şekilde, bir horoz da kendi çöplüğünde öter, çünkü orası onun konfor alanıdır. Kendi çevresinde, kendi kurallarıyla en iyi performansı sergiler. Bu atasözü, genellikle bir kişinin kendi bilgi ve deneyim

²³⁹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 466.

²⁴⁰ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 154; İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* VIII, 51; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* XX, 445; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs'l-Muhîr*, 710.

²⁴¹ İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* VIII, 51.

²⁴² Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 169.

²⁴³ Betül Can, “Arap Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Çalışmalar Dergisi*, cilt:2, sayı:1, (Ağustos 2016), 101.

alanında daha rahat ve güvende hissettiği ve bu alanda daha etkili olduğu anlamına gelir. Her birey kendi yeteneklerini, bilgisini ve otoritesini en iyi şekilde kendi alanında kendi topluluğunda ve çevresinde gösterir. Her birey kendi mekânında söz sahibi olup rahat ve özgüvenli hisseder. Bu mesel Türkçede “her horoz kendi çöplüğünde eşinir”²⁴⁴ atasözüyle eş anlamdadır.

“كُلُّ كَلْبٍ بِيَابِهِ نَبَّاحٌ”²⁴⁵

“Her köpek kendi kapısında havlar.”

Bu mesel; korkak veya zayıf bir kişinin, yanında destekçilerinin bulunması nedeniyle evinde güçlü olacağı anlamına gelir.²⁴⁶ Bu mesel de önceki atasözü gibi herkesin kendi çevresinde ve konfor alanında daha güçlü ve etkili olduğunu ifade eder. Başka bir deyişle, her birey kendi evinde, kendi işinde, kendi topluluğunda, kendi ailesinde kendini daha güçlü ve daha başarılı hisseder. Bu, bireylerin kendi çevrelerinde daha fazla kontrol ve etkiye sahip olduklarını ve bu nedenle daha başarılı olabileceklerini vurgular. Kısacası bu atasözü, insanların kendi alanlarında etkin olduklarını ifade eder. Bu durum Türkçede önceki atasözünde olduğu gibi yine “her horoz kendi çöplüğünde eşinir.”²⁴⁷ atasözüyle ifade edilir.

1.2.4. Savaş ve Yiğitlik

“الْخَيْلُ أَعْلَمُ بِفُرْسَانِهَا”²⁴⁸

“At binicisini daha iyi bilir.”

Bu, düşünüldüğü ve sanıldığı gibi olmadıkları fark edilen kimseler için söylenmiş bir meseldir.²⁴⁹ Bir işçinin, yöneticisinin işe olan hâkimiyetini, onun için neyin önemli olduğunu ve hangi durumlarda nasıl tepki verdiğini bildiğini ve işini bu bilgilere göre yürüttüğünü belirtir. Dolayısıyla bu atasözü, iş dünyasındaki dinamikleri ve ilişkileri özgün bir şekilde ifade eder. Bir kişi, liderinin yeteneklerini, arzularını ve durumlara karşı tutumlarını anladığında, bu bilgiyi

²⁴⁴ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 284; Aksoy, *Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü* I, 308.

²⁴⁵ Betül Can, “Arap Atasözlereinde Toplumsal Cinsiyet”, 101.

²⁴⁶ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 135.

²⁴⁷ Tülbendçi, *Ata Sözlere*, 284; Aksoy, *Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü*, I, 308.

²⁴⁸ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 238; İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* XI, 231; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* XXVIII, 458.

²⁴⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs 'l-Muhît*, 997; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* XXVIII, 458.

kendi işine uygular ve yönetimini bu doğrultuda sürdürür. Bu, liderin becerilerini ve isteklerini anlama ve ona göre hareket etme yeteneğini içerir. Bu, işin başarılı bir şekilde yürütülmesi için önemlidir. Türkçede bu anlam “at sahibine göre eşer”²⁵⁰, “at sahibine göre kişner”²⁵¹ atasözleriyle ifade edilir.

“الْحَرْبُ غَشُومٌ”²⁵²

“Savaş acımasızdır.”

Bu mesel, savaşın yıkıcı ve acı dolu doğasını vurgulamaktadır. Kuşkusuz savaş, insanların yaşamlarını, toplumların dokusunu ve doğanın dengesini alt üst eder. Masumiyetin kaybolmasına, ailelerin dağılmasına ve toplumların çöküşüne yol açar. Bu yüzden, savaşın acımasızlığı, bu tür olumsuz sonuçlardan ileri gelmektedir.

Bu atasözü savaşın acımasız oluşunun yanı sıra barışın ve diyalogun da değerini ön plana çıkarmaktadır. Zira savaşın acımasızlığına karşı en etkili savunma barış ve anlayıştır. Başka bir ifadeyle savaşın acımasızlığı, barışın değerini daha da belirginleştirir. Bundan dolayı, bu atasözü hem savaşın acımasız olduğunu hem de barışın değerli olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkçedeki “harp bir cinayettir”²⁵³ atasözüyle anlamca örtüşmektedir.

“الْهَيْبَةُ خَيْبَةٌ (مَنْ هَابَ خَابَ)”²⁵⁴

“Çekingenliğin sonu hüsrandır/çekingenlik zarara yol açar.”

Bu mesel, kişinin hayatta karşılaştığı fırsatları değerlendirmesinin kaybetmesine yol açacağına işaret etmektedir. Bu, genellikle kişinin belirli bir durumda gereken cesareti gösterememesi veya bir fırsatı değerlendirebilmek için gereken adımı atmaktan kaçınması durumunda gerçekleşir. Bu mesel “الْحَيَاءُ يَمْنَعُ الرِّزْقَ”²⁵⁵ “Haya rızkı engeller” sözü gibidir.

²⁵⁰ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 163.

²⁵¹ Tülbendçi, *Ata Sözlüğü*, 71.

²⁵² el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 357; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 206.

²⁵³ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Yayınlanmış Belgelerle Atatürk, Siyasi ve Özel Hayatı-İlkeleri*, (2. Baskı), Gözen Yayınları, İstanbul 1981, 291.

²⁵⁴ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 402; İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab* I, 368; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* II, 382.

²⁵⁵ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 107

Bu atasözü, aynı zamanda cesaret ve girişimcilik ruhunun önemini ortaya koymaktadır. Çekingenlik genellikle kişinin öz güveninin eksik olduğu durumlarda ortaya çıkar ve bu durum da genellikle kişinin başarısız olmasına veya zarar görmesine neden olur. Bu nedenle, bu atasözü genellikle kişilere cesaretlerini toplamaları ve fırsatları değerlendirmeleri konusunda bir uyarı olarak kullanılır. Zira kişi bir şeyden korkup çekingen davrandığı zaman taşıdığı korkular, adımlarını tereddütlü hale getirmekte ve sonuçta hayal kırıklığına uğratmaktadır. Bundan dolayı, deyim yerindeyse korkunun gölgesinde, cesaretin ışığı solgunlaşmaktadır. Türkçede buna karşılık “korkak olana gölge bile düşmandır”²⁵⁶ ve “korktuğu başına geldi”²⁵⁷ atasözleri kullanılır.

“مَا يَغْوَى وَلَا يَنْبُجُ”²⁵⁸

“Ne kurt olur ulur ne de köpek olur havlar.”

Bu mesel, müjdelemez ve uyarmaz anlamında “ulumaz da havlamaz da” diye rivayet edilir.²⁵⁹ Çünkü köpeğin havlaması bir misafirin gelişinin habercisidir. Kurdun uluması ise koyunlara ve diğer şeylere şiddetli bir saldırının habercisidir. Bu, genellikle bir kişinin belirli bir durumda veya toplulukta tam olarak yerleşemediği, belirgin bir kimlik veya rol kazanamadığı durumlarda belirsizlik, kararsızlık veya kimlik krizi yaşadığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Örneğin, bir kişi ne tamamen lider (kurt) olabilir, ne de tamamen takipçi (köpek) olabilir. Bu kişi, belki de her iki rol arasında gidip gelir, ama hiçbirinde tamamen yerleşemez.

Bu mesel genellikle bir uyarı veya eleştiri olarak kullanılmaktadır. Yani, hiç kimseye faydası olmayan güçsüz, zayıf ve çelimsiz bir kişiden yararlı bir iş beklenmez anlamında kullanılan bir mesel olup Türkçede buna karşılık “arık ata kuyruğu da yükür”²⁶⁰ veya “arık etten semiz tirit olmaz”²⁶¹ atasözleri kullanılabilir.

²⁵⁶ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 377.

²⁵⁷ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 377.

²⁵⁸ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 225; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 286; el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 337.

²⁵⁹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 286.

²⁶⁰ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 61.

²⁶¹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 61.

1.2.5. Kadın, Aşk ve Şarap

”حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ“²⁶²

“Bir şeyi sevmen, seni ona karşı kör ve sağır yapar.”

Bu mesel, sevginin bazen kişiyi gerçeklerden uzaklaştırabileceğini anlatmaktadır. Zira kişi bir şeyi ya da birini çok sevdiğinde, onların eksikliklerini ve hatalarını görmekte zorlanabilmektedir. Zira insan sevdiği şeyin olumsuz yönlerini çoğu defa görmezden gelme eğiliminde olur. Bu nedenle bu atasözü, sevginin kişiyi objektif düşünme yeteneğinden mahrum bırakabileceğini ve gerçeklerden saptırabileceği konusunda bir uyarı niteliği taşımaktadır. Bu hem kişisel ilişkilerde hem de hayatın genelinde alınacak kararlar için önemlidir. Türkçede bu durum “aşkın gözü kördür”²⁶³ “âşık olan kördür”²⁶⁴ atasözleri ile ifade edilir.

”طُولُ النَّتَائِي مَسَلَةٌ لِلتَّصَافِي“²⁶⁵

“Ayrılığın uzun sürmesi, sevgiyi yok eder.”

“Ayrılığın uzun sürmesi, sevgiyi yok eder” atasözü, aşk ve ilişkiler üzerine bir değerlendirmedir. Bu atasözü, fiziksel veya duygusal olarak birbirinden uzaklaşan kişiler arasındaki sevginin zamanla azalabileceğini veya tamamen yok olabileceğini ifade etmektedir. Bu, genellikle insanların birbirleriyle düzenli olarak etkileşimde bulunmalarının, bir ilişkinin sağlıklı ve güçlü kalmasını sağladığı düşüncesiyle ilişkilidir. Uzun süreli ayrılıklar, bu etkileşimleri kesintiye uğratabilir ve dolayısıyla sevgiyi zayıflatabilir. Dolayısıyla bu atasözü, ilişkilerin devamlılığının ve düzenli iletişimin önemini vurgulamaktadır. Eğer bu etkileşimler uzun bir süre boyunca kesilirse, bu bağ zayıflayabilir ve sonunda tamamen kopabilir. Bu, özellikle uzun mesafeli ilişkilerde veya bir süreliğine ayrı yaşayan çiftlerde görülebilir. Bu mesel Türkçede “gözden ırak olan gönülden dahi ırak olur”²⁶⁶ atasözü ile ifade edilir.

²⁶² el-Meydânî, *Mecma ‘u l-Emsâl* I, 196.

²⁶³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 155.

²⁶⁴ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 68.

²⁶⁵ ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli l-‘Arab* II, 152; el-Meydânî, *Mecma ‘u l-Emsâl* I, 435.

²⁶⁶ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 258; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 293.

”الْمَرْأَةُ السُّوءُ غُلٌّ مِنْ حَدِيدٍ“²⁶⁷

“Kötü kadın demirden boyunduruk gibidir.”

Bu ifadede kadının, eşinin yaşamı üzerindeki güçlü etkisi anlatılır. Kuşkusuz ailede kadının rolü çok önemlidir. Bir kadının negatif davranışlarının, eşinin yaşamını nasıl karmaşık ve zor bir hale getirebileceği bilinen bir gerçektir. Özellikle “demirden boyunduruk” kısmı, bu durumun ağırlığını ve baskısını sembolize etmektedir.

Bu, bir ilişkideki dengesiz güç dinamiklerini ve bir tarafın diğerini nasıl olumsuz yönde etkileyebileceğini gösterir. Ancak, bu atasözü tüm kadınları genelleme yapmaz, sadece negatif etkileri olan bireyleri hedef almaktadır. Bu yüzden, bir kişinin karakterini genellemelerle değil, onun kişisel eylemleri ve davranışlarına dayanarak değerlendirmek her zaman önemlidir. Kısacası bu mesel ile aile yapısını ve huzuru bozan, huysuz ve yeteneksiz bir kadının, aile üzerinde büyük bir stres kaynağı olduğu anlatılmaktadır. Nitekim uyum sağlamayan bir eş, bir erkek için işkence, ceza ve bela olabilir. Bu durum erkeği hızla tüketir. Bunun için zorba bir kadınla yaşamak, ayağa takılan bir pranga gibidir. Türkçede bu anlamı ifade etmek için “avradı bet olanın sakalı tez ağarır” atasözü kullanılabilir.

”وَإِنِّي وَتَهَيَّامِي بِزَيْنَبَ كَالَّذِي تَطْلُبُ مِنْ أَحْوَاضٍ صَدَاءَ مَشْرِبًا“²⁶⁸

“Zeyneb’e olan aşkım, Saddâ kuyularından su içmek isteyen kişi gibidir.”

Bu mesel, aşkın yoğunluğunu ve engelleri aşma arzusunu anlatır. Dirâr es-Sa’dî’nin bu beytinde geçen saddâ kuyusu, suyu kendisinden daha tatlı bulunmayan bir kuyudur. Saddâ kelimesi, “derin” veya “uzak” anlamına gelir. Zeynep ise sevgiliyi temsil etmektedir. Bu atasözü, aşkın gücünü ve engelleri aşma isteğini vurgulamaktadır.

Şair bu şiirinde, tıpkı suyu çok tatlı olan saddâ kuyusundan su içmek isteyen kimsenin, büyük çabalarla ve mücadelelerle ancak ona ulaşabileceği gibi, kendisinin de, güzelliğiyle herkeste hayranlık uyandıran sevgilisine ulaşmanın büyük zorluğunu, ulaşamaz olduğunu kastetmiştir. Dolayısıyla bu mesel suyu çok tatlı olan saddâ kuyusundan su içmek isteyen kişi

²⁶⁷ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* II, 327.

²⁶⁸ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* II, 277.

gibi âşık kimsenin de sevdiği kişiye ulaşmak için her türlü zorluğu göze aldığını veya çok sevilen bir kişiye olan aşkın, ulaşamaz ve imkânsız olduğunu ifade etmektedir.

Saddâ kuyuları, İslam tarihinde Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından atıldığı kuyular olarak da bilinir. Bu kuyuların çok derin ve uzak olduğu söylenir. Bu yüzden, bu kuyulardan su içmek istemek, çok zor ve hayalperest bir istek olarak görülür. Bu mesel, genellikle aşk acısı çeken veya karşılıksız seven kişiler tarafından kullanılır.

Söz konusu beyit, Hani b. Kubeysa'nın kızımdan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki, Kazure bint Kays b. Halid eş-Şeybânî isimli bir kadın ilk önce Dârim kabilesinden Lekî b. Zûrâre ile evlenir. Lekî b. Zûrâre öldürülünce, kendi kabilesinden bir başka adam kendisiyle evlenir. Adam, Lekî'i unutmayıp sürekli onu anan kadına: "Lekî'te neyi beğenmiştin?" diye sorar. Kadın şöyle cevap verir: "Onun her şeyi güzeldi, ama sana bir şey anlatayım: Bir keresinde ava çıkmıştı ve benimle beraber olmuştu. Avdan döndüğünde gömleğine avın kanı sıçramıştı. Üzerinden misk kokusu yayılıyordu. Ağzından içki kokusu geliyordu. Bana öyle bir sarıldı ve beni öyle bir kokladı ki keşke o an ölseydim." Adam da aynı şeyi yapar, ona sarılır ve sonra tekrar sorar: "Ben Lekî'in neresindeyim?" Kadın da: "Su var, ama Saddâ gibi değil!" der.²⁶⁹ Türkçede böyle bir durumu ifade etmek için "aşk ateşten gömlektir"²⁷⁰, "aşkın varsa dağlara düş"²⁷¹, "âşık olan kördür"²⁷² gibi atasözleri kullanılmaktadır.

“عَقْلُ الْمَرْأَةِ فِي جَمَالِهَا وَجَمَالُ الرَّجُلِ فِي عَقْلِهِ”²⁷³

“Kadının aklı güzelliğindedir, erkeğin güzelliği ise aklındadır.”

Bu mesel, kadın ve erkeğin farklı özelliklere sahip olduğunu ve ayrı değerlendirilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Kadınların güzellikleriyle dikkat çekmeye, erkeklerin ise akıllarıyla başarılı olmaya önem verdiklerini ifade etmektedir. Bu atasözü, kadın ve erkeğin birbirinden farklı tabiatlara sahip olduğunu ama aynı zamanda birbirini tamamladığını belirtmektedir. Nitekim çoğu defa kadın hisleriyle, erkek mantığıyla hareket etmekte, bunun için erkek, kadının

²⁶⁹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 277.

²⁷⁰ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 69.

²⁷¹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 69.

²⁷² Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 68; Aksoy, *Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü* I, 155.

²⁷³ Betül Can, "Arap Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet", 97; Abdü'l-Malik b. Muhammed b. İsmail Ebu Mansur el-Ta'alibi, *Temsil ve Muhadarat* (2.Baskı), thk. Abdülfettah Muhammed el-Helvi, Arap Kitapevi, b.y. 1981, 217.

akıl danıştığı; kadın ise erkeğin güzelliğine hayran kaldığı kişi olarak nitelendirilmektedir. Türkçede bu meselle örtüşen “kadının iyisi güzel olan, erkeğin iyisi akıllı olandır”²⁷⁴ atasözü bulunmaktadır.

”طَاعَةُ النِّسَاءِ نَدَامَةٌ“²⁷⁵

“Kadına itaat pişmanlıktır.”

Bu mesel, kadının isteklerine boyun eğmenin, sonunda pişmanlık getireceğini, kadının da erkeğin sözünü dinlemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu atasözü, kadın-erkek ilişkilerinde erkeğin üstünlüğünü ve kadının itaat etmesini savunan bir bakış açısını yansıtmaktadır. “Kadına itaat pişmanlıktır” atasözü, kadınların erkeklerden daha zayıf ve akılsız olduğu, onlara boyun eğmenin erkeklere zarar vereceği anlamına gelmekte, dolayısıyla emrettikleri hususlarda onlara itaat etmenin doğuracağı kötü sonuçlar açısından bir uyarı niteliği taşımaktadır.²⁷⁶ Türkçede bu anlamı ifade etmek için “kadın kısmının saçı uzun olur, akli kısa”²⁷⁷ atasözü bulunmaktadır.

”عَارُ النِّسَاءِ بَاقٍ“²⁷⁸

“Kadının ayıbı kalıcıdır.”

Bu mesel, genellikle kadınların hatalarının veya yanlış davranışlarının toplum tarafından daha uzun süre hatırlandığını, toplumun kadınların hataları veya yanlış davranışlarına daha fazla odaklandığını ve yaptıkları yanlış davranışlarının onlar için kalıcı bir leke olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Dolayısıyla kadınların daha sıkı bir ahlakî standarda tabi tutulduğunu belirtmektedir. Türkçede bu durumu anlatmak için “kadının yüzünün karası, erkeğin elinin kınası”²⁷⁹, “avradı âr zapteder, er zapt etmez”²⁸⁰ atasözleri kullanılmaktadır.

”حَدَّثَ حَدِيثَيْنِ امْرَأَةً، فَإِنْ لَمْ تَفْهَمْ فَأَرْبَعَةٌ“²⁸¹

²⁷⁴ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde deyimler ve Atasözleri*, Tekin Kitabevi, Konya 1999, 288.

²⁷⁵ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* I, 435; Betül Can, “Arap Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet”, 97.

²⁷⁶ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* I, 435.

²⁷⁷ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 328.

²⁷⁸ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* II, 55; Betül Can, “Arap Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet”, 97.

²⁷⁹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 328.

²⁸⁰ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 78.

²⁸¹ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* I, 192; el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* I, 378; Betül Can, “Arap Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet”, 97.

“Kadın kısmına bir sözü iki defa söyle! Anlamazsa dört kere söyle.”

Bu atasözü, kadınların söylenenleri anlamakta zorlandıklarını veya anlamazlıktan geldiklerini, bu yüzden de onlara bir şeyi tekrar tekrar söylemek gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla iletişimde anlaşmazlıkların ve yanlış anlamaların olabileceğine dikkat çekmektedir. Eğer bir kadın bir şeyi anlamazsa, ona tekrar tekrar açıklamak gerekebilir. Ancak eğer anlamamakta ısrar ederse, durum daha karmaşık hale gelir, dört ve daha fazla kez açıklamak gerekebilir. Bu atasözü, iyi dinlememe ve cevap verme hakkında bir darb-ı mesel²⁸² olup Türkçedeki “kadın kısmının saçı uzun olur, aklı kısa”²⁸³ atasözü ile örtüşmektedir.

”مَنْ خَطَبَ الْحَسَنَاءَ يُعْطِي مَهْرَهَا / مَنْ خَطَبَ الْحَسَنَاءَ لَمْ يُغْلِهِ الْمَهْرُ”²⁸⁴

“Güzeli seven, mehrini öder.”

Bu atasözü, sevgili uğruna her şeyi göze alan, onun için çile çeken, ona layık olmak için servetini feda eden kişiyi ifade etmektedir. Ayrıca aşkın ve sevginin kıymetini, güzelliğin de bedeli olan bir şey olduğunu, dolayısıyla bir şeyin değerini anlamak ve ona göre hareket etmek gerektiğini ifade etmektedir. Kısaca, değer verme ile fedakârlık arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Bunun için genellikle bir şeyin kalitesi, güzelliği veya değeri yüksekse, ona sahip olmak için daha fazla çaba harcamak veya daha fazla ödeme yapmak gerektiği durumlarda kullanılır. Yani, bir şeyin değerini gerçekten anlayan ve takdir eden kişi, ona sahip olmak için gereken bedeli ödemeye hazır olmalıdır. Bu hem maddi hem de manevî anlamda geçerli olabilir. Örneğin, kaliteli bir ürün almak isteyen bir kişi, daha yüksek bir fiyat ödemeyi teklif etmekten kaçınmaz. Yahut da bir kişi, sevdiği kişiye değer veriyorsa, onun için zorluklara katlanmayı da kabul eder. Türkçede bu atasözüne anlamca tam olarak örtüşen “gülü seven dikenine katlanır”²⁸⁵ atasözü bulunmaktadır.

1.2.6. Diğer Meseller

”الْجَمَلُ فِي شَيْءٍ وَالْجَمَالُ فِي شَيْءٍ”²⁸⁶

²⁸² el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, 192.

²⁸³ Tülbendçi, *Ata Sözlere*, 328.

²⁸⁴ Betül Can, “Arap Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet”, 100.

²⁸⁵ Tülbendçi, *Ata Sözlere*, 261; Aksoy, *Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü* I, 295.

²⁸⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, 190; Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *et-Temsîl ve’l-Muhâdara fî’l-Hikem ve’l-Münâzara*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru’l-Arabiyyeli’l-Kitâb, b.y. 1981, 337.

“Devenin derdi başka, devecinin derdi başka.”

Bu atasözü, herkesin kendine özgü dertleri ve çıkarları olduğunu, bunların başkalarıyla karşılaştırılmaması veya karıştırılmaması gerektiğini ifade eder. Bu atasözü, devenin ve devecinin farklı beklentileri ve ihtiyaçları olduğunu, bunların birbirine uygun olmadığını belirtmektedir. Mesela, devenin susuz kalmasının, devecinin yük taşımasıyla ilgisi yoktur. Bu atasözü genelde, başkalarının işlerine burnunu sokmamak, kendi işini görmek, başkalarının dertlerini kendi dertleriymiş gibi algılamamak gerektiği durumlarda söylenir. Türkçede bu durum ile örtüşen “koyun can derdinde kasap et derdinde”²⁸⁷, “keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı”²⁸⁸ atasözleri bulunmaktadır.

“الْجَمْرَةُ لَا تُحْرِقُ إِلَّا مَحَلَّهَا”²⁸⁹

“Ateş yalnızca düştüğü yeri yakar.”

Bu atasözü, genellikle bir sorunun veya acının, ondan doğrudan etkilenen kişi veya topluluk tarafından en iyi anlaşıldığı durumları ifade eder. Örneğin, bir doğal felaketin yıkıcı etkileri, felaketin yaşandığı topluluk tarafından en ağır şekilde hissedilir. Yahut bir aile içinde yaşanan bir kayıp, o aileyi derinden etkiler. Bu durumlar, “ateş düştüğü yeri yakar”²⁹⁰ atasözünün somut örnekleridir. Bu atasözü, başkalarının acılarını ve zorluklarını tam anlamıyla anlamamanın zorluğunu da vurgular. Çünkü “ateş”, yani sorun veya acı, genellikle en çok “düştüğü yeri”, yani doğrudan etkilediği kişi veya topluluğu “yakar”. Türkçede de aynı mesel kullanılmış olup aynı anlamı ifade etmektedir. Ayrıca “damdan düşen, halden anlar”²⁹¹ atasözü de aynı anlamı taşımaktadır.

1.3. Anlamca Tam Örtüşmeyen Meseller

1.3.1. Sabır ve Merhamet

“مَنْ لَمْ يَرْحَمْ لَا يُرْحَمْ”²⁹²

“Merhamet etmeyene merhamet edilmez.”

²⁸⁷ Tülbendçi, *Ata Sözlari*, 377; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 370.

²⁸⁸ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 354; Tülbendçi, *Ata Sözlari*, 349.

²⁸⁹ İlyas Karşı, *Arapça Atasözleri ve Deyimler Kitabı*, Mektep Yayınları, İstanbul 2017, 165.

²⁹⁰ Tülbendçi, *Ata Sözlari*, 75; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 161.

²⁹¹ Tülbendçi, *Ata Sözlari*, 164.

²⁹² Buhârî, “Edeb”, 18, 27; Müslim, “Fedâil”, 65, 66; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 145; Tirmizî, “Birr”, 12.

Hadisten alınan bu mesel, başkalarına merhamet göstermeyen bir kişinin kendi ihtiyaçlarında da merhamet beklememesi gerektiğini, bir toplumda insanların birbirine destek olması, yardımlaşması, dayanışması ve manevî saadetlerini artırması gerektiğini vurgulamaktadır. Kuşkusuz merhamet ve sevgi, insanlar arasındaki ilişkileri güçlendiren, daha iyi bir dünya için temel değerlerdir. Türkçede “affetmek büyüklüğün şanındandır” atasözü bu ilkeyi anlatmaktadır.

“الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ”²⁹³

“Sabır kurtuluşun anahtarıdır.”

Sabır, hayatta karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmek için önemli bir erdemdir. Zorluklara katlanma direnci ve umudu kaybetmeme gücüdür. Sabır, bir musibet ve belaya uğrayanın telaş etmeden, sonunu bekleyerek tahammül göstermesi, muharebede sebat göstermesi, bir kimseyi bir şeyden alıkoyması ve öğrendiği bir şeyi başkasının da öğrenmesi için çaba sarf etmesidir. “Sabır kurtuluşun anahtarıdır” ifadesi, insanlara sabrın önemini hatırlatmakta ve zorluklarla başa çıkmak için sabrın gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu söz, yaşanan acılar, sıkıntılar ve zorluklar karşısında sabırlı olmanın, kurtuluşa giden yolda temel bir anahtar olduğunu bildirmektedir. Sabır, İslam öğretisinde önemli bir erdem olarak kabul edilir ve Türk atasözlerinde ve deyimlerinde de kullanılır. Örneğin, “sabreden derviş, muradına ermiş”²⁹⁴ ve “sabrın sonu selamettir”²⁹⁵ gibi atasözleri, sabrın değerini vurgular.

“حِيلَةُ مَنْ لَا حِيلَةَ لَهُ الصَّبْرُ”²⁹⁶

“Çaresi olmayanın çaresi sabretmektir.”

Bu mesel de bir önceki gibi sabır ve metanet üzerine düşündürücü derin bir anlam taşır. Bu deyiş, zor zamanlarda umudu ve dayanıklılığı vurgular. Sabır, hayatın iniş çıkışlarında insana rehberlik eder ve umutsuzluğa kapılmadan beklemeyi öğretir. Çözümün gelmesini beklerken, içindeki gücü korumak için sabretmek önemlidir. Çünkü bazen çözümün kendisi beklemekte gizlidir. Türkçede sabrın neticesinde güzellikler olduğunu belirtmek üzere “sabır

²⁹³ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, 417.

²⁹⁴ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 464; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 418.

²⁹⁵ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 464; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 418.

²⁹⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* II, 265; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli’l-‘Arab* II, 70; el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* I, 352.

acıdır, meyvesi tatlıdır”²⁹⁷ ve “sabreyle işine, hayır gelsin başına”²⁹⁸ gibi atasözleri kullanılmaktadır.

“أَصْبِرْ مِنْ حَجَرٍ”²⁹⁹

“Taştan daha sabırlı.”

Sabırla alakalı bu ifade daha çok bir deyim olarak kullanılır ve çok sabırlı kimseler için söylenir. Burada sabır, taşın direnci ve dayanaklığına benzetilmiştir. Zira taşlar, yıllarca aynı yerde durur, değişmezler ve her türlü hava koşuluna katlanırlar. İşte bu nedenle, bir kişiye “taştan daha sabırlı” denildiğinde, o kişinin çok büyük bir sabra sahip olduğu ifade edilir. Türkçede ise bu durumu anlatmak için “sabır taşı”³⁰⁰ ve “sabır taşı mübarek”³⁰¹ deyimleri kullanılır.

1.3.2. Zenginlik, Mal, Mülk, Cömertlik, Cimrilik ve Fakirlik

“الدُّودُ إِلَى الدُّودِ إِبِلٌ”³⁰²

“Az aza katılırsa çok eder.”

Bu ifade, küçük şeylerin zamanla birikip büyük yatırım ve fırsatlara dönüşebileceği anlamına gelen bir meseldir. Az şeylerin bir araya gelince çok olacağını, ufak ve küçük şeylerin değerinin küçümsenmemesi ve boş yere israf edilmemesi gerektiğini bildirir. Türkçede bu durum “damlaya damlaya göl olur”³⁰³, “her çok, azdan olur”³⁰⁴ atasözleri ile ifade edilir.

“إِنَّ الْغَنَى طَوِيلُ الدَّيْلِ مَيَّاسٌ”³⁰⁵

“Zenginin kaftanı uzundur ve çelimli yürür.”

²⁹⁷ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 418, 463.

²⁹⁸ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 418; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 464.

²⁹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* I, 201; el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 528.

³⁰⁰ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 464.

³⁰¹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 464.

³⁰² el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 462; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 277; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* I, 322; İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* III, 169; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* VIII, 75.

³⁰³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 228; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 165.

³⁰⁴ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 306.

³⁰⁵ ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* I, 409; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 34.

Yani servet sahibi servetini gizleyemez. Bu, “أَبَتِ الدَّرَاهِمُ إِلَّا أَنْ تُخْرِجَ أَعْنَاقَهَا” “Para mutlaka bir şekilde kendini gösterir” sözüne benzer.³⁰⁶ Zenginlerin sahip oldukları mal ve mülk, hallerinden, giyiniş ve yaşam tarzlarından belli olur. Sahip oldukları varlığı en iyi şekilde kullanıp mütevazı olmayı bilmezler. Bu durumu en iyi şu atasözü anlatır: “zengin giyerse ‘sağlıcakla’, fakir giyerse ‘nerden buldu ki’ derler.”³⁰⁷ Bu atasözüyle zenginün gösterişli giysiler giymesinin doğal karşılandığı, ancak fakirin düzgünce giyinmesinin çok görüldüğü anlatılmaktadır.

”دَقَّكَ بِالْمِنْحَارِ حَبَّ الْقَلْقَلِ“³⁰⁸

“Kılık tanesi ancak havanda dövülürse elverişli hale gelir.”

Bu, cimriden mal koparmak istendiği zaman ısrar etmek gerektiğini ifade eden bir mesel olup cimri ve sevimsiz, eli sıkı birinden mal koparmak istendiği zaman söylenen bir söz haline gelmiştir. Türkçede “domuzdan bir kıl çekmek kârdır”³⁰⁹ atasözü ile ifade edilmiştir.

”سَمِنَ كَلْبٌ بِبُؤْسِ أَهْلِهِ“³¹⁰

“Köpek, sahibinin sefaletinden dolayı semirdi.”

Bu atasözü “köpeğin semizliği sahibinin açlığındandır” anlamında kullanılır. Şöyle ki, bir kimsenin malına ve hayvanlarına hastalık bulaşır ve bu hastalıktan hayvanları ölür. Hayvan sahipleri bu felakete karşı çaresiz kalırken köpekleri, ölen hayvanların etlerini yer ve şişmanlar. Hayvan sahipleri aç, susuz kalırken köpekleri şişmanlar, semizleşir. Bu yüzden köpeğin semizliği, sahibinin sefalet içinde olmasındandır. Zira köpeği semiz olan sahiplerin malları telef olur, bu yüzden sefalet ve sıkıntıya düşerler, zayıflarlar ama köpekleri şişmanlar, çünkü telef olan hayvanların etlerini yer. Bu, köpeğin refahının, sahiplerinin sefaletinden kaynaklandığını gösterir. Bir bedevî kadın şöyle demiştir:

أَتَهْدِي لِي الْقِرْطَاسَ وَالْخُبْزُ حَاجَتِي * وَأَنْتَ عَلَى بَابِ الْأَمِيرِ بَاطِنٌ

³⁰⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u l-Emsâl* I, 34.

³⁰⁷ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 483.

³⁰⁸ el-Meydânî, *Mecma‘u l-Emsâl* I, 265; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli l-‘Arab* II, 80; İbn Manzur, *Lisanü l-‘Arab* XI, 567; ez-Zebîdî, *Tâcu l-‘Arûs min Cevâhiri l-Kâmûs* XXX, 278.

³⁰⁹ Tülbendçi, *Ata Sözlüğü*, 191.

³¹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli l-‘Arab* II, 120; el-Meydânî, *Mecma‘u l-Emsâl* I, 337.

إِذَا غَبْتَ لَمْ تَذْكُرْ صَدِيقًا وَإِنْ تَقُمْ * فَأَنْتَ عَلَى مَا فِي يَدَيْكَ ضَنِينٌ

”فَأَنْتَ كَكَلْبِ السُّوءِ فِي جُوعِ أَهْلِهِ * فَيَهْزُلُ أَهْلُ الْكَلْبِ وَهُوَ سَمِينٌ

“Benim ihtiyacım ekmek olduğu halde sen bana kâğıt mı veriyorsun!

Tabi sen sultanın kapısında hep toksun.

Seferdeysen, hiçbir dostu hatırlamazsın.

Memleketteysen, elindeki kimseyle paylaşmasın.

Sen, sahipleri aç kalan vefasız/kötü köpek gibisin;

Köpek semizlerken, sahipleri bir deri bir kemik kalır.”

Denilmiştir ki, burada zikri geçen “Kelb” bir adamın adıdır. Rehin olarak istenmiş, o da ailesini rehin vermiştir. Sonra, bu adam kavminin mallarını ele geçirerek alıp götürmüş, ailesini kötü durumda bırakmıştır. Böylece bu durum, bir kimsenin iyi halinin, başkalarının kötü durumu nedeniyle olduğu anlamında darb-ı mesel haline gelmiştir.³¹¹ Dolayısıyla bir kimsenin başına gelen kötülük, başkası için iyilik olabilir anlamında bir söz söylenmek istenildiği zaman bu mesel söylenir. Türkçede “atın ölümü itin bayramıdır”³¹² atasözüne karşılık gelmektedir.

313 ”أَجُودُ مِنْ حَاتِمٍ“

“Hatimden daha cömert.”

Bu mesel, cömertliği vurgulamak için kullanılır. Cömertlik, insanlar arasındaki ilişkilerde önemli bir erdemdir. Hatim-i Taî, cahiliye döneminde yaşamış cömertliğiyle ön plana çıkan bir kişilik olarak bilinir. Onun cömertliği, atasözlerine konu olmuş ve halk arasında sıkça kullanılan bir ifade haline gelmiştir. Türkçede ise cömert insanların yardımseverliğini vurgulamak için “cömert eli kimse kesemez”³¹⁴ atasözü kullanılmaktadır.

315 ”أَيْدُ الْعُلَيَّا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى“

³¹¹ ez-Zamahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* II, 120-121.

³¹² Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 72.

³¹³ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 182.

³¹⁴ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 145.

³¹⁵ Buhârî, “Vesaya”, 9; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 414; ez-Zamahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* I, 356; İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab* XV, 86.

“Veren el, alan elden üstündür.”

Hadisten alınıp mesel haline gelen bu özdeyiş, insan ilişkilerinde önemli bir ilkeyi ifade etmektedir. Bu meyanda Hz. Peygamber de (s.a.s.) ailesine: “أَسْرَعُنْ لِحَافٍ بِي أَطْوَلُكَ يَدًا” “Bana sizden en erken kavuşacak olanınız, eli en uzun olanınızdır” buyurmuştur.³¹⁶ Bu sözünde Hz. Peygamber (s.a.s.) elin en uzun olmakla çok infak ve sadakada bulunma anlamını kastetmiştir. Nitekim bir kimse için cömert ve eli açıksa “فُلَانٌ طَوِيلُ الْيَدِ” “falanca, eli uzundur” denilir.³¹⁷

Bu mesel, yardımseverlik ve cömertliğin, almak ve yararlanmak için beklenti içinde olmaktan daha değerli olduğunu vurgulamaktadır. Birine yardım etmek, maddi kayıplara yol açsa bile manevî kazançlarla dolu olabilir. Yardım edilen kişinin mutlu olduğunu görmek, kişiye içsel bir haz verir ve bu sebeple veren el, alan elden üstün hale gelir. Türkçede bu mesele karşılık “cimrinin zararı cömerdin harcından ziyade olur”³¹⁸ atasözü örnek verilebilir.

1.3.3. Kötülük ve iyilik

“مَنْ غَرَبَلَ النَّاسَ نَخَلُوهُ”³¹⁹

“İnsanları kalbura tutan, eleğe tutulur.”

Bu atasözü, insanlara kötü muamele eden kimsenin, insanlardan da aynı muameleyi göreceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu, halka kötülük eden kimsenin akıbeti hakkında kullanılan bir mesel olup bu durumu ifade etmek için Türkçede “rüzgâr eken fırtına biçer”³²⁰ veya “alma mazlumun ahını çıkar aheste, aheste”³²¹ atasözleri kullanılmaktadır.

“يَوْمَ بَيَوْمِ الْخَفَضِ الْمَجُورِ”³²²

“Sana bugün yapılan, senin daha önce yaptığının karşılığıdır.”

Bu sözle şu mana kastedilmektedir: “Benim bugün sana yaptığım, senin daha önce bana yaptıklarındandır.” Bu sözün aslı şu olaya dayanmaktadır: Yaşlı bir bedevi, amcaoğulları

³¹⁶ Müslim, “Fezâilü’s-Sahabe”, 101.

³¹⁷ İbn Manzur, *Lisanü’l-‘Arab* XV, 422.

³¹⁸ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 144.

³¹⁹ el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl* II, 321.

³²⁰ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 462; Aksoy, *Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü* I, 416.

³²¹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 51; Aksoy, *Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü* I, 142.

³²² ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli’l-‘Arab* II, 415; el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* II, 433.

tarafından saldırıya uğrayıp dövülmüş ve çadırı yıkılmıştı. Adamın çocukları büyüdüğünde aynı şekilde onlara saldırıp çadırlarını yıktılar. Amcaları, durumu kardeşine şikâyet ettiğinde kardeşi şöyle dedi: “يَوْمَ بَيَّوْمِ الْخَفَضِ الْمَجْوَرِ” “Bugün, çadırın yıkıldığı günün karşılığıdır.”

Meselde geçen “الْخَفَضُ” “el-Hafad” kelimesi, yün ve kumaştan yapılmış ev ile onun içerdiği eşyaları ve direklerine denir. “الْمَجْوَرُ” “el-Mucevver” ise kökünden sökülmiş olan demektir. Araplar “el-Hafad” kelimesini o kadar çok kullanmışlardır ki, eşyaları taşıyan deveye bile “el-Hafad” adını vermişlerdir.³²³ Hz. Hüseyin’in (r.a) şehit edildiği haberi Medine’ye ulaşınca Medineli kadınlar feryat ederler. ‘Amr b. Said bu feryadı duyunca, bugün, Osman b. Affân’ın (r.a) öldürüldüğü günün karşılığıdır anlamında “يَوْمَ بَيَّوْمِ الْخَفَضِ الْمَجْوَرِ” sözünü söyler.³²⁴ Bu, kötü ve çirkin bir fiil işleyen kimseyi kınama anlamında kullanılan bir mesel olup Türkçede buna karşılık “etme bulma dünyası”³²⁵, “etme bulursun, inleme ölürsün”³²⁶, “eden bulur”³²⁷, “edene ederler”³²⁸, “etme bulursun sonra pişman olursun”³²⁹ gibi atasözleri kullanılmaktadır.

“طَعْنُ اللِّسَانِ أَنْفَذُ مِنْ طَعْنِ السَّنَانِ”³³⁰

“Bıçak yarası geçer dil yarası geçmez.”

Bu mesel, vücuttaki yaraların iyileştiği, fakat dilden çıkan kötü sözlerin hiçbir zaman acısının geçmediği anlamını ifade etmektedir. Dolayısıyla insanların fiziksel ve sözel yaraları arasındaki farkı vurgulamakta ve dille söylenen sözlerin etki alanının ve kalıcılığının daha fazla olduğuna işaret etmektedir. Nitekim bazen kişiye söz ile verilen zararlar fiziksel olarak verilen zararlardan daha derin olabilmektedir. Türkçede bu anlamda “dil cinmi küçük, cürmü büyük”³³¹, “dil kemiği yok”³³², “dil ile düğümlenmiş şey dişle çözülmez”³³³ ve “dil kılıçtan çabuk öldürür”³³⁴ gibi atasözleri kullanılmaktadır.

³²³ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 433.

³²⁴ ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* II, 415

³²⁵ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 277; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 229.

³²⁶ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 277; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 229.

³²⁷ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 229.

³²⁸ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 229.

³²⁹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 229; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 183.

³³⁰ ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* II, 151.

³³¹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 243.

³³² Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 243.

³³³ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 182.

³³⁴ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 182.

1.3.4. İnsan ve İnsan İlişkileri

”إِذَا تَمَّ الْعَقْلُ نَقَصَ الْكَلَامُ“³³⁵

“Akıl tam olunca, söz az olur.”

Bu atasözü akıllı insanın düşünerek konuştuğunu, konuşmaya başlamadan önce sözlerini kafasında bir düzene koyduğunu ve kullanacağı sözlerin birilerini incitip incitmeyeceğini düşündükten sonra konuştuğunu ifade eden, Hz. Ali’ye (r.a) isnâd edilen bir meseldir. Bilge bir kimse şöyle demiştir: “Güvende olduğun bir sessizlik, pişman olduğun bir konuşmadan daha iyidir.”³³⁶ Akılsız insanlar, aklına her geleni uygun ortam ve zaman mı diye düşünmeden gelişigüzel konuşuverirler. Akıllı insanlar ise sözlerini enine boyuna düşündükleri için az ve öz konuşurlar. Şairlerden biri şöyle der: “Konuşma halkı kolaylığıyla kandırır... ta ki o yorulana ve bıkana kadar.”³³⁷ Türkçede buna yakın anlamda “akıllı söylemezden düşünür, akılsız düşünmezden söyler”³³⁸ atasözü bulunmaktadır.

”كُنْ عَصَامِيًّا وَلَا تَكُنْ عِظَامِيًّا“³³⁹

“Kendi erdemlerinle övün, atalarının şöhretiyle övünme.”

Bu meselin hikâyesi şöyle anlatılır: Bahsi geçen “عَصَام” “İsâm”, ‘İsam bin Şehbar el-Cermîdir. ‘İsâm daha önce devlet adamı olmak, makam ve mevki sahibi olmaktan uzak iken kendi kabiliyet ve becerisi ile Nu‘man b. el-Münzir’e galip gelmiş kendi rüştünü ispat edip şan ve şöhret sahibi olmuştur. Baba ve atalarının şanı ve şöhretiyle bu mevkilerin sahibi olmamış. Kendi şan ve şerefini kendisi kazanmıştır, bu yüzden en-Nâbiğa onun hakkında şu beyti söylemiştir:

نَفْسُ عِصَامٍ سَوَدَتْ عِصَامًا

وَعَلَّمَتْهُ الْكَرَّ وَالْإِقْدَامَا

وَجَعَلَتْهُ مَلِكًا هَمَامًا

“‘İsâm’ın ruhu, ‘İsâm’ı efendi yaptı,

³³⁵ el-Mâverî, *Edebü’l-Dünyâve’l-Dîn*, 279; el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl* II, 453.

³³⁶ Mâverî, *Edebü’l-Dünyâve’l-Dîn*, 279.

³³⁷ Mâverî, *Edebü’l-Dünyâve’l-Dîn*, 280.

³³⁸ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 40.

³³⁹ el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl* II, 331; İbn Manzur, *Lisanü’l-‘Arab* XII, 408; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* XXXIII, 114; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs’l-Muhît*, 1138.

Ona atılğanlığı ve cesareti öğretti,
Onu gayretkeş bir kral yaptı.³⁴⁰

“Sen de kendi çaban ve emeğinle makam ve mevki sahibi ol, atalarınla övünerek değil; atalarınla övünmek makul bir davranış değildir” anlamındaki bu söz mesel olmuştur. Bu, makam ve mevkilere kişinin kendi kabiliyet ve çalışmalarıyla gelmesi gerektiğini ifade eden bir meseldir. Hak etmediği bir makam ve mevkiye sahip olan bireyler için de kullanılmakta ve aynı zamanda kendisinde bulunmayıp atalarında bulunan bir hasletle övünen insanlar hakkında söylenilmektedir. Türkçede bu meselin yerini tutabilecek şu atasözleri örnek olarak verilebilir: “kendi göbeğini kendi keser”³⁴¹, “kendi ununu kendi öğütür”³⁴², “kel kız teyzesinin saçıyla övünür”³⁴³, “baba beyliği ile çocuk adam olmaz”³⁴⁴, “ana baba ile iftihar olmaz.”³⁴⁵

“دُعْ عَنْكَ بَنِيَّاتِ الطَّرِيقِ”³⁴⁶

“Tali yollara (tali meselelere) sapmaktan vazgeç!”

Bu mesel, insanların, hedeflerine ulaşmak için kendi çabalarını göstermeleri, başkalarına bağımlı olmak yerine kendi yollarını bulmaları ve kendi şanına yakışan işlerle uğraşmaları gerektiğini ifade eder. “Tali yollara (tali meselelere) sapmaktan vazgeç!” demek, yani sana büyük işlerle uğraşmak yakışır. Şanına yakışır işlerle uğraş demektir. Türkçede bu durumu ifade etmek için “kişi kendi izzetini kendi artırır”³⁴⁷, “yürük/yavuz at kendi yemini artırır”³⁴⁸ gibi atasözleri kullanılmaktadır.

“الرَّثِيئَةُ تَفْنَأُ الْغَضَبُ”³⁴⁹

“Bir hoşmerim ikramı öfkeyi dindirir.”

³⁴⁰ Ebû Tâlib el-Mufaddal b. Seleme b. Âsım el-Lugavî en-Nahvî el-Kûfî, *el-Fâhir*, thk. Abdülalîm et-Tahâvî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye, Kahire 1960, 177; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* XII, 267-268.

³⁴¹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 354.

³⁴² Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 355.

³⁴³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 356.

³⁴⁴ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 87.

³⁴⁵ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 54.

³⁴⁶ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 269.

³⁴⁷ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 372.

³⁴⁸ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 569; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 481.

³⁴⁹ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 477; İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* I, 120; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 10; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* I, 239.

Az bir şeyin ikram edilmesinin nice çok kötülüğü defettiğini, küçücük bir hediyein dargınlığı giderdiğini, muhabbetin oluşmasını sağladığını göstermek için bu mesel kullanılır. Anlatılır ki bir adam kendilerine öfkelenildiği bir topluluğun yanına gelir. O topluluktan bazı kimseler onun öfkesini anlar ve kendisine “er-Resîe” denilen tatlı ile karıştırılmış ekşi süt ikram ederler, adamın öfkesi diner ve sakinleşir. Bu söz, küçük de olsa mutluluk getiren bir hediye hakkında mesel olmuştur.³⁵⁰

Anadolu’da “er-Resîe” için köremez: ekşimiş süte taze süt karıştırıp yoğurt çalmak ya da hoşmerim: peynirden yapılan bir tatlı derler. Halk arasında anlatılan bir hikâyeye göre genç bir kadın kocasını küstürür. Onu hoşnut etmek için unu tereyağı ile kavurur, içine kaymak ve toz şeker katarak bir tatlı yapar ve akşama eve dönen kocasına ikram eder. Kocasını çok beğenerek bu tatlıyı yerken hanımı: “hoş mu erim, hoş mu erim” der. Böylece tekrarlanarak bu tatlının adı “hoşmerim” kalmış. Balıkesir yöresinde halen “hoşmerim” denen bir çeşit tatlı yapılır. Diğer taraftan Sivas yöresinde çobanların koyun ve keçiden süt sağarak soğuk suda bekletip ekmeğine katık ettiği yiyeceğe ise “köremez” denilmektedir.³⁵¹

Sonuç olarak bu mesel küçücük bir iyiliğin bile insanlar arasında olumlu etkiler bırakacağını ve kişilerin gönüllerini fethedeceğini bildirir. Türkçede buna karşılık “yarım elma, gönül alma”³⁵² ve “an beni bir koz ile, varsın çürük çıksın”³⁵³ gibi atasözleri örnek verilebilir.

“مَا يَجْعَلُ قَدَّكَ إِلَى أَدِيمِكَ”³⁵⁴

“Küçük bir iş büyük bir işle ölçülemez.”

Bu, insanların benzetme ve kıyaslarda yaptıkları hatalarda söylenen bir mesel olup³⁵⁵ birbirleriyle farklı bağlamları olan konuların zorlamayla bir araya getirilmesinin beyhudeliğini anlatır. Türkçede bu meseli ifade etmek için “elmanın dibi göl, armudun dibi yol olmalı”³⁵⁶ atasözü bulunmaktadır. Elma ağacı çok su ister. Armut ağacı ise susuz ve tımarsız yetişir.

³⁵⁰ el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl* I, 10; İbn Manzur, *Lisanü’l-‘Arab* I, 120.

³⁵¹ Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 47.

³⁵² Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 467; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 551.

³⁵³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 148; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 54.

³⁵⁴ el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* II, 263; el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl* II, 260; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fi Emsâli’l-‘Arab* II, 335; İbn Manzur, *Lisanü’l-‘Arab* III, 345; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* IX, 12; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs’l-Muhît*, 308.

³⁵⁵ el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* II, 263; el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl* II, 260.

³⁵⁶ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 264.

Dıştan birbirine benzeyen her şeye aynı işlemin uygulanmaması ve her birinin kendi özelliğine göre değerlendirilmesi gerektiğini ifade eden bir atasözüdür.

”كُلُّ شَاةٍ تَطُورُ بِرِجْلِهَا“³⁵⁷

“Her koyun kendi bacağından asılır.”

Bu mesel, her bireyin kendi davranışlarından sorumlu olduğunu, dolayısıyla bir kimsenin bir başkasının suçundan sorumlu tutulmaması gerektiği anlamını taşımaktadır.³⁵⁸ Her koyun kendi bacağından asılır atasözü, ayrıca kişisel sorumluluğu hatırlatmakta ve insanları kendi eylemlerinin sonuçlarına karşı daha dikkatli olmaya teşvik etmektedir. Bunun için bu atasözü plan yapmadan, başına buyruk hareket eden kişileri uyarmak ve kendi kararlarının sorumluluğunu üstlenmesi gerektiğini öğütlemek için sıklıkla kullanılır. Türkçedeki “başkasının (onun) ipi ile kuyuya inilmez”³⁵⁹ atasözü ile anlamca yakın düşmektedir.

”إِنَّ قَوْلَ الْحَقِّ لَمْ يَدَعْ لِي صَدِيقًا“³⁶⁰

“Doğru sözlü olmak beni dostsuz bıraktı.”

Bu mesel, dostluk ilişkilerinde dürüstlüğün ve samimiyetin önemini vurgulamaktadır. Dostlar arasındaki açık iletişim yanlış yoldan dönme ve doğru kararlar alabilme adına kıymetlidir. Bunun için kişi, dostlarının ona destek olmasını istiyorsa, ona doğruyu söylemeli ve güvenilir olmalıdır. Aynı şekilde düşmanlarının da zayıf anlarını kullanmasını engellemek için dikkatli olmalıdır. Türkçede “eski düşman dost olmaz”³⁶¹, “dost acı söyler”³⁶², “dost başa bakar düşman ayağa”³⁶³, “doğruyu söyleyeni dokuz köyden kovarlar”³⁶⁴ gibi atasözleri bu duruma karşılık söylenir.

³⁵⁷ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 152.

³⁵⁸ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 152.

³⁵⁹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 436.

³⁶⁰ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 493; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 265.

³⁶¹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 271; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 222.

³⁶² Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 246; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 192.

³⁶³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 246; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 192.

³⁶⁴ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 188.

“Şen, Tabaka’ya tam uydu.”

Bu atasözü, birbirine benzer özellikleri olan şeyleri ve birbirine uyum sağlayan durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak genellikle, benzer olumsuz niteliklere sahip kişileri tanımlamak için, toplum tarafından kabul görmeyen davranışları sergileyen ve bu yüzden birbirine benzetilen kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır.

Bu meselin hikâyesi ise şöyle anlatılır: Şarkî b. Katamî der ki: Arapların zeki ve akıllılarından biri olan ve adı “Şen” olarak bilinen bir adam vardı. Demiş ki: “Vallahi kendim gibi bir kadın bulana kadar dolaşacağım ve onunla evleneceğim.” Bir yolculuğu sırasında yolda birden bir adamla karşılaşır ve “Nereye gidiyorsun?” diye sorar. Adam, Şen’in de gitmek istediği köye gittiğini söyler ve birlikte yola koyulurlar. Yolculukları sırasında Şen, adama: “Sen mi beni taşıyacaksın, yoksa ben mi seni taşıyayım?” diye sorar. Adam: “Bre cahil, ben de sen de hayvan sırtındayız. Seni nasıl taşıyayım ya da sen beni nasıl taşıyacaksın?” der. Şen susar ve yollarına devam ederler. Köye yaklaştıklarında hasat edilmiş bir tarla görürler. Şen, adama “Bu ekin yenmiş mi, yenmemiş mi?” diye sorar. Adam: “Bre cahil, hasadı yapılmış bir ekin görüyorsun ve bana yenmiş mi, yenmemiş mi diye soruyorsun!” der. Şen susar. Köye girdiklerinde bir cenaze ile karşılaşır. Şen: “Bu tabuttaki kişi diri mi ölü mü?” diye sorar. Adam: “Senden daha cahil birini görmedim. Cenaze görüyorsun ve sahibinin ölü mü diri mi olduğunu soruyorsun!” der. Şen susar ve adamdan ayrılmak ister, ama adam onu kendi evinde ağırlamadan bırakmak istemez ve beraber evine giderler. Adamın “Tabaka” adında bir kızı vardır. Babası eve girince kızı, misafirin kim olduğunu sorar. Adam da kızına misafirinden bahseder, onun cahilliğinden yakınır ve yaşadıkları olayı anlatır. Kız: “Babacığım, bu cahil biri değil. Onun ‘Sen mi beni taşırsın yoksa ben mi seni taşıyayım?’ demesinden kastı, ‘Yolu kısaltmak için sen mi bir şeyler anlatırsın yoksa ben mi anlatayım?’ demektir. ‘Bu ekin yenmiş mi yenmemiş mi?’ demesinden kastı, ‘Sahipleri bu ekini satıp parasını yemişler mi, yememiş mi?’ demektir. Cenaze hakkında söylediği ise, ‘Ardında adını yaşatacak bir çocuk bıraktı mı bırakmadı mı?’ demektir.” Bunun üzerine adam dışarı çıkar. Şen ile oturup bir süre sohbet eder. Sonra ona: “Bana sorduğun soruları açıklamamı ister misin?” der. Şen: “Evet” deyince, adam

³⁶⁵ el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* II, 336; el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl* II, 359; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli’l-Arab* II, 371; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* XXVI, 54; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs’l-Muhît*, 902; el-Kûfî, *el-Fâhir*, 48.

açıklar. Bunun üzerine Şen: “Bu senin sözlerin değil, bana kimin sözleri olduğunu söyle” der. Adam: “Benim kızımın” der. Bunu duyan Şen, kızını babasından ister ve onunla evlenir. Onu kendi ailesine götürür. Ailesi onları görünce, “Şen, Tabaka’ya tam uydu” derler. Böylece bu söz darb-ı mesel olup gider.³⁶⁶ Türkçede ise bu mesel “tencere yuvarlandı kapağını buldu”³⁶⁷ atasözü ile ifade edilmektedir.

1.3.5. Cesaret, Kahramanlık ve Korkaklık

“رُوغِي جَعَارٍ وَأَنْظِرِي أَيْنَ الْمَقَرِّ”³⁶⁸

“Korkak sırtlan! kaç bakalım nereye kaçacaksın.”

“جَعَارٍ” “Ce‘âr”, sırtlanlara verilen bir isimdir.³⁶⁹ Bu, çaresiz korkaklar için kullanılan bir meseldir.³⁷⁰ Korkakların karşı karşıya kaldıkları tehlikeyi defedemeyeceklerini belirtmek için söylenen bir mesel olmuştur. Türkçede “korkunun ecele faydası yoktur”³⁷¹, “korkusundan kan işer”³⁷² gibi atasözleri bu durumu anlatmak için kullanılır.

“الْخَيْلُ تَجْرِي عَلَى مَسَاوِيهَا”³⁷³

“Soylu atlar, yaralansalar da koşmaya devam ederler.”

Atlar koşarken yaralansalar, bitkin düşseler bile asillikleri/soylulukları onları koşturmaya devam eder. Hür ve soylu insan da güçsüz ve zayıf olsa bile güçlülere göğüs gerer ve ailesini savunmaya devam eder. Bu, tehlike ve korku anında yakınına, ailesini savunup korumayı yüceltmek için söylenen bir atasözüdür.³⁷⁴ Bu, şairin şu sözüne yakındır:

“وَلَيْسَ الْجُودُ مُنْتَحَلًا وَلَكِنْ * عَلَى إِعْرَاقِهِ يَجْرِي الْجَوَادُ”

³⁶⁶ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 336; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 359; el-Kûfî, *el-Fâhir*, 48.

³⁶⁷ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 515.

³⁶⁸ ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* II, 105; el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 488; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 289; İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* VIII, 430; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* XXII, 491.

³⁶⁹ İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab*, VI, 306.

³⁷⁰ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 289.

³⁷¹ Aksoy, *Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü* I, 369; Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 377.

³⁷² Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 377.

³⁷³ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 414; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 238; İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* XII, 33; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* I, 279.

³⁷⁴ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* I, 279; el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 414

“Cömertlik sonradan kazanılan bir sıfat değildir, fakat atlar ırkına göre koşarlar.”

Malumdur ki herhangi bir şeyin yapısı değişse bile kendine has özellikleri kolay kolay değişmez. Özellikle biçim olarak değişkenlik gösterse bile asli özellikleri ve görevleri herhangi bir değişikliğe uğramaz. Manevî olarak kişinin karakterinin ve kişiliğinin bozulmayacağını, mayasında kötülük ve yozlaşma olmadığını gösterir. Bunun için bu mesel; asil insanların kötü huylu olmadığını, aslını ve soyluluğunu koruduğunu anlatan bir mesel olup Türkçede buna karşılık “asil azmaz, bal kokmaz”³⁷⁵ ve “asilzadede kemlik gelmez”³⁷⁶ atasözleri örnek verilebilir.

1.3.6. Hayvanlar

”أَنْتَ كَصَاحِبَةِ النَّعَامَةِ”³⁷⁷

“Sen deve kuşu sahibi gibisin.”

Bu, daha iyi bir şey elde etmek uğruna elindeki de yitiren ya da güvenilmeyecek bir kişiye veya nesneye güvenip elindeki imkânı kaybederek hüsrana uğrayan kimseler hakkında söylenen bir mesel olup çıkış hikâyesi şöyle anlatılır: Zamanın birinde kimsesiz ve fakir bir kadının yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını kabilesi ve komşuları yardım ederek karşılarlar. Kadın bir gün sahrada dolaşırken bir devekuşu görür. Devekuşu sa‘rur denen bir bitkilerden akan sıvıları yemekle meşguldür. Yediği madde boğazına takılıp kalınca hayvancağız halsiz düşer, kaçıp kurtulamaz. Bunu gören kadın koşar ve başörtüsüyle hayvanı bir ağaca bağlar. “Artık bir yerden bir yere göçmek için komşularıma ihtiyacım kalmadı, evimi barkımı bununla taşıyım” diyerek memnun ve mutlu bir şekilde komşularının ve aşiretinin yanına gelir ve kimseye ihtiyacının kalmadığını sezdirecek bir tarzda “مَنْ كَانَ يَحْفَا وَيَرْفَا فَلْيَتْرَكْ” “Bugüne kadar işlerimi görüp bana yardım edenler bundan sonra vazgeçsinler” diye bağırır. Daha sonra çadırını yıkıp evini barkını toplar ve ağaca bağladığı devekuşunun yanına gitmek için yola koyulur. Oraya vardığında bakar ki devekuşu boğazındaki başörtüyü yutmuş ve bir şekilde yolunu bulup firar etmiş. Hem komşularının ve aşiretinin yardımlarından hem de devekuşundan mahrum kalan

³⁷⁵ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 155.

³⁷⁶ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 66.

³⁷⁷ İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* XII, 583; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* XXXIII, 509; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs'l-Muhît*, 1163.

kadıncağız ortada kalakalır.³⁷⁸ Türkçede bu durumu ifade etmek için “dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan oldu”³⁷⁹ atasözü kullanılmaktadır.

”بَاتَ بِبَيْتَةِ أَنْفَدَ“³⁸⁰

“Kirpi gibi geceyi uyumadan geçirdi.”

Gündüzleri uyuyan, geceleri ise aktif olan kirpiler memeli türüne ait olan bir hayvandır. Bu söz, geceyi uyumadan geçiren kimselerin kirpilere benzetilerek söylendiği bir mesel haline gelmiştir. Bu meselle ifade edilen anlam için Türkçede “uyur uyanık”³⁸¹ deyimini örnek verilebilir.

”أَعَزُّ مِنْ بَيْضِ الْأَنْثَى“³⁸²

“Kartal yumurtasından daha aziz/kıymetli.”

Bu söz kolay olanı isteyip de verilmeyince ondan daha kıymetli olanı isteyen kimse için kullanılan bir meseldir. “الْأَنْثَى” “el-Enûk”, yumurtalarını gizleyen, ibik görünümlü siyah bir kuştur.³⁸³ Bu kuşun yumurtası doğal olarak az bulunan ve korunması gereken bir nesne olarak kabul edildiğinden kıymetli ve ender bulunan nesneleri tanımlamak için kullanılır. Bunun için bu mesel, bir şeyin nadir ve değerli olduğunu ifade eder. Örneğin, bir kişinin yetenekleri, bilgisi veya özellikleri nadir ve değerliyse bu mesel kullanılır. Türkçede “altının kıymeti azlığından”³⁸⁴ atasözüyle ifade edilebilir.

”أَجْهَلُ مِنْ فَرَّاشَةٍ“³⁸⁵

“Kelebekten daha cahil.”

³⁷⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* XII, 583; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* XXXIII, 509; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs'l-Muhîr*, 1163.

³⁷⁹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 185.

³⁸⁰ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 156; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 97.

³⁸¹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 530; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* II, 1086.

³⁸² el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* II, 44; el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 64; İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* X, 10; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* XXV, 24.

³⁸³ İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab* X, 11.

³⁸⁴ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 54.

³⁸⁵ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 188; el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 334.

Kelebekler, genellikle zararsız ve basit canlılar olarak görülür, ancak derin bilgiye sahip değildirler. Bu nedenle, “kelebekten daha cahil” ifadesi, bir kişinin bilgi eksikliğini vurgulamak için kullanılır. Türkçede anlamca buna yakın olarak “cahile söz anlatmak deveye hendek atlatmaktan zordur”³⁸⁶ atasözü kullanılmaktadır.

“أَزْنَى مِنْ قَرْدٍ”³⁸⁷

“Maymundan daha zinakârdır.”

Arap kültüründe maymunlar, hayvanlar arasında karşı cinsle ilişkiye en düşkün hayvan olarak kabul edilmiştir.³⁸⁸ Bir rivayete göre Hüzeyl kabilesinden Kırd b. Muaviye adında bir kimsenin zinaya çok düşkün ve zina eden bir kişi olduğu için bu mesel ona nispetle söylenmiştir.³⁸⁹ ez-Zemahşerî’nin naklettiğine göre bu şahıs bir heyetle Hz. Peygamber’e (s.a.s.) gelerek “*Bana zinayı helal kıl ben de Müslüman olayım*” diye bir talepte bulunur. Hz. Peygamber (s.a.s.) “*Bunu kızlarınız ve kız kardeşleriniz için ister misiniz?*” diye sorar. Bunun üzerine adam hayır der. Hz. Peygamber de (s.a.s.): “*Öyleyse kendiniz için istediklerinizi başkaları için de isteyiniz.*” deyince adam ve yanındakiler Müslüman olmadan geri dönerler.³⁹⁰

Bu mesel, bir kişinin uzun süreli bir alışkanlığı veya tercihi olduğunda, bu alışkanlığı veya tercihi değiştirmekte zorluk çekeceğini ifade eder. Bu atasözü, insanların yaşamlarında, davranışlarında veya düşünce yapılarında yerleşmiş bir düzenin olması nedeniyle değişime direnç gösterebileceklerini anlatmaktadır. Yani, insanların alışkanlıklarının gücünü vurgular ve bazen alışkanlıkların insan iradesini nasıl etkilediğini anlatır. Türkçede buna benzer olarak “alışmış kudurmuştan beterdir”³⁹¹ ve “alışmış kursak bulamacını ister”³⁹² atasözleri bulunur.

³⁸⁶ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 137; Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 210.

³⁸⁷ el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 506; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 326; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* IX, 28; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* I, 149.

³⁸⁸ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* IX, 28; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs'l-Muhît*, 309; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 326.

³⁸⁹ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* IX, 28; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs'l-Muhît*, 309; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 326.

³⁹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* I, 149; Tirmizi, “Züht”, 2; İbn Mace, “Züht”, 24.

³⁹¹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 48; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 137.

³⁹² Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 48; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 137.

1.3.7. Öfke, Cahillik, Sıkıntı, Dert ve Derman

”غَضَبُهُ عَلَى طَرَفِ أَنْفِهِ“³⁹³

“Öfkesi burnunun ucundadır.”

Bu atasözü, öfkesini kontrol etmekte zorlanan ve her an öfke patlaması yaşama ihtimali olan kimseler hakkında kullanılmaktadır. Öfke, genellikle yüz ifadeleri ve beden dili aracılığıyla dışa vurur. Bu nedenle, “burnunun ucunda” ifadesi, öfkenin kişinin yüzünde açıkça görülebildiğini belirtir. Örneğin, bir kişi sinirlendiğinde yüzü kızarabilir, kaşları çatılabilir veya gözleri sertleşebilir. Bu tür belirtiler, kişinin öfkesinin “burnunun ucunda” olduğunu gösterir. Yani, bu kişi öfkesini her an dışa vurabilir ve bu durum genellikle çevresindekiler için belirgin hale gelir.

Bu atasözü, genellikle insanları öfkenin potansiyel sonuçlarına karşı uyarmak ve buna dikkat çekmek için kullanılır. Türkçede bunu ifade etmek için “öfkesinden ateş püskürür”³⁹⁴, “öfkede akıl olmaz”³⁹⁵ gibi atasözleri örnek verilebilir.

”وَقَعُوا فِي وَادِي جَدَبَاتٍ“³⁹⁶

“Verimsiz toprağa düştüler.”

Bu mesel, bir kişinin emeklerinin karşılığını bulamadığı, hayal kırıklığı veya başarısızlık yaşadığı durumlar hakkında kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle bir felakete düşüp her şeyini kaybettiğinde söylenen bir mesel olup Türkçede “girdab-ı belaya düştü”³⁹⁷ atasözü ile ifade edilmektedir.

”يَنْفَخُ فِي رَمَادٍ“³⁹⁸

“Küle üflüyor.”

³⁹³ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* II, 68.

³⁹⁴ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 445.

³⁹⁵ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 405.

³⁹⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* II, 360.

³⁹⁷ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 249.

³⁹⁸ eş-Şerif, *el-Mustalahatu’l-‘Arabiyye*, 201; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* II, 186.

Bu, kişinin kendini boş yere hırpalaması ve yorması üzerine söylenen bir meseldir. Yani bir kimse gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hedef için enerji harcadığında kullanılır. Türkçede “akıntıya karşı kürek çekilmez”³⁹⁹ anlamına karşılık gelmektedir. Sonuç olarak, bu atasözü kişinin, çabalarını gerçekçi ve ulaşılabilir hedeflere yönlendirmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

“فُلَانٌ لَا يَعْرِفُ هَرًّا مِنْ بَرٍّ”⁴⁰⁰

“Falanca, kediyi sıçandan ayırt edemez.”

Bu mesel, genellikle bir kişinin belirli bir konuda yeterli bilgiye veya deneyime sahip olmadığını, bu yüzden iki farklı şeyi birbirinden ayırt edemeyecek kadar cahil olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır. Bu mesel, genellikle bir eleştiri veya alay olarak kullanılır. “Falanca kişi” ifadesi, genellikle belirli bir kişiye atıfta bulunmak için değil, genel bir ifade veya örnek olarak kullanılır. Bu tür ifadeler, genellikle bir kişinin bilgi eksikliğini vurgulamak için kullanılır. Bu durumu, daha somut bir örnekle anlatmak gerekirse; “Falanca kişi bir elmayı bir portakaldan ayırt edemez” şeklinde ifade edilebilir. Türkçede bu anlamda bulunan “elifi görse direk, bab-ı görse mertek sanır”⁴⁰¹ atasözü ve “sapla samanı karıştırmak” deyimini bulunmaktadır.

“الْحَدِيدُ بِالْحَدِيدِ يُفْلَحُ”⁴⁰²

“Demir demirle yarılır.”

İnsanların karşısına zaman zaman çeşitli zorluklar çıkabilmektedir. Bu tür zorluklar ile başa çıkabilmenin yolu, öncelikle kararlı ve iradeli olmaktan geçer. Bu mesel, karşılaşılan olumsuz bir durum karşısında en az onun kadar sert ve inatçı olmak gerektiğini, zira ancak bu şekilde bu olumsuz durumların üstesinden gelinebildiğini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, güç ve zor bir durumun yine güç ve zor bir şeyle çözümlenip halledilebildiğini belirtmektedir. Türkçede bu anlamı karşılayan “çivi çiviye söker”⁴⁰³ atasözü bulunmaktadır.

³⁹⁹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 131.

⁴⁰⁰ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* X, 164; el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* II, 401.

⁴⁰¹ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 216.

⁴⁰² el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl* I, 345; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 11; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* I, 403; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* VII, 15.

⁴⁰³ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 154; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 220.

”كُلُّ رَأْسٍ بِهِ صُدَاعٌ“⁴⁰⁴

“Her başın bir ağrısı vardır.”

Bu mesel, her insanın hayatında karşılaştığı benzersiz zorluklara ve deneyimlere sahip olduğunu ifade etmektedir. Nitekim her bireyin kendi iç dünyasında, başkaları tarafından tam olarak anlaşılamayan veya hissedilemeyen özel sorunları veya zorlukları olabilmektedir. Bu nedenle, bu ifade genellikle birinin başkalarının sorunlarının küçümsememesi veya hafife alınmaması gerektiğini hatırlatmak için kullanılır. Bu, insana empati ve anlayışın önemini de vurgulamaktadır. Türkçede bu anlamda “her başın bir derdi var, değirmencininki su”⁴⁰⁵ atasözü bulunmaktadır.

”رُبَّ فَرْحَةٍ تَعُودُ تَرْحَةً“⁴⁰⁶

“Nice sevinçler vardır ki üzüntüye dönüşür.”

Bu mesel, hayatın belirsizliğini ve beklenmedik dönüşlerini ifade etmektedir. Bazen bir durumun başlangıçta ne kadar olumlu görüldüğü önemli olmayabilir. Çünkü sonuçları tamamen farklı olabilir. Bu, genellikle beklenmedik sonuçlar veya olumsuz sonuçlarla sonuçlanan durumlar için geçerlidir. Dolayısıyla bu atasözü, hayatın ne kadar tahmin edilemez olduğunu ve başlangıçta sevinç verici gibi görünen durumların bile zamanla üzücü sonuçlara yol açabileceğini anlatmaktadır. el-Meydânî şu örneği verir: Bir adamın çocuğu doğar ve sevinir, ancak işlediği bir cinayet nedeniyle ya da kendisini felakete götürecek bir şeye binmekten dolayı sevinci üzüntüye dönüşebilir.⁴⁰⁷ Türkçede bu durumu ifade eden “ateşin yavrusu kül olur”⁴⁰⁸ atasözü bulunmaktadır.

1.3.8. Birlik ve Beraberlik

”الذِّئْبُ خَالِيًا أَسَدٌ \ الذِّئْبُ خَالِيًا أَشَدُّ“⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* II, 171.

⁴⁰⁵ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 282; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 306.

⁴⁰⁶ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* I, 304.

⁴⁰⁷ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* I, 304.

⁴⁰⁸ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 76.

⁴⁰⁹ el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* I, 459; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli’l-‘Arab* I, 319; el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-Emsâl* I, 278.

“Kurt yalnızken aslan kesilir/daha yırtıcı olur.”

Bu mesel, bir topluluktan veya arkadaş grubundan ayrılan kişinin tehlikede olacağını ifade eder. Bu kişi, destek alamayacağı için savunmasız hale gelir ve büyük zararlara uğrayabilir. Dolayısıyla bu atasözü, topluluk içinde birlikte hareket etmenin önemini vurgulamaktadır. Bu hem bireysel hem de topluluk güvenliği için önemlidir.⁴¹⁰ Zamanla bu atasözü, din ve dünya işlerinde; fikirde, dinde veya seferde toplulukla birlikte hareket edilmeye teşvik için kullanılmıştır.⁴¹¹ Nitekim Hz. Muâz (r.a.) şöyle demiştir: “Topluluktan ayrılmayın, çünkü kurt ancak başıboş koyunu yakalar.” Türkçede bu anlamı ifade etmek için “sürüden ayrılanı kurt kapar”⁴¹² atasözü kullanılmaktadır.

“فَسَا بَيْنَهُمُ الظَّرَبَانُ”⁴¹³

“Aralarında kokarca yellendi.”

Bu mesel, gizli düşmanların veya zarar verme niyetinde olan kişilerin, sessiz ve dikkat çekmeden etraflarına hissedilir bir negatif etki bıraktıklarını ifade etmektedir. Tıpkı kokarcanın fark edilmeden bıraktığı kötü koku gibi, bu kişiler de varlıklarıyla bir topluluğun huzurunu bozabilmektedirler. Bu mesel, genellikle bir toplum içerisindeki gerginliğin ve memnuniyetsizliğin, belli başlı kişilerin eylemleri sonucunda ortaya çıktığını belirtmek amacıyla kullanılmaktadır.

Arapların meşhur atasözlerinden biri de şudur: “أَفْسَى مِنَ الظَّرَبَانِ” “kokarcadan daha kokuşmuş.” el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl*’de ve ez-Zemahşerî de *el-Müstaksâ fî Emsâli’l-‘Arab*’da derler ki “Kokarcalar bir elbisenin içinde yellendikleri zaman elbise eskiye kadar o koku çıkmaz.”⁴¹⁴

Bu meselin çıkış hikâyesi ise şöyle anlatılır: Kokarcalar sürüngen hayvanların yuvasına ters bir şekilde sokularak bir koku çıkarır. Çıkardığı koku sebebiyle bu sürüngen hayvanlar rahatsız olur ve yuvasından çıkmak zorunda kalırlar. Böylece kokarca avlanmış olur. Bundan

⁴¹⁰ el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* I, 459.

⁴¹¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* I, 278.

⁴¹² Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, 435.

⁴¹³ ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli’l-‘Arab* II, 180; el-Askerî, *Cemheratü’l-Emsâl* I, 221; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-Emsâl* II, 74; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* III, 296.

⁴¹⁴ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* III, 296.

kinâye fesatçı ve hilekâr kimselerin de pek çok ahbab ve dostun arasına fesat sokup onların ayrılmasına, darmadağınık olmasına sebep olduğu zaman bu mesel söylenir. Türkçede bu anlamda “araya şeytan girdi”⁴¹⁵ atasözü ve “aralarına kara kedi girdi” gibi deyimler kullanılmaktadır.

“ذَهَبُوا تَحْتَ كُلِّ كَوْكَبٍ”⁴¹⁶

“Her biri ayrı bir yıldızın altında gittiler.”

Bu mesel, genellikle bir grup insanın farklı yönlerde gitmesini, dağılmasını ifade etmektedir. Yani “her biri bir yana dağıldılar” manasına gelmektedir.⁴¹⁷ Dolayısıyla bir arada olan bir grup insanın zamanla farklı yerlere gitmesi ve farklı yerlerde hayatlarını sürdürmeleri durumunda kullanılır. Bu atasözü, hayatın dinamikliğini ve insanların farklı deneyimlere, yerlere yönelme eğilimlerini de ayrıca vurgulamaktadır. Bu atasözünde “yıldız”, bir kişinin gittiği veya yönlendiği yeri temsil etmektedir. Bu nedenle, bu atasözü genellikle bir ayrılık, dağılma veya değişim durumunda kullanılır. Türkçede bu anlamda kullanılan “çil yavrusu gibi dağıldılar”⁴¹⁸ atasözü bulunmaktadır.

“إِتِّحَادُنَا نَصْرٌ وَتَفَرُّقُنَا خَسَارَةٌ / أَلَيْدٌ وَخَذَاهَا لَا تُصَفَّقُ”⁴¹⁹

“Birliğimiz zaferdir, bölünmüşlüğümüz yenilgidir. Tek el alkışlamaz.”

Bu mesel, birlik ve beraberliğin önemini ve gücünü vurgulamaktadır. “Birliğimiz zaferdir, bölünmüşlüğümüz yenilgidir” ifadesi, bir arada olup hareket etmenin, başarı, ayrılığın başarısızlık getireceğini belirtir. Bu, bir grup veya toplumun gücünün, birlikte çalışma yeteneğinden geldiğini anlatır. Kuşkusuz iş birliği ve dayanışma, başarıya ulaşmanın temel taşlarıdır. Ancak bölünmüşlük, zayıflığa işaret eder. Tek başına bir kişi, büyük başarılar elde edemez. “Tek el alkışlamaz” ifadesi de benzer bir anlam taşır. Tek bir elin alkış çıkaramayacağını, ancak iki elin birlikte çalıştığında ses çıkarabileceğini belirtir. Bu, bir hedefe ulaşmak veya bir sorunu çözmek için iş birliği ve ekip çalışmasının önemini vurgular. Her iki

⁴¹⁵ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 59.

⁴¹⁶ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* IV, 160; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 282; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs'l-Muhît*, 131.

⁴¹⁷ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* I, 282.

⁴¹⁸ Tülbendçi, *Ata Sözleri*, 153.

⁴¹⁹ Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 262.

atasözü de birlik ve iş birliğinin gücünü ve önemini vurgulayan ortak bir tema üzerine kuruludur. Türkçede bu anlamda kullanılan “bir elin nesi var, iki elin sesi var”⁴²⁰, “bir elin şamatası çıkmaz”⁴²¹, “yalnız taş, duvar olmaz”⁴²², “yalnız öküz çifte koşulmaz”⁴²³ gibi atasözleri bulunmaktadır.

⁴²⁰ Tülbendçi, *Ata Sözlari*, 116; Aksoy, *Atasözlari ve Deyimler Sözlüğü* I, 195.

⁴²¹ Tülbendçi, *Ata Sözlari*, 116. 547.

⁴²² Aksoy, *Atasözlari ve Deyimler Sözlüğü* I, 466; Tülbendçi, *Ata Sözlari*, 547.

⁴²³ Aksoy, *Atasözlari ve Deyimler Sözlüğü* I, 466; Tülbendçi, *Ata Sözlari*, 547.

SONUÇ

Meseller, milletlerin geçmişten miras kalan değerli hazineleridir; sosyal, dini ve ekonomik alanlarda birikmiş kültürlerinin yansımalarıdır. Bu özlü sözler, eski adetleri ve gelenekleri, insanların birbirleriyle, doğayla ve doğadaki varlıklarla olan ilişkilerini, eğlencelerini, sevinçlerini, mutluluklarını, üzüntülerini ve kederlerini günümüze taşır. Her milletin kendi dilinde bulunan atasözleri ve deyimler, o dile özgü anlamlar kazandıran, özlü, düşündürücü, öğretici, öğüt verici ve yön gösterici ifadelerdir. Bu sözler, her toplumun yaşamlarının her alanında, evde, eğitim kurumlarında, sokakta, çarşıda, pazarda, tarlada ve iş yerinde sıklıkla kullandıkları ve dillerinden eksik etmedikleri değerli hazineleridir.

Meseller, her milletin atalarının uzun gözlemleri ve deneyimleri sonucunda oluşur ve zamanla gelecek nesiller için geçerli birer kural haline gelirler. İlk ortaya çıktıkları dönemden günümüze kadar, sosyal yapılar, değer yargıları, zamanın değişimi, bölgesel farklılıklar, dilin evrimi, gelenekler, dini yaşamlar ve ağız özellikleri gibi etkenlerle gelişir ve kalıplaşmış ifadeler halini alırlar. Bütün kültürlerde var olan meseller, soyut düşünceleri somutlaştırarak bilinmeyenleri bilinenler üzerinden anlatan ve karmaşık fikirleri basitleştiren, insanların hayatlarından, gözlemlerinden ve deneyimlerinden ilham alarak, soyut kavramları somut bir biçimde ifade ederek anlaşılır kılan özdeyişlerdir.

Arap atasözleri ile Türk atasözlerinin içerik bakımından mukayesesini konu edinen bu çalışma, karşılaştırmalı bir metotla her iki kültürün de yaşamın çeşitli yönlerine dair bakış açısını meselleri üzerinden nasıl sunduğunu göstermektedir. Zira her iki kültürde de toplum içinde yaşayan insanların değerlerini, deneyimlerini ve anlayışlarını aktarmak için güçlü bir araç olarak atasözleri kullanılmaktadır. Söz gelimi; öğüt ve nasihat, savaş ve yiğitlik, sabır ve merhamet, kahramanlık ve korkaklık, cimrilik ve fakirlik, dert ve derman, birlik ve beraberlik, kötülük ve iyilik, zenginlik, mal, mülk, cömertlik, cesaret, öfke, cahillik gibi insan ve insan ilişkilerinin söz konusu olduğu her hususta iki kültürde de mesellerin etki alanını görmek mümkündür. Bunun için bu kültürlerle ait olan meseller kültürel zenginliklerini yansıtan önemli birer miras olup her iki geleneğin de insanlığa sağladığı değerli öğretilerini içermektedir.

Toplumların mesellerindeki benzer ve ortak noktalarının çokluğu, kuşkusuz o toplumların yüzyıllar boyu aynı medeniyet çerçevesi içinde var olmaları ve ortak bir medeniyet mirasının mirasçıları olmalarının bir sonucudur. Kültürler arasındaki ortaklık, aralarındaki derin bağın ve karşılıklı etkileşimin bir göstergesidir. Diğer alanlarda olduğu gibi edebiyat sahasında da

gerçekleşen Arap ve Türk etkileşimi Arapça atasözlerinden bazısının Türkçe atasözleriyle benzerlik arz etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu atasözlerinden bazısı sadece mana yönüyle, bazısı ise hem mana hem de lafız yönüyle benzerlik göstermiştir. Türk ve Arap atasözlerinin anlamca birbirine yakın olması, bu iki kültürün dini, ahlaki vs. ortak değer ve deneyimlere sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Netice itibariyle denilebilir ki çalışmanın konusunu oluşturan atasözlerini bilip öğrenmek milletleri tanımak, dillerini ve kültürlerini öğrenmek için önemli bir yoldur. Zira;

1. Atasözleri bir toplumun neye değer verdiğini ve hangi ahlaki ve etik kuralları benimsediğini gösterir. Örneğin, “Damlaya damlaya göl olur” atasözü, küçük birikimlerin zamanla büyük değerlere ulaşabileceğini anlatır ve sabır ve sebatın önemini vurgular.
2. Atasözleri, nesilden nesile aktarılan kolektif deneyimleri ve tarihsel bilgiyi içerir. Bu nedenle, atasözlerini öğrenmek, o toplumun tarihini ve yaşamışlıklarını anlamaya yardımcı olur.
3. Atasözleri, bir toplumun normlarını ve sosyal kurallarını yansıtır. Örneğin, “el elden üstündür” atasözü, başkalarının fikirlerine ve yardımına değer verilmesi gerektiğini anlatır.
4. Atasözleri, insan deneyimlerinin süzgecinden geçmiş bilgelik ve öğütler içerir. Kısa ve özlü ifadelerle hayatın farklı alanlarına dair derin anlamlar sunar. Bu, bilgelik, kişisel gelişim ve yaşam rehberliği açısından değerlidir.
5. Atasözleri, dilin zenginliğini ve ifade gücünü ortaya koyar. Farklı atasözlerini öğrenmek, o dilin yapısını, deyimlerini ve mecazlarını anlamayı kolaylaştırır. Bu da hem ana dil hem de yabancı dil öğreniminde faydalıdır.
6. Atasözleri, eğitim ve öğretimde de etkili bir araçtır. Atasözleri dil, kültür, tarih ve etik değerler hakkında bilgi verirken aynı zamanda eleştirel düşünme ve analiz becerilerini de geliştirir.
7. Birçok atasözü, farklı kültürlerde benzer temaları işler. Bu da milletler arasındaki benzerlikleri ve evrensel insanlık değerlerini keşfetmeye yardımcı olabilir. Farklı kültürlerin atasözlerini öğrenmek, kültürlerarası anlayışı ve empatiyi geliştirir. Kültürel çeşitliliği ve benzerlikleri keşfetmek, uluslararası ilişkilerde ve bireyler arası iletişimde daha sağlıklı ve etkili bir etkileşimi mümkün kılar.

Hülasa, farklı kültürlerin atasözlerini karşılaştırmalı olarak öğrenmek, bireysel ve toplumsal düzeyde çok yönlü faydalar sağlar. Kültürel mirası korur, dil becerilerini geliştirir,

bilgelik ve öğütler sunar, toplumsal normları ve değerleri anlama imkânı verir ve kültürlerarası iletişimi güçlendirir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde deyimler ve Atasözleri*, Tekin Kitabevi, Konya 1999.
- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1988.
- Armutlu, Sadık, “Klasik Arap, Fars ve Türk Edebiyatı İncelemeleri Şahsiyetler, Türler, Gelenekler”, *Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1 (Haziran 2023)
- el-Askerî, Ebû Hilâl, *Cemheratü'l-Emsâl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y. 1988.
- Aydın, Mustafa, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, İşâret Yayınları, İstanbul 2018.
- el-Aydî, Hamza b. Turgut, *el-Hevâdîfî Şerhi'l-Mesâlik*, nşr. Ali Bulut, Etüt Yayınları, Samsun 2009.
- el-Bağdâdî, Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *el-Emsâl*, thk. Abdülmecîd Kutâmiş, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrut 1980.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Yayınlanmış Belgelerle Atatürk, Siyasi ve Özel Hayatı-İlkeleri*, (2. Baskı), Gözen Yayınları, İstanbul 1981.
- Beydâvî, Kâdî, *Beydâvî Tefsîri Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* II, Çev. Şadi Eren, Işık Yayınları, İstanbul 2013.
- Bilgin, Abdülcelil “*Kur'an 'da ki Deyimler ve Zemahseri'nin 'Kessaf' I*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri* VI, Bilmen Yayınları, İstanbul 1985.
- Bulut, Ahmet, *Arap Dili ve Edebiyatında Emsal*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1984.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb, *Kitâbü'l-Hayevân* II, (2.Baskı), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Can, Betül, “Arap Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Çalışmalar Dergisi*, cilt:2, sayı: 1, (Ağustos 2016), ss. 101.
- el-Cevziyye, İbnu'l-Kayyım, *el-Emsâl'ü fi Kur'âni'l-Kerim*, thk. Said Muhammed Nemr el-Hatip, Dâru'l-Marife, Beyrut 1981.
- el-Cürcânî, Abdülkâhir, *Esrârü'l-belâğa*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde 1991.

- Dayf, Şevkî, *el-Fenn ve Mezâhibuhû fi'n-Nesri'l-'Arabî*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1946.
- Demirayak, Kenan, *Arap İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2016.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.
- Durmuş, İsmail, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX/293,: TDV Yayınları, Ankara 2004.
- el-Ebhîşî, Şihâbü'd-Dîn Muhammed, *el-Mustadraf fî Külli Fenni Mustazraf*, thk. Abdullah Enîs et-Tabba, Daru'l-Kalem, Beyrut 1981.
- Elmalı, Hüseyin, “Tasvir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* XL/135-136, TDV Yayınları, İstanbul 2011.
- el-Endelüsî, Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed el-Bekrî, *Faşlü'l-makâl fî şerhi Kitâbi'l-Emsâl*, (1.Baskı), thk. İhsan Abbas, Müessesetü'l-Risale Beyrut 1971.
- Eren, Şadi, *Kur'an'da Teşbih ve Temsiller*, Işık akademi Yayınları, İstanbul 2001.
- Eren, Şükran, *Atasözleri ve Deyimler*, Meram Yayınları, İstanbul 1996.
- el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûs'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul 1977.
- Işık Mesut, *Kur'an-ı Kerim'de İnsanı Ele Alan Deyimlerin Anlambilim Açısından İncelenmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- İbn Hallikân, Muhammed b. Ebi Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâi'z-Zaman I*, Dâru's-Sadr, Beyrut 1977.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanü'l-'Arab*, (3.Baskı), Dâru Sâdır, Beyrut t.y.
- İbnu'l-Mukaffa, Ebû Muhammed Abdullah, *el-Edebü's-Sağîr ve'l-Edebü'l-Kebîr*, Daru's-Sadir, Beyrut t.y.
- el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul 2001.
- Kahraman, Hayreddin, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri IV*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

- Karslı, İlyas, *Arapça Atasözleri ve Deyimler Kitabı*, Mektep Yayınları, İstanbul 2017.
- el-Kattân, Mennâ Halil, *Mebâhis fî ulûmi 'l-Kur'ân*, Mektebetu Vehbe, Kahire 2000.
- el-Kazvînî, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb, *el-Îzâh fî Ulûmi 'l-Belâga*, nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî, Darü'l-Kitabi'l-Mısri, Kahire 1400/1980.
- Kızılkaya, Yakup, *Arap Dilinde Kâmin Meseller*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- el-Kûfî, Ebû Tâlib el-Mufaddal b. Seleme b. Âsım el-Lugavî en-Nahvî, *el-Fâhir*, thk. Abdülalîm et-Tahâvî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1960.
- el-Kûfî, Ebü'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ ed-Dabbî, *Emsalü'l-'Arab*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 2003.
- Kutâmış, Abdülmecîd, *el-Emsâlü'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Sûriye 1988.
- Mengi, Mine, "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine Düşünceler", *Dergâh Dergisi*, cilt: VIII, sayı: 93 (Ekim 1997), ss. 8.
- el-Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Marife, Beyrut t.y.
- _____, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kelam, Beyrut 1434.
- er-Râzî, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtîhu'l-Gayb XXI*, çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.
- _____, *Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Îcâz*, Daru Sadır, Beyrut 2004.
- Sarmış, İbrahim, "Seyyid Kutub'un Edebi Yönü", *Şehadeti'nin 30. Yılında Seyyid Kutub Sempozyumu*, haz. Ahmet Ağırakça, 134-135. İrfan Vakfı, İstanbul ts.
- es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl, *et-Temsîl ve'l-Muhâdara fî'l-Hikem ve'l-Münâzara*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, b.y. 1981.
- _____, *Temsil ve Muhadarat* (2.Baskı), thk. Abdülfettah Muhammed el-Helvi, , Arap Kitapevi, b.y. 1981.
- es-Sekkâki, Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, şerh. Nâim Zerzur, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- es-Süyûtî, İmam Celaledin, *El-İtkan fî Ulumi 'l-Kur'ân II*, çev. Sâkıp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik, Hikmet neşriyat, İstanbul 1987.

- eş-Şafîî, Ebu'l İmam Ebü'l-Hüseyn el-Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve 'd-Dîn*, thk. Yasin Muhammed et Tevvâs, Daru İbn Kesîr, (2. Baskı), Dimaşk 2002.
- eş-Şerîf, Muhammed Hasen b. Ukayl Musa, *el-Mustalahatu'l-'Arabiyye*, Daru'l Endelus, Cidde 1419/1999.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Evsat* III, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1995.
- et-Teftâzânî, Sa'düddîn, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâh*, nşr. Ahmed İzzû İnâye, Dâru'l-Kûh, b.y. 1387.
- Tülbendçi, Feridun Fazıl, *Ata Sözlere*, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1977.
- Uzun, Tacettin, "Arap Dilinde Meseller (Atasözlere)", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:11, sayı: 11 (Haziran 2003), ss.155-169.
- Yazıcı, Numan, *Atasözlere ve Deyimler*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murteza el-Hüseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Tahk. Komisyon, Dar'ul-Hidaye, Kuveyt 1993.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Umer, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* I-II, (2.Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1987.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1972.